

ИЗДАТЕЛ

научно списание

Том XXVII, книжка 1, 2025

PUBLISHER

scientific journal

Vol. XXVII, Issue 1, 2025

ЗА БУКВИТЕ
ДОПИСМЕХЪ

Профил на списанието

Списание „Издател“ публикува научни текстове във всички исторически, практически и теоретични области на книгоиздаването в България и чужбина. Целта е списание „Издател“ да се утвърди като национален и международен научен форум, който чрез висококачествени авторски изследвания и рецензии на български и английски да отразява целия спектър от теми, отнасящи се до създаването, възпроизвеждането и употребата на книжни продукти. За да постигне високо качество, редакционната колегия разчита на принципите на професионалния подбор, независимата оценка и системността на издателската процедура. Основните тематични рубрики на списанието са: Към читателя; Практика и опит; История на книгата; Теоретични аспекти; Нови подходи и иновации; Рецензии и анотации; Писма до редактора.

Списание „Издател“ започва да излиза през 1994 г. по инициатива на група интелектуалци. В периода 2003–2018 г. списанието излиза като съвместно академично издание на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ и Университета по библиотекознание и информационни технологии. Негов дългогодишен главен редактор е проф. Лъчезар Георгиев. От 2019 г. списанието се издава самостоятелно от издателство „За буквите – О писменехъ“ при УниБИТ.

Изпращайте вашите въпроси, мнения и предложения на: publisher@unibit.bg

Journal Scope

The Publisher journal aims to publish scientific publications related to the historical, practical and theoretical aspects of book publishing in Bulgaria and abroad. The aim is to establish the Publisher journal as a national and international scientific forum, which through high quality academic papers and reviews in Bulgarian and English to reflect the full range of topics related to the creation, reproduction and use of literary products. In order to achieve high quality, the editorial board will rely on the principles of professional selection, independent blind evaluation and systematic publishing procedure. The main thematic rubrics of the journal are: Editorial; Practice and Experience; Book History; Theoretical Aspects; New Approaches and Innovations; Reviews and Annotations; Letters to the Editor.

For questions, suggestions and collaboration: publisher@unibit.bg

Издатель

Научно списание
година XXVII, книжка 1, 2025

Publisher

Scientific Journal
Vol. XXVII, Issue 1, 2025

ЗА БУКВИТЕ
О ПИСМЕНОХЪ

ГЛАВЕН РЕДАКТОР

Доц. д-р Васил Загоров
Факултет по библиотекознание и
културно наследство
Университет по библиотекознание и
информационни технологии
бул. „Цариградско шосе“ № 119,
ет. 2, стая 201
София 1784, България
тел.: +359 884 29 76 79
е-поща: v.zagorov@unibit.bg

ИЗДАТЕЛ

„За буквите – О писменехъ“
Университет по библиотекознание и
информационни технологии
ДИРЕКТОР
Доц. д-р Диана Стоянова
бул. „Цариградско шосе“ № 119,
ет. 2, стая 213
София 1784, България
тел.: +359 879 14 83 85
е-поща: d.stoyanova@unibit.bg

Списание „Издател“ излиза два пъти
годишно: книжка 1 – януари – юни;
книжка 2 – юли – декември.
Формат: 70/100/16. Печатни коли: 6.

С изпращането на текст и илюстрации
до Академично издателство
„За буквите – О писменехъ“ авторът
се съгласява да преотстъпи правото за
публикуването, анонсирането и
разпространението им на отворен
достъп за нуждите на сп. „Издател“.
Материали, които не са одобрени за
публикуване, не се редактират и не се
връщат на авторите.

EDITOR-IN-CHIEF

Assoc. Prof. Vasil Zagorov, PhD
Faculty of Library Studies and
Cultural Heritage
University of Library Studies and
Information Technologies
119, Tsarigradsko Shosse Blvd.,
fl. 2, room 201
Sofia 1784, Bulgaria
tel. +359 884 29 76 79
e-mail: v.zagorov@unibit.bg

PUBLISHER

“Za Bukvite – O Pismeneh”
University of Library Studies and
Information Technologies
DIRECTOR
Assoc. Prof. Diana Stoyanova, PhD
119, Tsarigradsko Shosse Blvd.,
fl. 2, room 213
Sofia 1784, Bulgaria
tel.: +359 879 14 83 85
e-mail: d.stoyanova@unibit.bg

Publisher Journal is published
semiannually: book I – January – June;
book II – July – December.
Size: 70/100/16. Printed Quires: 6.

By submitting text and illustrations
to the Academic Publishing House
“Za Bukvite – O Pismeneh”,
the author grants the right to publish,
announce and distribute the work
in open access for the purposes
of the “Publisher” journal.
Submissions not approved
for publication are not edited
or returned to the authors.

Главен редактор:

Доц. д-р Васил Загоров (България)

Editor-in-Chief:

Assoc. Prof. Vasil Zagorov (Bulgaria)

Заместник главен редактор:

Доц. д-р Любомира Парижкова
(България)

Editor:

Assoc. Prof. Lubomira Parijkova
(Bulgaria)

Редакционна колегия:

Проф. д.ик.н. Стоян Денчев
(България)
Проф. д.н. Ирена Петева
(България)
Проф. д-р Лъчезар Георгиев
(България)
Проф. д-р Тереза Тренчева
(България)
Проф. д.н. Ивайло Христов
(България)
Проф. д-р Невила Рама
(Албания)
Проф. Агата Валчак-Ниеведомска
(Полша)
Проф. д-р Каролин Арчър
(Великобритания)
Проф. д-р Александър Циганенко
(Русия)
Проф. д-р Маржена Валинска
(Полша)
Проф. Енгин Бексач
(Турция)
Доц. д.п.н. Нина Пономарева
(Русия)
Доц. д-р Карла Базили
(Италия)
Доц. д-р Майкъл Бук
(САЩ)
Д-р Ана Лусия Тера
(Португалия)
Веселин Тодоров
(България)

Editorial Board:

Prof. Stoyan Denchev, DSc
(Bulgaria)
Prof. Irena Peteva, DSc
(Bulgaria)
Prof. Luchezar Georgiev
(Bulgaria)
Prof. Tereza Trencheva
(Bulgaria)
Prof. Ivaylo Hristov, DSc
(Bulgaria)
Prof. Nevila Rama
(Albania)
Assoc. Prof. Agata Walczak-Niewiadomska
(Poland)
Prof. Caroline Archer
(Great Britain)
Prof. Alexander Tsiganenko
(Russia)
Prof. Marzena Walińska
(Poland)
Prof. Engin Beksac
(Turkey)
Assoc. Prof. Nina Ponomareva, DSc
(Russia)
Assoc. Prof. Carla Basili
(Italy)
Assoc. Prof. Michael Boock
(USA)
Assist. Prof. Ana Lúcia Terra, PhD
(Portugal)
Veselin Todorov
(Bulgaria)

Detail information about editorial board is available on:

<https://publisher.bg/redkolegia/>

Съдържание	Contents
<i>История на книгата</i>	<i>Book History</i>
Любен-Каравеловото списание „Знание“ като културен и обществен феномен на високото възраждане <i>Вера Бонева</i>	5 Lyuben Karavelov's magazine "Znanie" (Knowledge) as a cultural and social phenomenon of the high renaissance <i>Vera Boneva</i>
Някои наблюдения върху седемте издания на „Рибния буквар“ на д-р Петър Берон <i>Бояна Минчева</i>	21 Some Observations on the Seven Editions of "The Fish Primer" by Dr. Petar Beron <i>Boyana Mincheva</i>
Социална литература и цензура в САЩ в началото на XX век <i>Александър Сивилов</i>	36 Social Literature and Censorship in the USA at the Beginning of the 20 th Century <i>Aleksander Sivilov</i>
Историята на библиотека „Емануил Васкидович“ в град Свищов (от частна сбирка към институционализирана памет) <i>Дора Савова</i>	48 The History of the "Emanuil Vaskidovich" Library in the Town of Svishtov (from a Private Collection to Institutionalized Memory) <i>Dora Savova</i>
<i>Нови подходи и иновации</i>	<i>New Approaches and Innovations</i>
Теория и методика на преподаването по арт книга в България. Изобразителните, пространствени и конструктивни подходи в творчеството на Регина Далкалчева като принос към разбирането на проблема „арт книга“ <i>Капка Кънева</i>	61 Theory and Methodology of Teaching in Art Book in Bulgaria. Depictive, Spatial and Constructive Approach in Regina Dalkalacheva's Art as a Contribution to Understanding Art Book as a Subject <i>Kapka Kaneva</i>
<i>Теоретични аспекти</i>	<i>Theoretical Aspects</i>
Днешното българско книгоиздаване – излишество и недостиг <i>Алберт Бенбасат</i>	74 Today's Bulgarian Book Publishing – Surplus and Shortage <i>Albert Benbasat</i>
<i>Рецензии и анотации</i>	<i>Reviews and Annotations</i>
Review of the Newly Published Monograph on Osman Pazvantoğlu's Library in Vidin and its Published Catalogue <i>Gabriela Angelova</i>	83 Review of the Newly Published Monograph on Osman Pazvantoğlu's Library in Vidin and its Published Catalogue <i>Gabriela Angelova</i>
Проект „Българската литература за деца и юноши XX–XXI в.“ <i>Александра Антонова</i>	88 Project "Bulgarian Literature for Children and Youth XX–XXI c." <i>Aleksandra Antonova</i>

ИСТОРИЯ НА КНИГАТА
BOOK HISTORYЛЮБЕН-КАРАВЕЛОВТО СПИСАНИЕ „ЗНАНИЕ“
КАТО КУЛТУРЕН И ОБЩЕСТВЕН ФЕНОМЕН
НА ВИСОКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ**Вера Бонева**

Университет по библиотекознание и информационни технологии
<https://doi.org/10.70300/Qaj5yJZCY6nz>

Резюме: В статията е представен хронологичен обзор на последното периодично издание на Любен Каравелов (1834–1879) – влиятелна обществена фигура, политик и писател, творил през третата четвърт на XIX век. Въпреки че списание „Знание“ е добре познато в академичните среди, то често е анализирано фрагментарно – от литературна, историческа, журналистическа, икономическа и фолклористична перспектива. Повечето изследователи критикуват Любен Каравелов, твърдейки, че през периода на издаване на списание „Знание“ той е „отстъпил“ от своите предишни революционни идеи и действия, като се е фокусирал предимно върху журналистическата си работа. Настоящото изследване показва, че тази интерпретация е крайна и не съответства на историческата реалност. В последния си вестник Любен Каравелов запазва повечето от интерпретативните подходи и творчески решения, присъщи на неговия журналистически подход като цяло. По отношение на литературното му творчество, публикувано в „Знание“, той дори бележи своеобразен връх. Отсъствието на политически теми и сюжети се обяснява с желанието на редактора списанието му да се разпространява легално сред сънародниците му в Османската империя. Ангажиран с образователното дело, Любен Каравелов не се отказва от революционната идеология и практика. Това се доказва от последните два броя на списанието, издадени в Търново през 1878 г.

Ключови думи: Любен Каравелов; списание „Знание“; журналистика; литература; Българско възраждане

На 20 май 1872 г. в рубриката „Книжевни известия“ на вестник „Свобода“ е отпечатано следното съобщение: „Българското дружество за разпространение на полезни знания е намислило да напечата букварче за

първоначалните школи. Надеяме се, че нашите родолюбци щат да са постараят да го разпръснат по народа. Цената му ще бъде твърде малка“.¹ В научната книжнина това съобщение се приема за първо официално оповестяване на създаденото около Любен Каравелов (1834–1879)² дружество, поставящо си за цел разширяване на инициативите в областта на просветата и образователното дело (Borshukov 2003, 249). Споменатото дружество е свързано предимно с издателската дейност на влиятелния емигрант, насочена към подготовка и издаване на книги и други материали с образователно съдържание. Както е добре известно, през букурещкия период на своя жизнен и творчески път, независимо че почти през цялото време е в центъра на революционните среди, копривщенецът не спира да работи на литературното поприще, да популяризира българския фолклор и позитивното знание (Radev 1996, 134–196).

В кн. 2 на Каравеловото периодично издание „Знание“ от 30 януари 1875 г. е публикуван уставът на Дружеството за разпространение на полезни знания, носещ дата 1 януари 1874 г. Целта на сдружението е „увеличаване знанието на българския народ“ и се реализира чрез „научно-литературен вестник под заглавие „Знание“ и издаване на кратки учебници, които ще се разпространяват в системата на българските читалища и училища. Изрично е посочено, че сдружението „няма да се меша в никакви политически дела“. То има един девиз: „Азбуката“. Уставът урежда и някои организационни въпроси – членски внос, управително тяло и др. За председател е определен Иван Адженов (1834–1903).³ Малко по-късно като уводна бележка на кн. 4 (1 март 1875 г.) е отбелязано, че на проведеното на 16 февруари събрание на дружеството за председател е избран Димитраки Василев, за подпредседател – Иван Адженов, за касиер – Иван Кавалджиев, а за деловодител – Димитър Иванов. На практика обаче основните действащи фигури остават Иван Адженов и Любен Каравелов.⁴

Хронологически последното съобщение за дружеството е от началото на 1876 г. В кн. 1 от втората годишнина е посочено, че на годишното събрание съставът на ръководството е частично сменен. Димитраки Василев и Иван Адженов остават председател и подпредседател. Касиер е Иван Кавалджиев, а за деловодител е определен д-р Георги Странски. В съобщението е посочено, че основна дейност на дружеството е издаването на „Знание“, но ще продължи и работата по издаване на други „полезни книги“ с образователно съдържание. В тази насока вече е даден пример с книгата на Любен Каравелов „Кирил и Методий – български просветители“⁵, която е отпечатана през 1875 г. от името на дружеството и се разпространява на символичната цена 1 грош.⁶

Както в ръководството, така и на титулните страници на новото издание името на Любен Каравелов не фигурира, при все че той на практика го списва лично почти изцяло. Причината е, че станалият общоизвестен като председател на Българския централен революционен комитет в

Букурещ деец сам не иска името му да стои в издателското каре на „Знание“, за да не пречи за разпространението му сред българите в Османската империя (Erihonov 1966, 277–278). В неформалния кръг от приятели, сред които се движи, копривщенецът също така споделя, че би искал да има трибуна за публицистична и литературна дейност след спирането на вестник „Независимост“ – основно по финансови причини. Без директно да декларира, че се оттегля от революционна работа и пропаганда, във времето, в което е изолиран от младите дейци на БРЦК, той възнамерява да продължи журналистическата си работа на поприще, чрез което ще разшири читателската си аудитория и ще допринесе за развитието на националното просвещение.⁷

Обект на настоящия обзор е Любен-Каравеловото списание „Знание“⁸, което представям по основни тематични топоси, жанрови елементи и журналистически рубрики. Водеща линия на изследователския ми интерес спрямо като цяло пространно проученото списание „Знание“ е открояването на паралели с други прояви на възрожденското обществено битие, вписващи по убедителен начин последното Каравелово издание в най-високия регистър на възрожденската печатна книжнина. Полезно е и търсенето на линии на приемственост – жанрово, стилистично, съдържателно – с предходните издания на популярния писател и публицист, както и открояването на начина, по който списанието се възприема от съвременниците, които към средата на 70-те години на XIX век вече имат изградени представи и утвърдени претенции към продуктите на печатната комуникация.

Списание „Знание“ се печата в печатницата на Димитър Хранов в Букурещ. Всяка книжка съдържа 16 страници и е с размери 24/31 см. Титулът е устойчив. Там присъстват заглавието „Знание“ и подзаглавие „Издание за наука и литература“. В редакторското каре са отбелязани цените за абонамент и за единична книжка. Посочени са и лицата за комуникация с редакцията, както и адресът на изданието в Букурещ. Всяка книжка е оформена в две колони. Шрифтът е изящен и четим, а подредбата на рубриките и текстовете – професионална и прегледна. Налични са единични илюстрации, съответстващи на темите на статиите, заимствани от чуждестранни издания.

През първата си годишнина списанието е с пълен и обем от 24 книжки, излизайщи регулярно по два пъти месечно – на първо число и в средата на месеца. Общо 376 са страниците на първата годишнина – 1875 г. През 1876 г. списанието не излиза редовно, защото още през пролетните месеци нашата емиграция е силно повлияна от хода на Априлското въстание и възможностите за създаване и разпространение на издание, дори с просветителско съдържание, са почти нулеви. През 1876 г. са отпечатани четири книжки (февруари и март), а през 1878 г. – две книжки (май). Общият обем е 116 страници. Особеност на изданието е, че втората годишнина продължава две календарни години след спирането през пролетта на 1876 г.

Книжки 5 и 6 от втората годишнина са списани и отпечатани в Търново, съответно на 15 и 30 май 1878 г. Съществуват единични податки, че Любен Каравелов отпечатва още няколко книжки от „Знание“ – през пролетта и лятото на 1878 г., но засега не са намерени екземпляри от тях.

Общият профил на списанието се дефинира ясно в програмната статия, започваща с класическата просвещенска максима „Знанието е сила“. Свързвайки физическото благосъстояние на индивидите с тяхното умствено развитие, авторът разпростира тази релация и върху обществата. Нещо повече, Каравелов постулира, че „умственото богатство е главният източник на материалното благосъстояние и на нравствеността на народите“. И продължава: „Ако един народ желае да улучи своето материално благосъстояние, той трябва най-напред от всичко да развие своя ум, т.е. да разшири своето знание и да се подчини на здравия разум“. Наред с тези класически просвещенски императиви редакторът не пропуска да направи сравнение между съвременното състояние на българите и това на останалите народи в Европа. Отдавайки напредъка на „европейските народи“ на ускореното развитие на училището, науката и литературата, той препоръчва да ползваме техния опит и да обогатим битието си с институции, постижения и научни знания, които да осигурят материален и духовен възход на нацията.⁹

Като опитен журналист, Каравелов очертава *четири задачи* на новото си издание, които съответстват на заложените цели. Декларира, че освен на учителите и учениците, то ще е полезно „и на търговците“, че ще запознава българите с „живота на другите европейски народи“. Поставя си и народовъзпитателна задача: „Ние мислиме да изнесем на видело всичките добри и лошави страни на нашата народност и до очистиме полезното от безползното“. Макар и по косвен начин, чрез тази функция на изданието копривщенецът припомня високото си обществено положение (не само в радикалните среди на емиграцията, а и далеч отвъд тях) и се ангажира с тежката задача да изправя кусурите на своя народ, създаващи трудности и пречки в движението към приетите за прогресивни норми и правила на Модерността.

Както в цитираната статия, така и в цялото съдържание на списанието редакторът изрично страни от политическите и другите злободневни теми, опитвайки се да интерпретира текущото през поуките на миналото или през филтрите на „позитивната“ наука, присъща на неговия XIX век. В това отношение е показателна една бележка до споменати с инициали цариградски българи, опитали се да проблематизират целите и мисията на новото издание. „Кажете на известните вам личности – пише Каравелов, – че ние сме предприели изданието „Знание“ не за удовлетворението на разнообразни лични човечески страсти, а за ползата на цял един народ; следователно, в нашите изследования вие няма да срещнете нищо друго, освен положителни и доказани истини. Науката и положителните знания не обичат нито да са крият под непроницаемите була, нито да са защитават с

риторически фрази, защото природата е хубава, поетическа, възвишаваща и без белило.¹⁰ Както в тази бележка, така и във всички останали програмни изявления редакторът откроява просветителската линия на изданието си – без обаче да отрича ползата от политическа публицистика или необходимостта от революционна борба.¹¹

При отпечатването на първия брой редакторът изброява рубриките, които ще поддържа: „1. *Словесност*.¹² Български литературни произведения, т.е. стихотворения, романи, повести, разкази. 2. *Наука*. Статии исторически, етнографически, географически и пр. 3. *Природни науки*. Статии из зоологията, ботаниката, физиката, медицината и пр. 4. *Селско стопанство*. Под тая рубрика ще се помещават такива статии, които се отнасят до домашното благосъстояние въобще. 5. *Търговия*. Търговски известия. 6. *Критика и библиография*. Обозрение на по-главните български книги и на някои по-важни чуждестранни съчинения. 7. *Разни*. Различни открития и научни известия“.¹³ В рамките на издадените книжки очертаните теми и рубрики са спазвани. Извън тях обаче присъстват и някои неочертани предварително теми – предимно статии по въпросите на образованието и възпитанието. Присъщата на радикалния политик изкушеност от политическото в „Знание“ прелива в материали, посветени на социални проблеми – функционирането на човешките общности, модели на преходите от епоха в епоха, стереотипи на социално поведение. Като цяло обаче Любен Каравелов е последователен при провеждането на декларираната в началото редакционна политика, на чиято основа той поддържа баланс между присъщите на списанието теми и рубрики. Съблюдава стриктно и поетия ангажимент за предимство на оригиналните български материали над преводните чуждестранни.

Приоритетната за списание „Знание“ тема за образованието и възпитанието присъства косвено в някои литературни текстове – например повестта „Маминото детенце“, която е публикувана в поредицата „Три картини из българския живот“. С оглед на директните публицистични внушения е особено важен и пространният памфлет „За възпитанието въобще“, публикуван на части през първата годишнина на изданието¹⁴ и задаващ широка основа за анализ на Каравеловите възгледи по темата. В по-голямата си част текстът е компилативен. На основата на няколко източника авторът описва опита на държавите със значим принос в модернизацията на образованието – Англия, Франция, Германия, Австро-Унгария и Съединените американски щати, в създаването на масово училище, въвеждането на *класно-урочната система*, включването на момичетата в образователния процес и др. В последната част на труда са направени паралели с развиващото се българско образование и са препоръчани по-уважително отношение към личността на ученика, развитие на неговото „критическо мислене“ и създаване на цялостна представа за природния свят и обществения живот чрез училищните

програми. „Науката“ в училището трябва така да е трансформирана, че да „отговаря на действителния живот“. Причината е, че училището служи на обществото и създава личности, които трябва да се реализират професионално основно в приложните сфери на съответните общества. Този прагматичен светоглед не отрича присъствието в учебните планове на дисциплини като логика, философия, етика и други подобни, но те трябва да се преподават на основата на най-съвременните постижения на позитивното знание.¹⁵

Своеобразно продължение на „За възпитанието въобще“ е авторската статия „За школските програми“, в която Любен Каравелов конкретизира представата си за необходимото учебното съдържание на българските училища.¹⁶ В началото на текста авторът се възмущава от факта, че в училищата съществуват „всевъзможни програми, натруфени, накичени с всевъзможни високи науки“. Срещу тази „неразбранщина“ просветителят предлага да се приложи принципът на „полезното и необходимото“, както и да има относително единство в училищните дисциплини, преподавани в съответната степен на училището в национален и регионален план. Вместо гравитиращите към епохата на Сократ дисциплини, като музика, поезия, реторика и философия, той предлага да се наблегне на „науките, необходими за практическия живот“, върху които ще се гради и „народното благосъстояние“. По подобие на мнозина учители, привърженици на „положителното“ пред „класическото“ образование, Каравелов предлага да се заложи на първото. Похвалва учителските събори, които по това време се провеждат в отделни епархии с цел съгласуване на учебното съдържание в различните по степен и вид училища. В конкретен план са изброени като задължителни за класните училища следните дисциплини: физика, химия, география, естествознание, чужди езици (сред които отдава предпочитание на английския и немския, във връзка със стопанските отношения). Посочени са някои световни практики за разпределяне на науките в различните степени на училището с оглед умствено развитие на децата в съответната възраст. Изрично е подчертано, че изучаването на „матерния език“, на родната история и литература трябва да присъства в максимална степен в българското училище. Чрез описания модел редакторът на „Знание“ се вписва в групата на най-перспективно мислещите възрожденски просветители, чиито идеи не се осъществяват веднага в училищната практика, но стават основа за развитието на образователната ни система през XX век (Atanasova 2002, 74–78).

Във връзка с важния въпрос за подготовка на специалисти с висше образование е полезна публикацията на материали, изпратени от българското дружество „Напредък“ във Виена.¹⁷ От статията и от публикуваните устройствени документи става ясно, че дружеството съществува от 1864 г. и поддържа финансово български ученици и студенти за обучение в европейски висши училища. Уставът на сдружението

определя изискванията към кандидатите за стипендии, както и правилата за получаването на паричната помощ. Детайлно са изброени документите, които трябва да се представят от учениците и родителите им. Отправен е призив заможни българи да даряват средства на дружеството за полезното начинание. Чрез популяризирането на цитирания документ Любен Каравелов дава прагматичен отговор как да се реши проблемът с липсата на българско висше училище, и откроява положителния пример на виенските българи като модел за следване от другите емигрантски общности.

Въпреки ангажираността му с тематиката за квалификация на кадри с висше образование, основната грижа на просветителя Любен Каравелов е за още неразвитата в необходимата степен система на началните училища в българските земи. Давайки негативен пример с една неназована община, която е допуснала училищата ѝ да изпаднат в „твърде долно състояние“, той с основание изтъква, че „основните училища са едно от най-главните средства, което може по-лесно и за по-кратко време да доведе един народ до по-висока степен на моралното и на материалното благосъстояние, а истинската сила на една държава се състои само в сумата на знанието“.¹⁸ Зад тази крайна, но като цяло основателна теза прозира не само желанието на публициста за популяризиране на важни постулати на модерното мислене, но и амбицията на общественика за възход на училищното дело в българските села и градове (Erihonov 1966, 306–310). За чест на Любен Каравелов, трябва да отчетем обстоятелството, че въпросната амбиция е съществена част от неговата дейност на попрището на публицистиката още когато е редактор на вестник „Свобода“/„Независимост“ (1869–1874) и системно развива аналогични възгледи и формулира подобни препоръки към учителството и настоятелите на училищата, като е много по-конкретен и с положителните, и с отрицателните примери, които дава (Atanasova 2001, 85–99).

Най-обемно място в „Знание“ е отделено на авторската литература, като почти всички публикувани творби са Каравелови. Продължавайки традицията от предходните си издания, писателят приема редакторството като възможност да популяризира собственото си творчество – както от изминали периоди на литературната си дейност, така и съвременно. Всяка от книжките започва с негово стихотворение – неподписано, разбира се, но несъмнено Каравелово. Така на мястото на типичната за вестника уводна статия застава поетическа творба – не особено свършена, но винаги поучителна и свързана с редакционната политика на списанието. Ето един пример:

Секи казва, че обича
щото е добро,
че умът е чисто злато,
разумът – сребро.

А малцина търсят разум,
дайте им сребро,
че без него на човекът
не бива добро.¹⁹

Цитираното произведение показва ясно морализаторската линия на изданието, присъща впрочем на цялото Каравелово поетическо творчество.²⁰ В „Знание“ са публикувани три повести на писателя, едната от които се състои от три части (отделни произведения). Това са повестите „Стана“, „Слава“ и „Три картини из българския живот“. Най-значим интерес представлява последната, която според някои литературоведи е „приобщена към романа“ (Radev 1996, 112). „Три картини из българския живот“ включва „Маминото детенце“, „Извънреден родолюбец“ и „Прогресист“. Те не са свързани сюжетно, но са подвластни на една амбиция – да се открият образи от предосвободенското общество, носещи някои типични слабости на националния архетип, които в преходното време стават още по-откритими. Близки са подходите на обрисуване на героите, очертаване на ситуациите и конструиране на фабулата. Според Илия Конев трилогията има качества на „сатиричен роман“ и е продукт на най-зрелия период на творческа реализация на Любен Каравелов като писател (Конев 1970, 116–127). Във втората годишнина на списанието са публикувани две други Каравелови белетристични творби – „Записки за България и българите“ и „Деца не приличат на бащите си“. Така изданието се превръща в най-представителния корпус на публикуваните приживе от възрожденския творец повести, а в някои отношения и на едни от най-типичните му поетически опити.

Пристрастието на Любен Каравелов към фолклора намира израз и в „Знание“. Във всяка книжка той публикува по една народна песен, като винаги дава географско обозначение на произхода ѝ, а когато е възможно – и името на записалия я книжовник. Песните са основно от Копривщица, Панагюрище и Бесарабия, но има и от Русенско, Пирдопско, Пловдивско и други региони. Тематично те са от различни групи – най-вече битови и любовни, но има и хайдушки. Към някои от песните фолклористът прилага свой коментар на съдържанието или на контекста, в който са създадени. В полето на фолклористиката са и някои литературнокритически материали, посветени на новоизлезли статии или книги, разкриващи народното творчество. Системни са и препоръките му към учители и свещеници да събират фолклористичен материал и да го изпращат до редакцията за публикуване (Damyanova 1984, 59–67).

С оглед на фолклористичната тематика е важна критическата статия на Любен Каравелов, посветена на излезлия през 1875 г. в Париж сборник на Огюст Дозон с български народни песни. Книгата е с предговор на френски език, а основният текст е на български, който след това е преведен на френски. Наличен е подробен речник със специфични думи. Изданието има за цел да популяризира българското песенно творчество в Европа. Песните са събрани и предадени на френския дипломат от Васил Чолаков, Петко Славейков, Найдено Геров, Евгения Кисимова, Захарий Икономович Круша и Стефан Веркович. По отношение на някои записи Каравелов има езикови бележки, за други отбелязва, че има авторски намеси или „лошо разслушани

стихове“, а за записите на Веркович директно заявява, че са „съвсем измислени или записани варварски“.²¹ В духа на присъщия си нетърпящ възражение критицизъм Каравелов настоява, че съвременните автори трябва да са максимално добросъвестни при записването на народните песни – да не ги „развалят със своите вариации и допълнения“. Целта на тази деликатна дейност не е да се изяви записващият, а максимално точно да се регистрира народното песенно творчество, за да може да се анализира по-успешно и да остане за следващите поколения един наистина автентичен корпус от присъщ на епохата фолклорен материал.

Заявката на Любен Каравелов за поддържане на рубрика с *исторически материали* е изпълнена най-вече чрез пространната му компилативна студия „За доисторическите времена“.²² В нея изкушеният от модерната тогава етнография и от изследванията за човешкото развитие в ранните етапи на традиционното общество публицист разсъждава върху факторите на цивилизационния напредък. В духа на епохата той подчертава природогеографските условия като предпоставка за развитието на народите. Докосва се до темата за баланса между личното и публичното благо. Съизмерва представите за добро и лошо в различните общества, позовавайки се на фолклорни и религиозни източници. В текста има много конкретика за развитието на ранните общества – предимно в Европа и Азия, която е полезно образователно градиво за читателите. От друга страна, студията е като цяло оптимистична. Наложен е просвещенският възглед, че в българското общество има потенциал за напредък, който е тясно обвързан с европейската принадлежност на младата нация.

В началото на втората годишнина на списанието редакторът прави рязък скок във времето, като започва публикуване на адаптирани откъси от труда на немския учен Фридрих Шлосер за развитието на Франция в навечерието на Великата френска революция. Заглавието на поредицата на Любен Каравелов е „Историята на Франция във втората половина на XVIII век“²³, като източник на обзора му по всяка вероятност е руският превод на осемтомния труд на Шлосер върху историята на Европа през XVIII и началото на XIX век, който е издаден в Санкт Петербург в периода 1858–1860 г. и очевидно е познат на пребивавалия по това време в империята копривщенец. Подбирайки от пространната история на хайделбергския професор факти, свързани с подготовката и развоя на Великата френска революция, бившият председател на БРЦК изразява очевидно пристрастие към радикалното решаване на натрупалите се от векове социални проблеми във Франция. Разказът е доведен до 1791 г., тъй като списанието спира да излиза след четвъртата книжка на втората годишнина. Независимо от това в навечерието на Априлското въстание, макар и по косвен начин, Любен Каравелов ясно изразява предпочитанието си към прибягването към въоръжена борба в ситуации, които са неразрешими с мирни способности.

Литературната критика е сред любимите жанрове на Любен Каравелов, развивани от него и в предходните му издания (Arnaudov 1964, 584–646). В „Знание“ той включва литературнокритически текст във всяка книжка на списанието, в специално обособената рубрика „Книжовност“. В нея са налични подробни рецензии на излезли наскоро книги, повечето от които са български или на български език. Съществува основателна теза, че този раздел на списанието е най-авторитетният, като чрез него влиятелният писател задава високи стандарти за писаното слово и успоредно с това формулира насоки за бъдещото развитие на словесността (Damyanova 2005, 49–55). По традиция, запазена от предходните му издания, редакторът поддържа остър (а понякога и подигравателен) тон спрямо колегите си по перо, които по негово мнение не са на необходимата езикова и литературна висота. В споменатата насока работи и рубриката „Полезни книги“, чрез която творецът съобщава на своите съвременници за новоизлезли стойностни издания в областта на хуманитаристиката, стопанските и природните науки. За списването ѝ той ползва широките си книжовни контакти, както и познанствата си в книгоразпространителската мрежа (Minkova 1999, 70–79). В условията на относително бавните и трудни комуникации подобна рубрика изпълнява важни функции за разширяване на образователните и културните хоризонти на четящите личности в българското общество.

Стопанската проблематика също е силно застъпена в „Знание“. Тя присъства във всяка книжка, предимно чрез преводни и адаптирани за българската аудитория статии. Към част от тях има и илюстрации, заимствани от оригиналите. Без да посочва точния си източник, Любен Каравелов често споменава авторите на материалите, които е ползвал – едни от най-авторитетните по темата. Силно е пристрастието на редактора към земеделската тематика, на която са посветени редица статии от поредицата „Кратки понятия за земеделието“. В нея са разкрити някои иновативни за епохата аграрни технологии, включително машинни. Авторската поредица „За нашите сдружавания, които носят название еснафи“ представя еснафските структури в положителна светлина, като посочва регулиращата им функция, ролята им за управлението на дребното и средното занаятчийство, както и социалната им функция. По каравеловски има и критики, насочени предимно към консерватизма на еснафите и пречките, които понякога създават за развитието на по-предприемчивите производители (Marinov 2020, 547–552). По стара просвещенска традиция, датираща още от Петър Берон, Любен Каравелов представя пред българската аудитория историята на земеделски култури, които са „мигрирали“ от други страни и континенти и са придобили стопанско значение в нашето общество. Типичен пример е очеркът „За кафейното дърво“²⁴, който в някои отношения би представлявал интерес и за съвременния читател.

Обособената като отделно направление в изданието рубрика за *природни науки и здравно възпитание* също е представена с разнообразни статии – преводни и компилативни. Тук се открояват няколко материала за най-разпространените болести, статия за силно заразната и трудно лечима тогава холера, както и текстове по анатомия и физиология. Верен на модерните тежнения на своята епоха, редакторът препоръчва акцент върху личната и обществената хигиена, както и природосъобразен живот. В някои от текстовете са засегнати и психологическите аспекти на здравето, които през XIX век не са приемани за толкова значими, както в наше време. Най-пространният материал в тази рубрика е преводна статия от немски автор, озаглавена „За диетическото лечение на болестите“. Освен рутинни правила за лечение на най-разпространените болести, чрез тази статия се проповядват умереност в храненето, отбягване на алкохола и цигарите, осигуряване на душевен комфорт и ненатоварващ режим на работа и почивка – правила простички, но ефективни и резултатни, особено в епохата преди световната доминация на фармацевтичната индустрия.

Съхранените два последни броя на списание „Знание“, отпечатани в Търново през май 1878 г., носят всички особености на наложилата се стилистика на изданието от букурещкия му период. Тук обаче редица от самоограниченията са отпаднали. Името на Любен Каравелов като редактор е ясно отбелязано. Посочено е, че книжките са отпечатани в неговата печатница. Включено е и политическо съдържание – пълният текст на Санстефанския мирен договор на български, френски и руски език.²⁵ Продължени са част от литературните и публицистичните статии от четвъртата книжка на втората годишнина. Публикувани са и няколко остро критични към съвременните нрави авторски текста на редактора, съответстващи по-скоро на профила на „Свобода“/„Независимост“. Това дава на читателя и на изследователя възможност да осъзнае, че радикализмът на влиятелния политик временно е поприкрит и туширан – основно с цел да разшири аудиторията на писаното си слово в българските земи на юг от река Дунав.

Цялостният поглед върху съдържанието, оформлението, структурата и тематичните оси на списание „Знание“ дава основание да приемем, че изданието е хомогенно, професионално списвано, хармонично структурирано и ангажирано с ключовите процеси на Високото въззраждане – структурирането на образователната система, стопанската модернизация, грижата за физическото и умственото здраве на гражданите, развитието на литературата и книжнината, опазването на историческото и фолклорното наследство от предците. Ясното съзнание за приобщеност на българското общество към европейската цивилизация, съизмерването със социалния и културния опит на най-развитите нации и волята за политически и

интелектуален напредък са в основата на текстовете и посланията на последното Любен-Каравелово периодично издание. Издание, което свидетелства за творческата мощ на един от най-ярките ни възрожденци и за висотата, на която се намира българската журналистика в навечерието на освобождението от османска власт.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ СВОБОДА, II, № 49, 20.05.1872, 396.
- ² Настоящата статия няма биографичен характер. По тази причина не е направен подробен библиографски обзор върху огромната научна литература, посветена на възрожденеца. Засегнатите спорни въпроси около последния период на обществената му дейност са представени на основата на най-пространните и някои най-нови интерпретативни съчинения, посветени на Любен Каравелов. Сред биографичните реконструкции се доверявам в най-голяма степен на монографията на Михаил Арnaudов, както и на част от създадените през последните три десетилетия текстове, посветени на отделни моменти от мащабната дейност на Любен Каравелов.
- ³ ЗНАНИЕ, I, № 2, 30.01.1875, 17.
- ⁴ ЗНАНИЕ, I, № 4, 31.03.1875, 96.
- ⁵ [КАРАВЕЛОВ, Л.], 1875. *Кирил и Методий – български просветители*. Букурещ: Българско дружество за разпространение полезни знания, 64. На корицата и в самата книга не е посочено името на автора – Любен Каравелов, за да не се препятства разпространението ѝ в Османската империя.
- ⁶ ЗНАНИЕ, II, № 1, 15.02.1876, 1.
- ⁷ Тук няма да влизам в казуистиката на десетилетния дебат за „оттеглянето“ на Любен Каравелов от революционна дейност, споделяйки възгледите на редица познавачи на делото му, че по това време бившият председател на БРЦК е изолиран от по-младите революционери около Христо Ботев и Стефан Стамболов. В тази ситуация, без да търси реванш, той намира своята творческа и професионална ниша, създавайки едно от най-добре списваните издания за литература, книжнина, позитивно знание и просвета. Вж.: МИТЕВ, П. *Любен Каравелов...*, 9–14. МИРЧЕВА, К., 2010. За последните години от живота на Любен Каравелов. Имало ли е прелом? – В: МИТЕВ, П. *Времето на Левски. Сборник статии*. София: Културно-просветно дружество „Родно Лудогорие“, 292–332.
- ⁸ В справочната и научната литература има двойственост при определянето на вида на изданието. При първопоявата му и в началните броеве Любен Каравелов го определя като *вестник*. По-късно го характеризира като списание. На практика още от първия си брой „Знание“ е *списание* – по своя формат, обем, съдържание и начин на списване. По тази причина в статията работя с по-широко наложилите се термин *списание*.
- ⁹ ЗНАНИЕ. Предисловие. Букурещ, 12.12.1874, IV–V.
- ¹⁰ ЗНАНИЕ, I, № 4 от 01.03.1875, 49.
- ¹¹ Това обстоятелство е отчетено и от изследователите, работещи в полето на обществените науки през последните десетилетия на социализма, когато все още силно доминираше клишето за „отстъплението“ на Каравелов от революционната

- идеология и практика при списването на „Знание“. Вж.: РАЙКОВ, Б. Пред стогодишнината на Каравеловото списание „Знание“. *Библиотекар*, кн. 11, 40; ЛЕКОВ, Д., 1977. *Любен Каравелов*. София: Просвета, 97.
- ¹² Подчертаването е в оригинала. Както и всички други подчертавания в цитата.
- ¹³ *ЗНАНИЕ*. Предисловие. Букурещ, 12.12.1874, V.
- ¹⁴ За възпитанието въобще. *Знание*, I, № 17, 15.09.1875, 266–268; № 18, 30.09.1875, 283–285; № 19, 15.10.1875, 298–300; № 22–23, 30.11.1875, 350–353.
- ¹⁵ *ЗНАНИЕ*, I, № 22–23, 30.11.1875, 352–353.
- ¹⁶ За школските програми. *Знание*, I, № 24, 15.12.1875, 371–373.
- ¹⁷ Българското дружество „Напредък“ във Виена. *Знание*, I, № 20–21, 31.10.1875, 330–332.
- ¹⁸ Различни известия. *Знание*, I, № 24, 15.12.1875, 376.
- ¹⁹ *ЗНАНИЕ*, I, № 15, 15.08.1875, 225.
- ²⁰ „Поезията на Каравелов в служба на пропагандни цели“ – така озаглавява част от анализа си на Каравеловата поезия Михаил Арнаудов. Целият обзор по темата е достъпен в монографията на учения за твореца и общественика. Вж.: АРНАУДОВ, М. *Любен Каравелов...*, 647–676.
- ²¹ *ЗНАНИЕ*, I, № 15, 15.08.1875, 239–240.
- ²² За доисторическите времена. *ЗНАНИЕ*, I, № 1, 15.01.1875, 4–5; кн. 2, 30.01.1875, 20–22; № 3, 15.02.1875, 36–39; № 4, 01.03.1875, 52–54; № 5, 15.03.1875, 68–69; кн. 6, 31.03.1875, 84–86; № 7, 15.04.1875, 99–102; № 8, 30.1875, 116–119; № 9, 15.05.1875, 131–134; № 10, 31.05.1875, 147–150; № 11, 15.06.1875, 165–167; № 12, 30.06.1875, 180–182; № 13, 15.07.1875, 196–198; № 14, 31.07.1875, 213–215; № 15, 15.08.1875, 228–231; № 16, 31.08.1875, 244–247; № 17, 15.09.1875, 261–263; № 18, 30.09.1875, 276–280; № 19, 15.11.1875, 293–296; № 20–21, 31.10.1875, 311–314; № 22–23, 30.11.1875, 339–344.
- ²³ История на Франция във втората половина на XVIII век. *ЗНАНИЕ*, II, № 1, 15.02.1876, 9–11; № 2, 29.02.1876, 21–23, № 3, 15.03.1876, 37–40; № 4, 30.03.1876, 54–58.
- ²⁴ За кафейното дърво. *ЗНАНИЕ*, I, № 11, 15.06.1875, 172–174.
- ²⁵ *ЗНАНИЕ*, II, № 5, 15.05.1878, 65–85.

ЛИТЕРАТУРА

- АРНАУДОВ, М., 1964. *Любен Каравелов: Живот, дело, епоха 1834–1879*. София: БАН, 864.
- АТАНАСОВА, В., 2001. *Любен Каравелов за образованието и възпитанието*. София: Маган, 186. ISBN 954-9802-05-1.
- АТАНАСОВА, В., 2002. Любен Каравелов за непрекъснатото образование. *Педагогически алманах*, № X, № 2, 74–78. ISSN 1310-358X.
- БОРШУКОВ, Г., 2003. *История на българската журналистика 1844–1877. 1878–1885*. София: Парадокс: Университетско „Св. Кирил и Методий“, 506. ISBN 954-5530-63-4.
- ДАМЯНОВА, Р., 1984. Каравеловото „Знание“ и фолклорната култура през XIX век (по случай 150 години от рождението на Любен Каравелов). *Български фолклор*, № X, № 4, 59–67.
- ДАМЯНОВА, Р., 2005. Критиката в късната публицистика на Каравелов. В: *Българско възраждане. Идеи, личности, събития: Годишник на Общобългарския комитет „Васил Левски“*, т. VII, София, 49–55. ISSN 1313-938X.

- ЕРИХОНОВ, Л., 1966. Любен Каравелов в журнале „Знание“ (1875–1878). *Известия на Института за история*, т. XVI–XVII, 273–317.
- КОНЕВ, И., 1970. *Белетристът Каравелов*. София: БАН, 164.
- ЛЕКОВ, Д., 1977. *Любен Каравелов*. София: Народна просвета, 115.
- МАРИНОВ, М., 2020. Стопанската проблематика в списание „Знание“. В: *България, българите и Европа – мит, история, съвремие: научна конференция*, т. XIV, № 1, 547–552. ISBN 978-954-524-586-2.
- МИНКОВА, Л., 1999. Две рубрики в Каравеловото списание „Знание“. В: *Българско възраждане. Идеи, личности, събития. Годишник на Общобългарския комитет „Васил Левски“*, т. II (1996–1997), София, 70–79. ISSN 1311-1337.
- МИРЧЕВА, К., 2010. За последните години от живота на Любен Каравелов. Имало ли е прелом? В: МИТЕВ, П. и др. *Времето на Левски. Сборник статии*. София: Културно-просветно дружество „Родно Лудогорие“, 292–332. ISBN 978-954-9493-27-6.
- МИТЕВ, П., 2005. Любен Каравелов. Опит за преценка на неговия жизнен път. В: *Българско възраждане. Идеи, личности, събития. Годишник на Общобългарския комитет „Васил Левски“*, т. VII, София, 9–14. ISSN 1313-938X.
- РАДЕВ, И., 1996. *Каравеловото творчество*. Велико Търново: Слово, 224. ISBN 954-4394-40-0.
- РАЙКОВ, Б., 1974. Пред стогодишнината на Каравеловото списание „Знание“. *Библиотекар*, № XXI, № 11, 39–40.

Периодични издания

- ЗНАНИЕ, I, № 15, 15.08.1875.
- ЗНАНИЕ, I, № 2, 30.01.1875.
- ЗНАНИЕ, I, № 22–23, 30.11.1875.
- ЗНАНИЕ, I, № 4, 01.03.1875.
- ЗНАНИЕ, I, № 4, 31.03.1875.
- ЗНАНИЕ, II, № 1, 15.02.1876.
- ЗНАНИЕ, II, № 5, 15.05.1878.
- СВОБОДА, II, № 49, 20.05.1872.

REFERENCES

- ARNAUDOV, M., 1964. *Lyuben Karavelov: Zhivot, delo, epoha 1834–1879*. Sofia: BAN, 864.
- ATANASOVA, V., 2001. *Lyuben Karavelov za obrazovaniето i vazpitaniето*. Sofia: Magan, 186. ISBN 954-9802-05-1.
- ATANASOVA, V., 2002. *Lyuben Karavelov za neprekasnatoto obrazovanie. Pedagogicheski almanah*, № X, № 2, 74–78. ISSN 1310-358X.
- BORSHUKOV, G., 2003. *Istoria na balgarskata zhurnalistika 1844–1877. 1878–1885*. Sofia: Paradoks : Universitetsko „Sv. Kiril i Metodiy“, 506. ISBN 954-5530-63-4.
- DAMYANOVA, R., 1984. *Karavelovoto „Znanie“ i folklornata kultura prez XIX vek (po sluchay 150 godini ot rozhdeniето na Lyuben Karavelov)*. *Balgarski folklor*, № X, № 4, 59–67.
- DAMYANOVA, R., 2005. *Kritikata v kasnata publitsistika na Karavelov*. V: *Balgarsko vazrazhdane. Idei, lichnosti, sabitia. Godishnik na Obshtobalgarskia komitet „Vasil Levski“*, т. VII, Sofia, 49–55. ISSN 1313-938X.
- ERIHONOV, L., 1966. *Lyuben Karavelov v zhurnale „Znanie“ (1875–1878)*. *Izvestia na Institutata za istoria*, т. XVI–XVII, 273–317.
- KONEV, I., 1970. *Beletristat Karavelov*. Sofia: BAN, 164.
- LEKOV, D., 1977. *Lyuben Karavelov*. Sofia: Narodna prosveta, 115.

MARINOV, M., 2020. Stopanskata problematika v spisanie „Znanie“. V: *Bulgaria, bulgarite i Evropa – mit, istoria, savremie: nauchna konferentsia*, t. XIV, № 1, 547–552. ISBN 978-954-524-586-2.

MINKOVA, L., 1999. Dve rubriki v Karavelovoto spisanie „Znanie“. V: *Balgarsko vazrazhdane. Idei, lichnosti, sabitia: Godishnik na Obshtobalgarskia komitet „Vasil Levski“*, t. II (1996–1997), Sofia, 70–79. ISSN 1311-1337.

MIRCHEVA, K., 2010. Za poslednite godini ot zhivota na Lyuben Karavelov. Imalo li e prelom? V: MITEV, Pl. i dr. *Vremeto na Levski. Sbornik statii*. Sofia: Kulturno-prosvetno druzhestvo „Rodno Ludogorie“, 292–332. ISBN 978-954-9493-27-6.

MITEV, P., 2005. Lyuben Karavelov. Opit za pretsenka na negovia zhiznen pat. *Balgarsko vazrazhdane. Idei, lichnosti, sabitia*. Godishnik na Obshtobalgarskia komitet „Vasil Levski“, t. VII, Sofia, 9–14. ISSN 1313-938X.

RADEV, I., 1996. *Karavelovoto tvorchestvo*. Veliko Tarnovo: Slovo, 224. ISBN 954-4394-40-0.

RAYKOV, B., 1974. Pred stogodishninata na Karavelovoto spisanie „Znanie“. *Bibliotekar*, № XXI, № 11, 39–40.

Periodicals

ZNANIE, I, № 15, 15.08.1875.

ZNANIE, I, № 2, 30.01.1875.

ZNANIE, I, № 22–23, 30.11.1875.

ZNANIE, I, № 4, 01.03.1875.

ZNANIE, I, № 4, 31.03.1875.

ZNANIE, II, № 1, 15.02.1876.

ZNANIE, II, № 5, 15.05.1878.

SVOBODA, II, № 49, 20.05.1872.

LYUBEN KARAVELOV'S MAGAZINE "ZNANIE" (KNOWLEDGE) AS A CULTURAL AND SOCIAL PHENOMENON OF THE HIGH RENAISSANCE

Abstract: The article examines the chronologically last periodical of Lyuben Karavelov (1834–1879) – an influential public figure, politician and writer who worked in the third quarter of the 19th century. The magazine is well known in academic circles, but it has been viewed from different angles – from a literary, historical, journalistic, economic, folcloristic point of view. Most authors criticize Lyuben Karavelov for “retreating” at that time from revolutionary ideology and practice, indulging in journalistic activity in *Znanie*. The present study shows that this interpretation is extreme and does not correspond to the historical reality. In his latest magazine, Lyuben Karavelov retains most of the interpretive approaches and creative solutions inherent in his journalistic approach as a whole. In terms of his literary work, published in *Znanie*, he even marks some kind of peak. The absence of political themes and plots is explained by the editor's desire

for his magazine to be distributed legally among his compatriots in the Ottoman Empire. Committed to the educational cause, Lyuben Karavelov did not give up revolutionary ideology and practice. This is proven by the last two issues of the magazine, published in Tarnovo in 1878.

Keywords: Lyuben Karavelov; Znanie magazine; journalism; literature; Bulgarian Revival

Prof. Vera Boneva, PhD

University of Library Studies and Information Technologies

119 Tsarigradsko shose Blvd.

1784 Sofia, Bulgaria

ORCID: 0000-0003-3009-8750

E-mail: v.boneva@unibit.bg

ИСТОРИЯ НА КНИГАТА BOOK HISTORY

НЯКОИ НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ СЕДЕМТЕ ИЗДАНИЯ НА „РИБНИЯ БУКВАР“ НА Д-Р ПЕТЪР БЕРОН

Бояна Минчева

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

<https://doi.org/10.70300/KXeNbdDDG1vZM1bjb>

Резюме: Настоящата разработка си поставя за цел да представи нови наблюдения върху седемте издания на „Рибния буквар“ на д-р Петър Берон, отпечатани преди Освобождението на България. Поставен в контекста на възрожденското книгопечатане, учебникът на Берон свидетелства за връзки и влияния, които до този момент не са били в обсега на фокусиран анализ и съпоставки. В хода на изложението са коментирани заемки от текстове, компилации и актуализации, характерни за българската възрожденска книжнина.

Ключови думи: български старопечатни книги; книгоиздаване; „Буквар с различни поучения“; книгопечатане; Българско възраждане

Необходимостта да прочетем отново „Рибния буквар“, бе породена от натрупалите се в публичното пространство текстове и разработки, които отдалечават непредубедения читател от обективно и конкретно възприемане на този книжовен факт. Извън контекста на времето, в което се появява, отдалечен изкуствено от реалната среда, в която ще циркулира и ще бъде четен, той губи своя глас и автентичност, окичен с бутафорния венец на славата.

Когато през 1824 г. е отпечатан първият български светски буквар – „Буквар с различни поучения“ на Петър х. Берович (бъдещия д-р Петър Берон), новобългарската печатна книжнина е записала само осем заглавия. Всички те в съдържателно отношение са подчинени на религиозната догматика. „Рибният буквар“ отваря нова страница за българския читател, извеждайки го в света, който го заобикаля и провокира неговата любознателност.

Преминал през школата на Княжеската академия „Св. Сава“¹ в Букурещ, сам практикувал педагогика като частен учител в дома на сливенския търговец Антон Йоанович, младият Петър Хаджиберович е логично да бъде съставител на това учебно пособие. Необходимо е да отчетем особеностите на времето, в което „Рибният буквар“ е отпечатан. На този

ранен етап от развитието на новобългарската печатна книжнина нейното осъществяване е затруднено от редица фактори. Зад книгата на Берон стоят първото Българско филологическо дружество в Брашов (Boyadzhiev 2003, 11–20), неговият инициатор и ръководител Васил Ненович (Bur 1972, 219–275), както и финансовата подкрепа на Антон Йоанович.

За седем издания на „Рибния буквар“ коректно споменава Кирила Възвъзова-Каратеодорова през 1962 г., отбелязвайки, че „това издание [от 1847 г. – бел. авт.] [...] би трябвало да се счита за четвърто“ (Vazvazova-Karateodorova 1962, 192). За съжаление, тази коректност е продължена само от проф. С. Стойков през 1974 г. и възобновена с прецизна последователност от инж. Иван Алексиев от Варна (което заслужава достойна похвала!) чак през 2014 г.

Съдържанието на първото издание на буквара на Берон е може би най-много проучвано², но за съжаление, много редки и повърхностни са опитите за съпоставка с останалите издания. Изследователят, който дава посоката, застъпена и в настоящото изложение, е Иван Алексиев.³ Първото издание на „Буквар с различни поучения“⁴ съдържа 10 страници предговор; азбука в три кегела, един набор, в който буквите са представени разбъркано, граматическа част, молитви, „Добри съвети“ – 5 страници; „Умни отговори“ – 64 броя; „Басни“ – 18 броя; „Различни истории“ – 52 броя; „Физически сказания“ – 6 статии за сол, захар и растения, употребявани в бита, 15 статии за животни и човека; „За въздушните явления“ – 3 страници; „Аритметика“ – 8 страници + 1 лист приложение с примери за четирите аритметични действия; послеслов – 4 страници; 3 листа приложения с изображения на животни (фиг. 1).

Фиг. 1. Заглавна страница и приложение с изображения на животни от „Буквар с различни поучения“, 1824 г.

Това първо издание е отпечатано в Брашов, за което свидетелстват годината на заглавната страница и водният знак: „Cronstadt, 1823“, запазени в извънформатните приложения на някои от екземплярите в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.⁵ Няма сведения за съществуващ до този момент в частна или обществена колекция екземпляр с издателска подвързия, което налага още веднъж с категоричност да отхвърлим наличието на кит, делфин или друг морски обитател върху корицата на книгата. Напълно допустимо е първото издание на буквара да е излязло без издателска подвързия, което е характерно за ранните новобългарски печатни книги.⁶ Освен това информацията за разпространението на буквара, както и неговата цена са отпечатани под приложението с аритметични примери, а не на гърба на последната страница (или корица), което е допълнително основание за тезата, че той е излязъл без подвързия.

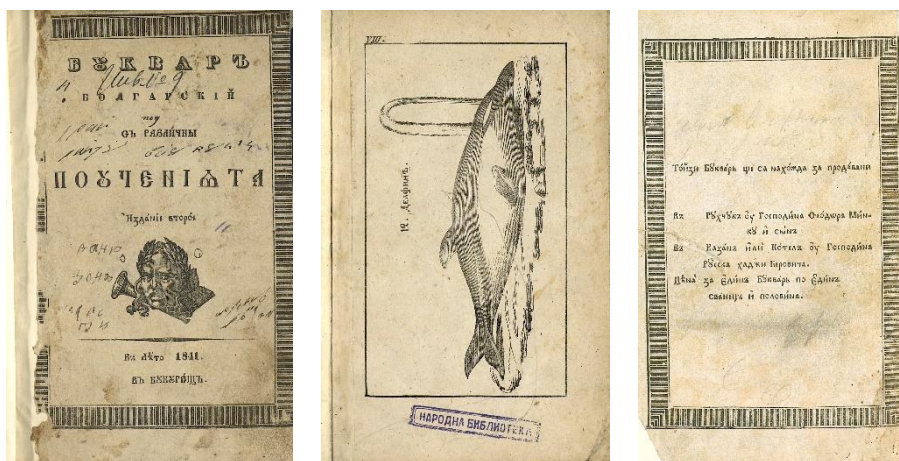
Всички текстове на буквара (без азбуката, граматиката, молитвите и аритметиката) са адаптиран превод на Берон от „Еклогар“ на Димитриос Дарварис. Българският книжовник отстранява ненужните абстрактни сравнения, опростява стилистиката и дори добавя пояснения, които не фигурират в буквара на гръцкия просвещенец. Изложението е ясно и достъпно за читатели на всякаква възраст, а непознатото е обяснено чрез примери от ежедневието (Aleksieva 1987, 54–72). Необходимо е да изправим още една неточност. Някои изследователи коментират послеслова на „Рибния буквар“ като дело на Берон. Недопустимо е да приемем това твърдение за вярно, имайки предвид първите изречения от обръщението към „Любезните единородни“.⁷ Скромната личност на българския възрожденец не би поставила сама себе си в центъра на сцената на заслугите. А и предназначението на текста е да поясни ползата и смисъла от издаването на книги на говорим български език, което е заложено в програмата на Българското филологическо дружество (Boyadzhiev 2003, 16).

Илюстрациите в „Рибния буквар“ го превръщат и в първата илюстрирана новобългарска печатна книга. Техните първообрази са заимствани от детската енциклопедия на Ф. Бергхуш *Bilderbuch für Kinder*⁸, отпечатана в периода 1801–1830 г. (Mincheva 2024, 39–51). Тиражът на „Рибния буквар“ от 1824 г. не е известен, но според косвени данни за други издания на Българското филологическо дружество можем да представим някои хипотези. Васил Ненович свидетелства, че „тия нещастните [книги] бяха печатани тук, в Брашов, и ги продадоха на добра цена“ (Bur 1972, 238). Някои от изданията на дружеството са с тираж между 1000 и 3000 броя. А и щом Берон (или членовете на дружеството) могат да си позволят да отправят оферта за продажба на 100 екземпляра едновременно, при което подаряват 20⁹, то тиражът е бил поне 1000.

Една от най-често приеманите отправни точки за определяне на мястото, ролята и значимостта на „Рибния буквар“ е разглеждането само на

първото издание от 1824 г., без да се имат предвид останалите шест издания със своите особености.

Изминават цели 17 години до второто издание на „Буквар с различни поучения“, осъществено през 1841 г. в Букурещ.¹⁰ Каква е причината за това забавяне? Първи (и до този момент единствен) изследовател, който поставя този въпрос като дискуссионен, е Иван Алексиев.¹¹ Основателно звучат заключенията на някои изследователи, че в българското общество липсват подготвени учители, които „да могат да преподават по тая книжка“ (Stoyanov 1954, 69). От 1825 до 1831 г. Берон учи в Хайделберг и Мюнхен. През 1832 г. се завръща в Румъния и получава право на лекарска практика, която упражнява до септември 1841 г. От писмо на П. Берон от 1840 г. до епитропите на Разградската кааза за безвъзмездно предоставяне на 20 жълтици годишно за смесеното училище и 50 букварчета за бедните деца става ясно, че екземпляри от първото издание все още се намират за разпространение и дарения.¹² В периода 1832–1838 г. в писмо до котленци Берон изразява намерението си да състави дружество, което да се грижи за уреждането на българските училища. В текста му се споменава намерението на Берон да препечата буквара. През 30-те и 40-те години на XIX век нараства броят на новооткритите училища в българските градове и села.¹³ Основано е първото българско светско училище в Габрово. Нарастват нуждите от отпечатването на учебни пособия. Освободен от лекарските си задължения и все още непотънал в научните си трудове, Берон влага значителни средства и усилия като меценат на българското образователно и просветно дело.

Фиг. 2. Заглавна страница, приложение с изображения на делфин и задна корица на изданието на „Буквар с различни поучения“, 1841 г.

Второто издание на буквара е осъществено в типографията на Захарие Каркалеки – известен букурещки журналист и издател, възпитаник на Княжеската академия в Букурещ, сътрудник на В. Ненович и членовете на Българското филологическо дружество.¹⁴ От неговата печатница в Букурещ между 1840 и 1850 г. излизат 15 издания на български език, между които и четири от изданията на „Рибния буквар“.

Съдържанието повтаря това на първото издание, но са поправени редица граматически грешки. Приложенията с илюстративен материал са вече 8 листа, на които са изобразени по едно или по две животни на страница. Няма предговор и послеслов, липсват и пояснителните бележки под линия. Илюстрациите са изпълнени с различна техника. Те са изработени в литографията на Г. Венрих и отпечатани по цинкографски способ на 8 листа от едната страна, с по едно или две животни на лист (Zagorov, Hristov 2024, 47–64). За съжаление, тяхното качество е значително по-ниско от това на илюстрациите в първото издание. Има редакции на някои от вътрешните заглавия, например „липцванието солнечно“ вече е наречено „солнечно затемнение“. „Сополът“, с който е сравнен хоботът на слона в първото издание, вече е „черво, което се нарича хобот“. Очевидно д-р Петър Берон търси по-адекватни примери, с които да представи естеството на астрономическите явления и животинската анатомия. Разпространението, отбелязано на гърба на задната издателска корица, е разпределено в Русе и Котел (фиг. 2).

При третото издание на „Рибния буквар“ от 1846 г.¹⁵ (фиг. 3) поредицата от изследователски грешки се допълва от отказа то да бъде разграничено от четвъртото. Но тук по-важно е да отбележим приноса на инж. Алексиев, който пръв обръща внимание на съдържателната промяна в раздел „Въздушни явления“, който в предишните две издания е наречен „За въздушните явления“ (тук е 14 страници), както и на допълнената с усложнени примери аритметична част. В това трето издание според Алексиев „П. Берон всъщност предлага теоретичните си схващания за физика на атмосферата, публикувани в първия му научен труд – „Система на атмосферологията“, отпечатан на френски език също през 1846 г.“¹⁶ В това издание Берон коригира данните за числеността на населението на Земята – от 1 милиард в предишните две издания на 800 милиона от третото до седмото. В аритметичната част вече няма указания за преподаване, но има повече примери – 11 страници. Има примери за сбор на три- и четирицифрени числа, а не само на двуцифрени като в предишните издания. В изваждането също има примери не само с двуцифрени, но и с три-, четири-, пет- и шестцифрени числа. В таблицата „събиране“ има примери и за сбор на три числа, а не само на две. Има и примери за сбор на две четирицифрени числа, а при умножение и деление вече са включени и пет-, шест- и седемцифрени числа. Изображенията очевидно са копирани от

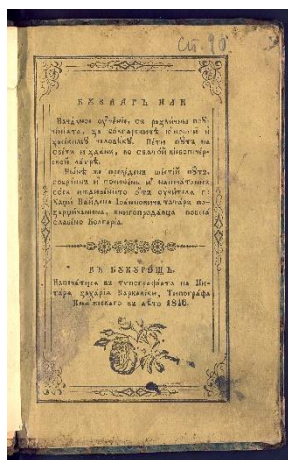
предишното издание, само че са правени с нови матрици. Разпространява се отново от Русе и Котел.

През 1846 г. при Захарие Каркалеки е отпечатан още един български буквар – този на пътуващия книжар, преводач, издател и спомоществател Найдено Йоанович (фиг. 4).¹⁷ В него са публикувани без изменение правоучителните и естественонаучните дялове на Беровия буквар: „Добри съвети“, „Умни отговори“, „Басни“, „Различни истории“ и „Физически сказания“. Има една добавена басня: „Мандрар и кучета“. Пропуснати са статиите за животните и човека, запазени са „пчели“ и „мравки“. Обект на отделни анализи и проучвания трябва да бъде любопитният факт, че Н. Йоанович споменава на корицата на изданието си, че е ползвал киевски буквар, а няма и дума за „Рибния буквар“. Букварът на Йоанович осигурява още по-широкообхватно разпространение на текстовете от Беровия буквар.

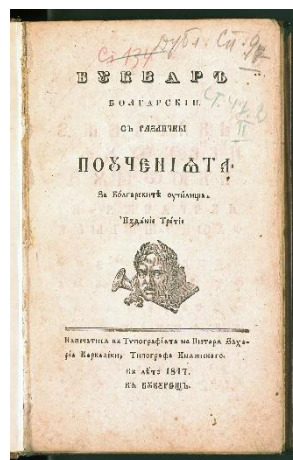
Четвъртото издание (обозначено отново като трето на заглавната страница) е отпечатано през 1847 г. (фиг. 5) – само една година след третото.¹⁸ Факт, който се обяснява с нарасналата необходимост от пособия за начално обучение, както и с нарасналата популярност на „Рибния буквар“ сред българското общество. Това издание е без съдържателни промени в сравнение с предишното, но някои от грешките в аритметичната част, както и печатните грешки са поправени, наборът е различен, което прави изданието напълно ново, четвърто по ред. Разпространява се също в Русе и Котел.

Фиг. 3. Заглавна страница на „Буквар с различни поучения“, 1846 г.

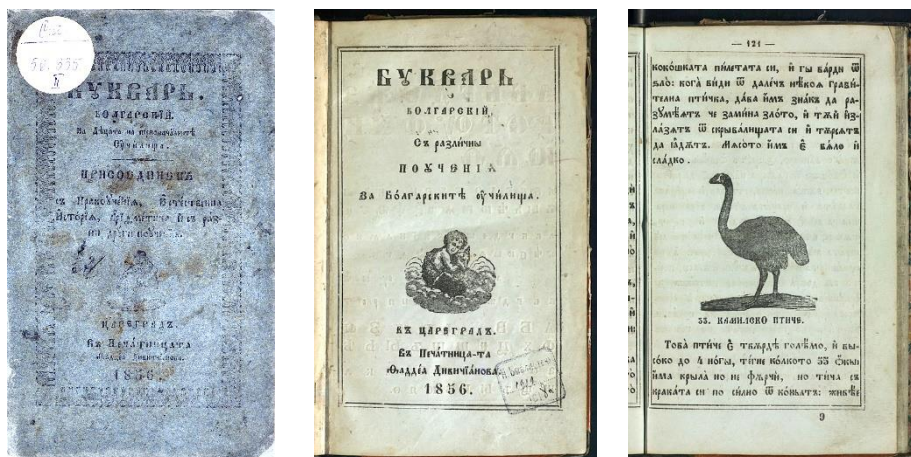
Фиг. 4. Заглавна страница на „Буквар с различни поучения“ с преводач, издател и спомоществател Найдено Йоанович, 1846 г.

Фиг. 5. Заглавна страница на „Буквар с различни поучения“, 1847 г.

За пет години (между 1846 и 1850 г.) букварът на Берон е преиздаден три пъти. Екземпляри от него са достигнали до повечето български училища. През 1852 г. той вече е популярен като „Рибен“, за което свидетелства публикация за образованието в Хасково и региона.¹⁹ В петото издание на „Рибния буквар“²⁰ (обозначено на заглавната страница като четвърто) са поправени печатните грешки от предишното издание. Съдържанието е без изменения. Разпространението отново е от Русе и Котел.

Същинска промяна в обема и състава на буквара настъпва с шестото му издание (фиг. 6).²¹ То е издадено през 1856 г. от Тадей Дивичиан в Цариград. Една от вероятните причини преиздаването на „Рибния буквар“ да не продължи в Букурещ, е смъртта на З. Каркалеки през 1856 г., но съществуват и други предпоставки, свързани с подема на българското книгоиздаване в Цариград. Арменският книгоиздател и печатар открива първата българска печатница в Цариград „Трудолюбива пчела“, със съдействието на българския книжовник и възрожденски деец Константин Огнянович. От 1841 г. до Освобождението на България тук са отпечатани 74 заглавия книги, 2 вестника и 1 годишник на български език (Овчануан 1972, 68–77). Букварът носи същото заглавие като петото издание, но вече не е отбелязана поредността на изданието. Отново не е споменат Берон – нещо характерно за всички издания след първото. Върху издателската подвързия (корица) заглавието е различно. То дава подробна представа за съдържанието на книгата: „Буквар болгарский за децата в первоначалните училища. Присоединен с нравоучения, естествена история, аритметика и с различни други поучения“. Не е поместена информация за разпространението на книгата.

Фиг. 6. Предна корица, заглавна страница и гравюра от „Буквар с различни поучения“, 1856 г.

Промените в съдържателната част са следните:

- азбуката е представена от 33 графеми (а не 42, както в предишните издания), в спесимени с църковнославянски и граждански шрифт. Различните набори представят главни и малки букви, букви за гласни и съгласни звукове. В главните букви на църковнославянския набор е пропусната голямата носовка, но тя е отбелязана при малките букви;
- към примерите за сложни съществителни имена е добавено „звездоброец“, а са отпаднали: кръвопролитие, благочестив, великодушен, ръководец, богоприимец, окобол, остроумен, сребролюбец, иконоборец;
- в молитвената част е включен псалм 50, който съдържа мотиви за изповед и покаяние, както и други религиозни текстове, които не са отпечатани в предишните издания;
- след раздел „Добри съвети“ има добавен раздел „И други подобни“. Това са мъдри мисли, взети от буквара на Константин Огнянович, печатан пак от Дивичиан през 1844 г.²², които са насочени към възхвала на добродетелите и учението;
- в раздел „Умни ответи“ е пропуснат последният, като най-вероятната причина е следващият раздел да започне на нова страница;
- от басните липсват № 2, 4, 5, 8, 13, 14, 15, 16, 18 от предишните издания. Остават включени № 1, 3, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 17, а № 8 „Който не се благодари на своето си, той и без него остава“, е нова. Така общият им брой е десет;
- от раздел „Различни истории“ са запазени само седем от общо 52 в предишните издания.

„Физически сказания“ започват със солта, захарта и растенията, които вече са онагледени с илюстрации. Следват кратка „Свещена история“, изградена от въпроси и отговори, и Десетте Божии заповеди. След тях е поместено „Кратко наставление из землеописанието за децата“. Тези три нови части са заимствани от буквара на К. Огнянович, но последната е съкратена само до частта за големите градове. Следва статия, озаглавена „Естествена история за човека“, еднаква по съдържание с тази от предишните издания. След нея е поместен раздел „Естествена история“, посветен на животните. Този раздел започва със статия за лъва, възприеман и до днес като „цар на животните“. Статията за лъва е почти еднаква с тази в книгата на Константинос Вардалахос „Учения за децата“, преведена и отпечатана на български в Цариград от Антоний Никопит през 1850 г.²³ Съдържанието на естествено-научната част в това шесто издание на „Рибния буквар“ е много по-различно, променено и обогатено в сравнение с предишните пет. То включва 42 статии. От предишните издания са изоставени „носорог“, „таранд (заморски елен)“, „бобър“, „хипопотам“, „жерав“, „щърк“, „кит“, „пчели“ и „мравки“. Поместени

са статии за слон, делфин, крокодил, щраус и маймуна, но почти без изменения от предишните издания е запазена само тази за слона (с изключение на добавката, че в кошовите на бойните слонове могат да се вместят 15–20 души). Илюстрациите към статиите са по-малки, различни от предишните издания и предшестват съдържанието, за което се отнасят.

Последният раздел е наречен „Кратка числителница“, напълно различен по конструкция от предишните издания. Той съдържа примери за различните аритметични действия, изградени като разговор между учител и ученик. Подобен модел наблюдаваме в аритметиката, подготвена от Христодул Сичан-Николов през 1845 г.²⁴ и преиздадена от Тадей Дивичиан през 1856 г.²⁵, но в буквара на Берон съдържанието е различно. То е сведено до опростено представяне на четирите аритметични действия, залегнали в аритметиката и в предишните издания на буквара. Тук отново наблюдаваме характерния за Берон дидактически подход за улеснение на образователния процес.

Фиг. 7. Предна корица и гравюра от „Буквар с различни поучения“, 1862 г.

В последното, седмо издание, реализирано отново при Дивичиан през 1862 г.²⁶ (фиг. 7), също наблюдаваме някои различия. Азбуката е с друг граждански шрифт, в който се съдържат голяма носовка и йотувана голяма носовка. „Заара“, „Заарчанин“ и „Ески Заара“ са заменени с „Железник“ и пр. Известно е, че през 1858 г., по предложение на възрожденеца Тодор Шишков, името на града е заменено с Железник като реакция срещу турското наименование Ески Заара.²⁷ Промяната е намерила отражение в това седмо издание на „Рибния буквар“. Остарялата форма „мумице“ вече е заменена с „момиче“. Съществени отлики от предишното издание наблюдаваме в частта „Естествена история“. Тук вече има 55 изображения

на животни²⁸, характеризирани в 51 статии. Вместо статия за козела има статия за ламата, вместо за костенурка – за броненосец. Вероятно е приложен похватът непознатото да се въведе по сходство и уподобяване с познатото. Добавени са нови статии и характеристики за дива свиня, папагал, врабче, лястовичка, сокол, гарван, райска птица, пчела царица, пчела, копринена буба, змиорка, птича риба, лястовича риба. „Кратка числителница“ е същата като в предишното издание, но е поправена грешка в един от примерите, допусната в предишното издание.

Седмото издание се разпространява от Цариград, Велико Търново, Стара Загора и Пловдив, както е отбелязано на гърба на издателската подвързия.

Всички издания на „Рибния буквар“ до 1862 г. са отпечатани на новобългарски език, но с църковнославянски шрифт и етимологичен правопис. Обяснение на този факт се опитва да даде Р. Русинов в своята публикация по темата (Rusinov 1994, 62–66), но е видимо, че изследователят е имал предвид само първото издание. Затова неговата теза, че старата графика е улеснила въвеждането на новия правопис, тъй като е позната на българските учители и ученици през първата четвърт на XIX век, най-малкото е непълна. Необходимо е да отбележим изследването на Д. Иванова (Ivanova 2011, 189–204), в което е разяснена връзката на езика и графиката на „Рибния буквар“ със стария (етимологичен) правопис и с графиката на българската ръкописна и първопечатна книга. Достатъчно ясно и подробно изследователката представя съзнателните усилия на П. Берон, В. Ненович и други възрожденци да утвърдят тази практика във връзка с намирането на опорни точки за утвърждаване на националната ни самоидентификация. Това обяснява защо всички издания на „Рибния буквар“ са отпечатани със старата кирилски графика и съдържат редица графеми (носовки и пр.), характерни за старобългарския и средно-българския период от развитието на нашия език.

След направеното изложение можем да изведем следните заключения:

1. Изданията на „Рибния буквар“, отпечатани приживе на съставителя, са седем.²⁹
2. Берон и издателите на „Рибния буквар“ остават верни на програмата на Българското филологическо дружество да се придържат към чистотата на езика и изрядността на правописа при издаването на книги. Те поправят грешките в текста, допуснати при отпечатването. Берон нанася промени в съдържанието, свързани с новопридобитата информация, изяснява, допълва и видоизменя състава на своя буквар с всяко негово следващо издание.
3. „Рибният буквар“ е резултат не само от труда и усилията на своя съставител, а е колективен труд на книжовници, издатели и спомоществатели, чиито заслуги не бива да бъдат пренебрегвани. Установени са както пряко съдействие, така и взаимни влияния между книгата на Берон и изданията на други възпитаници и

преподаватели от Княжеската академия в Букурещ, като В. Ненович, З. Каркалеки, К. Вардалахос. Освен това съдържанието на Бероновия буквар получава допълнителни посоки за популяризация и разпространение (чрез буквара на Н. Йоанович), а върху неговия състав установяваме влияние, преки и косвени заемки и от буквара на К. Огнянович и книгата на К. Вардалахос.

4. Последните две издания на „Рибния буквар“, отпечатани при Тадей Дивичиан, са свидетелство за включване в състава му на текстове от други издания на същата типография. Практика, която не е проучвана задълбочено и системно за първите десетилетия от историята на новобългарската книга.

Направените по-горе наблюдения, сравнения и заключения показват многоаспектното поле, в което трябва да се разгърне изследването на „Рибния буквар“, за да бъдат по-ясно и коректно осветлени всички факти и предпоставки, свързани с неговата поява, издаване, преиздаване и разпространение в епохата на Българското възраждане. Съставът на различните издания на първия български светски учебник свидетелства за променящите се нужди и тенденции в развитието на ранното новобългарско начално образование.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ „Гръцкото училище (Княжеската академия) е едно от осемте най-добри училища на Балканския полуостров. В него получават просвета 35 български младежи, сред които П. Берон, Емануил Васкидович и др.“ (виж ВАВРЕК, КАМИШЕВА, БОРИСОВ, 1993, 70–77).
- ² За целите на настоящата разработка ще коментираме само тези части, които са спорни или търпят промяна и развитие.
- ³ АЛЕКСИЕВ, И., 2018. Загърбеното издание на „Рибния буквар“ от 1846 г. *Морски вестник* [online], [прегледано на 23.01.2025]. Достъпно на: <https://shorturl.at/1EX0i>. [линкът е съкратен].
- ⁴ БЕРОН, П., 1824. *Буквар с различни поучения, собрани от Петра х. Беровича за българските училища*. [1. изд.]. Брашов. Достъпно на: <http://digilib.nationallibrary.bg:8082/show-sk?id=7>.
- ⁵ Подробни пояснения виж у МИНЧЕВА, Б., 2024. Неизвестни факти за илюстрациите в „Рибния буквар“, 39–51. В: *Будители: обществото на знанието и хуманизмът на XXI век*. Сборник с доклади от XXII национална научна конференция с международно участие, 1 ноември 2024 г. София: О писменехъ. ISSN 2683-0094.
- ⁶ От преписката между настоящеля Васил Ненович и неговия братовчед Павел Ненович черпим ценни сведения за обстоятелствата около издаването и отпечатването на книжна продукция със съдействието на Българското филологическо дружество в Брашов. „Историите [„Свещена история“] не

- 7 требува да ся повързват, тука щем ги повърза“. Още едно свидетелство за тази практика в ранното ни книгопечатане (виж Виг 1972, 248).
- 8 „Любезни единородни! Много похвално е усердието на одного любороднаго, с което ище да покаже той на неговат си род как желае общото добро, а не чи само за себе си гледа...“ (виж БЕРОН, П., 1824. *Буквар с различни поучения*).
- 9 BERTUCH, F., C. BERTUCH., 1801. *Bilderbuch für Kinder: enthaltend eine angenehme Sammlung von Thieren, Pflanzen, Früchten, Mineralien ... alle nach den besten Originalen gewählt, gestochen und mit einer ... den Verstandes-Kräften eines Kindes angemessenen Erklärung begleitet* (Band 1) [online], [прегледано на 23.01.2025]. Достъпно на: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/bertuch1801bd1/0001/image.info>.
- 10 Виж книготърговската информация в приложението на първото издание на „Рибния буквар“.
- 11 БЕРОН, П., 1841. *Буквар болгарский с различна поученията за българските училища*. 2. изд. Букурещ [online], [прегледано на 23.01.2025]. Достъпно на: <http://digilib.nationallibrary.bg:8082/show-sk?id=49>.
- 12 АЛЕКСИЕВ, И., 2021. Д-р Петър Берон – митове, курйози, противоречия. *Морски вестник* [online], [прегледано на 23.01.2025]. Достъпно на: <https://shorturl.at/1LanP>. [линкът е съкратен].
- 13 Факсимиле на документа на с. 13. ГЕЧЕВ, М., 1962. Петър Берон: биографични бележки. В: *Петър Берон: изследвания и материали*. София: БАН.
- 14 ЯНКОВА, ИВ., б. г. *Огнища на духовна пробуда : изгревът на светлината по българските земи* [online] [прегледано на 23.01.2025]. Достъпно на: https://bgv.unibit.bg/pdf/yankova_ognishta.pdf.
- 15 CARCALECHI, Z. In: *Biblioteca Județeană Brașov* [online], [прегледано на 23.01.2025]. Достъпно на: <https://www.bjbv.ro/dictionar/carcalechi-zaharia/>.
- 16 БЕРОН, П., 1846. *Буквар болгарский с различни поученията за българските училища*. 3. изд. [online], [прегледано на 23.01.2025]. Достъпно на: <http://digilib.nationallibrary.bg:8082/show-sk?id=537>.
- 17 АЛЕКСИЕВ, И., 2018. Загърбеното издание на „Рибния буквар“ от 1846 г. *Морски вестник*, 14 [online], [прегледано на 23.01.2025]. Достъпно на: <https://shorturl.at/BNdQk>. [линкът е съкратен].
- 18 ЙОАНОВИЧ, Х. Н., 1846. *Буквар или Началное учение с различни поучения за българските чада и за секому человеку* [online], [прегледано на 23.01.2025]. Достъпно на: <http://digilib.nationallibrary.bg:8082/show-sk?id=111>.
- 19 БЕРОН, П., 1847. *Буквар болгарский с различни поученията за българските училища*. [4. изд.]. [online], [прегледано на 23.01.2025]. Достъпно на: <http://digilib.nationallibrary.bg:8082/show-sk?id=124>.
- 20 *Цариградски вестник*, III, № 97, 30.08.1852 г.
- 21 БЕРОН, П., 1850. *Буквар болгарский с различни поученията за българските училища* [5. изд.] [online], [прегледано на 23.01.2025]. Достъпно на: <http://digilib.nationallibrary.bg:8082/show-sk?id=163>.
- 22 БЕРОН, П., 1856. *Буквар болгарский с различни поучения за българските училища* [6. доп. и прераб. изд.]. Цариград [online], [прегледано на 23.01.2025]. Достъпно на: <http://digilib.nationallibrary.bg:8082/show-sk?id=307>.

- ²² ГНЯНОВИЧ, К., 1844. *Буквар или Началное учение за децата, които начинават да се учат на божественое писание*. Цариград [online], [прегледано на 23.01.2025]. Достъпно на: <http://digilib.nationallibrary.bg:8082/show-sk?id=79>.
- ²³ ВАРДАЛАХОС, К., 1850. *Учения за децата*. Цариград: типогр. на „Цариградски вестник“ [online], [прегледано на 23.01.2025]. Достъпно на: <http://digilib.nationallibrary.bg:8082/show-sk?id=181>. Сходствата между книгите на Вардалахос и Берон са отразени и в публикацията WANLSTRÖM, M., 2012. Greek Cultural Influence on the Bulgarian National Revival: The Case of Petăr Beron's Fish Primer (1824). *Slavica Helsingensia*, 41, 169–182.
- ²⁴ СИЧАН-НИКОЛОВ, Х., 1845. *Болгарска аритметика*. [online], [прегледано на 23.01.2025]. Достъпно на: <http://digilib.nationallibrary.bg:8082/show-sk?id=98>.
- ²⁵ СИЧАН-НИКОЛОВ, Х., 1856. *Болгарска аритметика* [online], [прегледано на 23.01.2025]. Достъпно на: <http://digilib.nationallibrary.bg:8082/show-sk?id=305>.
- ²⁶ БЕРОН, П., 1862. *Буквар болгарский с различни поучения за българските училища* [7. доп. и прераб. изд.] [online], [прегледано на 23.01.2025]. Достъпно на: <http://digilib.nationallibrary.bg:8082/show-sk?id=540>.
- ²⁷ Стара Загора. В: *Уикипедия* [online], [прегледано на 23.01.2025]. Достъпно на: <https://shorturl.at/oCNCV>. [линкът е съкратен].
- ²⁸ Изображението на дивата свиня не е номерирано и номерацията е объркана.
- ²⁹ В Католага на Н. Теодосиев (виж ТЕОДОСИЕВ, Н., 2007. *Каталог на българските печатни книги 1508–1878*. София) погрешно е отбелязано, че второто издание е „точна препечатка на букваря от 1824 г.“ (№ 41–2), както става ясно от настоящата публикация. Съставителят посочва шест издания на книгата и говори за „друго трето издание“ вместо за четвърто. Неоспорим факт е, че и двете издания са обозначени като трети в запазените оригинали, но според изложеното по-горе става ясно, че те са създадени с различен набор и съдържат корекции, което дава основание да бъдат възприемани като различни, т.е. трето и четвърто.

ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕКСИЕВА, А., 1987. *Преводната проза от гръцки през Възраждането*. София: БАН, 290.
- БОЯДЖИЕВ, П., 2003. *Букурецки съвременници на Петър Берон*. София: АИ „Марин Дринов“, 135. ISBN 954-430-920-9.
- БУР, М., 1972. Писма на книгоиздателя Васил Ненович в будапещенските архиви (1824–1826 г.). *Известия на Института за литература на БАН*, т. XXI, 219–275.
- ВАВРЕК, А., КАМИШЕВА, Г., БОРИСОВ, М., 1993. Приносът на гръцките и елино-българските училища за преподаване и популяризиране на физиката сред българите. *Списание на БАН*, № 2, 70–77. ISSN 0007-3989.
- ВЪЗВЪЗОВА-КАРАТЕОДОРОВА, К., 1962. Библиография на трудовете на П. Берон. В: ГЕЧЕВ, М., АТАНАСОВ, Ж., ДИНЕКОВ, П. *Петър Берон: изследвания и материали*, 183–203. София: БАН.
- ГЕЧЕВ, М., 1962. Петър Берон: биографични бележки. В: ГЕЧЕВ, М., АТАНАСОВ, Ж., ДИНЕКОВ, П. *Петър Берон: изследвания и материали*. София: БАН.
- ЗАГОРОВ, В., ХРИСТОВ, ХР., 2024. „Рибния буквар“ в контекста на българското учебникарско книгоиздаване до Освобождението (1878). В: *200 години от издаването на „Буквар с различни поучения“ („Рибен буквар“): сборник с доклади*

от кръгла маса и изложба, проведени в Барселона, Испания, 6 септември 2024 г., 47–64 София : О писменехъ. ISBN 978-619-185-676-3.

ИВАНОВА, Д., 2011. Старата книжовна традиция и езиково-правописните модели през Възраждането. В: ХАРАЛАМПИЕВ, И. и др. *Търновска книжовна школа: Търново и идеята за християнския универсализъм XII–XV век. Девети международен симпозиум*, Велико Търново, 15–17 октомври 2009 г., т. 9, 189–204. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. ISBN 954-524-339-2.

МИНЧЕВА, Б., 2024. Неизвестни факти за илюстрациите в „Рибния буквар“. В: *Будители: обществото на знанието и хуманизмът на XXI век*. Сборник с доклади от XXII национална научна конференция с международно участие, 1 ноември 2024 г., 39–51. София: О писменехъ. ISSN 2683-0094.

ОВНАНЯН, С., 1972. *Армено-български исторически връзки и арменските колонии в България през втората половина на XIX в.* София: Наука и изкуство, 68–77.

РУСИНОВ, Р., 1994. Графика и правопис на Бероновия „Рибен буквар“. *Проглас: филологическо списание*, год. 3, № 4, 62–66. ISSN 0861-7902.

СТОЯНОВ, М., 1954. Нашата учебна книжнина през епохата на Възраждането. *Известия на Института по педагогия*, № 4, 69.

REFERENCES

ALEKSIEVA, A., 1987. *Prevodnata proza ot gratski prez Vazrazhdaneto*. Sofia: BAN, 290.

BOYADZHIEV, P., 2003. *Bukureshtki savremennitsi na Petar Beron*. Sofia: AI „Marin Drinov“, 135. ISBN 954-430-920-9.

BUR, M., 1972. Pisma na knigoizdatelya Vasil Nenovich v budapeshtensките архиви (1824–1826 g.). *Izvestia na Instituta za literatura na BAN*, t. XXI, 219–275.

VAVREK, A., KAMISHEVA, G., BORISOV, M., 1993. Prinosat na gratskite i elinobalgarsките uchilishta za prepodavane i populyarizirane na fizikata sred balgarite. *Spisanie na BAN*, № 2, 70–77. ISSN 0007-3989.

VAZVAZOVA-KARATEODOROVA, K., 1962. Bibliografia na trudovete na P. Beron. V: GEChEV, M., ATANASOV, Zh., DINEKOV, P. *Petar Beron: izsledvania i materialy*, 183–203. Sofia: BAN.

GEChEV, M., 1962. Petar Beron: biografichni belezhki. V: GEChEV, M., ATANASOV, Zh., DINEKOV, P. *Petar Beron: izsledvania i materialy*. Sofia: BAN.

ZAGOROV, V., HRISTOV, HR., 2024. „Ribnia bukvar“ v konteksta na balgarskoto uchebnikarsko knigoizdavane do Osvobozhdenieto (1878). V: *200 godini ot izdavaneto na „Bukvar s razlichni pouchenia“ („Riben bukvar“): sbornik s dokladi ot kragla masa i izlozhba, provedeni v Barselona, Ispania*, 6 septemvri 2024 g., 47–64 Sofia : O pismenehy. ISBN 978-619-185-676-3.

IVANOVA, D., 2011. Starata knizhovna traditsia i ezikovo-pravopisните модели през Vazrazhdaneto. V: HARALAMPIEV, I. i dr. *Tarnovska knizhovna shkola: Tarnovo i ideyata za hristiyanskia universalizam XII–XV vek. Deveti mezhdunaroden simpozium*, Veliko Tarnovo, 15–17 oktomvri 2009 g., т. 9, 189–204. V. Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“. ISBN 954-524-339-2.

MINCHEVA, B., 2024. Neizvestni fakti za ilyustratsiite v „Ribnia bukvar“. V: *Buditeli: obshtestvoto na znaniето i humanizmat na XXI vek. Sbornik s dokladi ot XXII natsionalna nauchna konferentsia s mezhdunarodno uchastie*, 1 noemvri 2024 g., 39–51. Sofia: O pismenehy. ISSN 2683-0094.

- OVNANYaN, S., 1972. Armeno-balgarski istoricheski vrazki i armenskite kolonii v Bulgaria prez vtorata polovina na HIH v. Sofia: Nauka i izkustvo, 68–77.
- RUSINOV, R., 1994. Grafika i pravopis na Beronovia „Riben bukvar“. *Proglas: filologicheskoto spisanie*, god. 3, № 4, 62–66. ISSN 0861-7902.
- STOYANOV, M., 1954. Nashata uchebna knizhnina prez epohata na Vazrazhdaneto. *Izvestia na Instituta po pedagogia*, № 4, 69.

SOME OBSERVATIONS ON THE SEVEN EDITIONS OF “THE FISH PRIMER” BY DR. PETAR BERON

Abstract: *The publication aims to present new observations on the seven editions of Dr. Petar Beron's “Fish Primer”, printed before the Liberation of Bulgaria. Placed in the context of the Bulgarian Revival book printing, Beron's textbook testifies to connections and influences that have not been within the scope of focused analysis and comparisons until now. In the course of the presentation, borrowings from texts, compilations and updates characteristic of Bulgarian Revival literature are commented on.*

Keywords: *Bulgarian early printed books; book publishing; “Bukvar s razlichni pouchenia”; book printing; Bulgarian Revival*

Boyana Mincheva, PhD

St St Cyril and Methodius National library
Preservation of Manuscript and Documentary Heritage Division
88 Vasil Levski Blvd.
1037 Sofia, Bulgaria
ORCID: 0000-0003-4366-7617
E-mail: b.mincheva@nationallibrary.bg

ИСТОРИЯ НА КНИГАТА BOOK HISTORY

СОЦИАЛНА ЛИТЕРАТУРА И ЦЕНЗУРА В САЩ В НАЧАЛОТО НА XX ВЕК

Александър Сивилов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

<https://doi.org/10.70300/sBNvYaEmNe122>

Резюме: Текстът изследва проявите на цензура върху социално ангажирана литература в САЩ през първата половина на XX век, с фокус върху три емблематични произведения: „Джунглата“ на Ъптон Синклер, „Американска трагедия“ на Теодор Драйзер и „Гроздовете на гнева“ на Джон Стайнбек. Авторът разглежда цензурата не само като ограничаване на информация, но и като средство за политически и морален контрол в т.нар. демократични общества. Всяко от трите произведения предизвиква остра обществена и институционална реакция заради социалната си критика, което води до забрани, наблюдение от службите и натиск над авторите. Посочени са конкретни механизми на цензуриране – от закони като тези на Комсток до автоцензура от страна на издателства и редактори. Текстът защитава тезата, че социалната литература в САЩ играе решаваща роля в разкриването на обществените противоречия, въпреки усилията да бъде заглушена.

Ключови думи: цензура; САЩ; XX век; социална литература; обществена рецепция; държавни политики

Цензурата винаги е била важна част от развитието на нашата цивилизация. Охраняването на строгите морални и ритуални норми прераства в нужда от пълен контрол над информацията. Традициите на абсолютизма в Европа и на руския царизъм предполагат наличието на контрол върху мисленето.

Развитието на модерните капиталистически общества още през XIX век загатва насочване на мисълта и гледната точка, за да може да се управлява общественото мнение. Наченките на либерално-демократичен политически модел още повече извежда на преден план позицията на широкия социум. В този момент за управляващите вече става жизненоважно да контролират

мисленето на големи маси от хора, за да не допуснат своето политическо поражение или дори физическо унищожение. В този контекст цензурата започва да придобива нови измерения. XX век донася разбирането на историците, че ограничителните практики са свързани най-вече с авторитарните и диктаторските режими. Винаги се представят примерите на италианския фашизъм, германския национал-социализъм и съветския болшевизъм. В същото време тези системи са изваждани от контекста на времето и дори между тях да бъдат правени сравнения, в уравниението почти никога не се включват либералните, „демократични“ държави.

Наблюдаването на комуникационните процеси ме насочи към въпроса за забраните и преследването на литературата със социална насоченост в САЩ през първата половина на XX век. Тъй като бях запознат с някои конкретни примери, ме заинтересува каква е връзката между тях и как може да бъдат обобщени методите за прилагането на цензура спрямо литературата, свързана със социалната критика на американското общество. Като основни изследвани примери използвам „Джунглата“ на Ъптон Синклер от 1906 г., „Американска трагедия“ на Теодор Драйзер от 1925 г. и „Гневът на мравките“¹ на Джон Стайнбек.

За да се проведе това кратко изследване, е нужно да се уточни основният термин – „цензура“. Според определението в Енциклопедия Британика значението на думата е следното: „Промяната, потискането или забраната на реч или писмен текст, които се считат за подривни спрямо общото благо. Цензурата съществува във всички форми на власт в известна степен, но в съвременния свят тя придобива особено значение във връзка с управлението и върховенството на закона.“²

Думата произлиза от латинската *censura*, която първоначално означава оценка, преценка. В Древен Рим, още в епохата на републиканското управление, цензорите са държавни служители, които правят преброяване на населението и следят за моралните норми. Те имат право да определят кой гражданин се държи в съответствие с моралните стандарти на Рим, и дори могат да отнемат обществени привилегии на провинилите се.³ Оказва се, че още при появата на този тип контрол цензурата не е само ограничаване на информация, а форма на морално и политическо наблюдение и надзор.

През Средновековието цензурата е подчинена на религиозния характер на обществото. Тя е ясно видима в рамките на католическите държави. Папството създава *Index Librorum Prohibitorum* – списък със забранени книги, които съдържат „еретични“, „неморални“ или опасни за вярата идеи.⁴ По този начин цензурата се институционализира като средство за защита на официалната доктрина и властта на Църквата.

В този период цензурата не се упражнява само върху литературата, но и върху театъра, живописата, науката – най-известният пример е случаят с

Галилео Галилей, цензуриран за ради твърденията си, че Земята се върти около Слънцето.

С настъпването на Просвещението и разпространението на идеите за свобода на мисълта и изразяването цензурата започва да се поставя под въпрос. Философи като Милтън, Волтер и Русо защитават правото на индивида да изразява мнение, дори то да е против властта или религията.

Обществените промени и бързото нарастване на общественото съзнание и социалната съпротива през XIX век извеждат значението на цензурата на ново ниво. Без нея много от обществата са заплашени от промяна на социалната структура, трансформация и дори екзистенциална заплаха за управляващите икономически и политически елити. Въпреки масово разпространеното мнение това се отнася не само за империите, но и за демократичните страни. Най-сериозният проблем в този период остава социалният, който постепенно намира изразител в левите идеологии. Френската комуна и поредицата съпротивителни движения в развитите индустриални страни карат правителствата навсякъде да засилят контрола върху разпространението на социалните идеи. В тази посока все по-голямо значение има и ограничаването на литературата със социални послания. САЩ не правят изключение от това правило. Бързото развитие на работническото движение, мощните синдикати и фактът, че президентът Уилям Маккинли е убит от симпатизант на анархистките идеи, допълнително засилват тези тенденции, които скоро ще станат правило. Както казах по-горе, за проследяването им съм избрал три специфични примера, които обхващат периода от началото на XX век до Втората световна война.

Американската цензура в началото на XX век стъпва на т.нар. Закони на Комсток, приети през 1873 г.⁵ Те забраняват разпространението по пощата на „непристойни“ материали, включително литература със сексуално съдържание, информация за контрацепция или дори радикални социални идеи. Кръстени са на Антъни Комсток, религиозен моралист и пощенски инспектор, който лично изземва и унищожава хиляди публикации. Дълго време моралната цензура, стъпила на християнската традиция, е основна в САЩ. Един от емблематичните ѝ символи става град Бостън. Там местни власти забраняват или изтеглят от библиотеките редица книги. Това явление добива популярност с фразата „Забранено в Бостън“.⁶ Скоро изразът започва да служи като маркетингов трик. Много хора виждат, че четенето на забранена книга се възприема като акт на интелектуален бунт.

Въпреки формалната разделеност между Църква и държава, религиозни организации – предимно протестантски и католически, упражняват силен обществен натиск за морално „пречистване“ на съдържанието. Те често съставят собствени списъци със забранени книги и оказват влияние върху училищни програми, издателства и книжарници.

Политическият аспект на цензурата излиза напред с Първата световна война. Стремешът на правителството да вкара САЩ в нея, бързо събужда

антивоенни и пацифистки настроения. Преплитането с идеите на лявото насочва цензурата срещу лявата литература.

След Октомврийската революция и особено в контекста на т.нар. Червена заплаха (1919–1920) в САЩ се надига страх от комунизъм, социализъм и анархизъм (Stone & Kuznick 2012, 33–35). Литература, която симпатизира на работническата класа, критикува капитализма или поставя под въпрос американската мечта, попада във фокуса на цензурата.

Още в началото на века Ъптон Синклер е обект от критики заради своето творчество. След войната и Теодор Драйзер става мишена на забрани. Основният проблем е, че текстовете им представят социалната реалност от позицията на онеправданите, което се възприема като подривна дейност.

Федерални и щатски институции следят литературната и журналистическата дейност, а някои автори дори са под наблюдение от службите. Един от най-ярките примери е Джон Стайнбек, който е следен заради критиката си към социалните неравенства в „Гроздовете на гнева“ и подозренията, че симпатизира на комунистически идеи. Тези процеси създават климат на автоцензура – писатели, редактори и издатели започват сами да ограничават съдържание, което може да бъде тълкувано като политически опасно.

Американската култура като цяло е разкъсана между две тенденции. На първо място много често стои пазарната логика. Издателствата търсят комерсиален успех и често се поддават на обществен натиск да „пречистят“ произведенията, които издават. В същото време продължава да съществува и литературната традиция на протест, поддържана от ангажирани автори и интелектуалци, които вярват, че писателят има морално задължение да говори за социалната истина. В резултат книгите често се превръщат в обект на политически дебати, морално осъждане и дори паника. Това не е просто борба между „култура“ и „цензура“, а между различни концепции за обществото – едната се стреми към стабилност чрез пълен контрол, а другата иска промяна и справедливост.

През 1906 г. Ъптон Синклер публикува романа „Джунглата“ (Sinclair 1906), произведение, което завинаги ще се свързва както с историята на американската литература, така и със социалните и политическите трансформации на епохата. Сюжетът проследява живота на Юргис Рудкус, имигрант от Литва, който пристига в Чикаго заедно със семейството си, изпълнен с надежда за по-добро бъдеще. Вместо добър живот, героите се сблъскват с бруталната реалност на индустриална Америка – нископлатен и опасен труд, мизерия, измама, болести, загуба на морал и човешко достойнство (Sinclair 1906). Особено внимание Синклер отделя на условията в месопереработвателните фабрики – описанията му на развалено месо, токсични процеси и пълна липса на санитарни стандарти са не просто шокиращи, а предизвикват буря от обществена тревога. Синклер пише книгата, след като самият той работи под прикритие в клиниците в Чикаго (Coodyley 2013, 28–30). Романът има ясно изразен политически заряд –

Синклер е социалист. Той изгражда повествованието не просто като разказ за индивидуална трагедия, а като разобличение на капиталистическата система. Героят Юргис преминава през трансформация – от наивен имигрант до отчаян човек, загубил всичко, който в крайна сметка открива смисъл в социалистическата идея. Целта на автора е ясно заявена – да предизвика състрадание, гняв и желание за промяна. Самият Синклер разказва как пет пъти издателите отказват книгата, а Джек Лондон се опитва да помогне с публикуването ѝ (Sinclair 1962, 115–116). Знаменитата му реплика „Целях сърцето на публиката, но случайно уцелих стомаха ѝ“ разкрива парадокса на обществената реакция. Вместо да се фокусира върху съдбата на хората, вниманието на читателите и медиите се насочва към скандалните хигиенни условия в индустрията (Sinclair 1962, 127).

Политическият ефект на романа е незабавен. Президентът Теодор Рузвелт, въпреки личното си недоверие към Синклер и неговите идеи, е принуден да реагира. Той кани автора в Белия дом (Sinclair 1962, 119). След разследване, което потвърждава съществена част от описаните нередности, Конгресът приема през същата година два важни закона – Pure Food and Drug Act⁷ и Meat Inspection Act⁸, които полагат основите на съвременната американска Администрация по храните и лекарствата. Това е рядък случай, в който литературно произведение води до пряка законодателна промяна, и Синклер с право може да бъде считан за автор, чиято писателска дейност има реално политическо въздействие. Въпреки това той е подложен на сериозна критика и форми на цензура. От една страна, редица издателства отказват да публикуват или разпространяват романа заради социалистическия му характер (Arthur 2006, 102–104). От друга страна, индустриалните среди реагират остро. Представители на месопереработвателната индустрия организират кампании срещу книгата, твърдейки, че тя съдържа преувеличения и лъжи и вреди на икономиката. Вестници, зависими от корпоративна реклама, често публикуват отрицателни рецензии или изобщо не споменават произведението. В някои щати и библиотеки книгата е премахната от каталозите (Foerstel 2002, 165). Обвиненията срещу Синклер варират от разпространяване на социалистическа пропаганда до неморално и опасно съдържание, което може да подкопае доверието в американските институции.

Самият Синклер реагира остро на опитите за заглушаване на гласа му. Той вярва, че цензурата, вместо да защити обществото, действа като инструмент за защита на властта и корпоративните интереси. Продължава да пише и публикува социално ангажирана литература, но често среща пречки, като медийно мълчание, политически натиск, маргинализация. През целия си живот остава верен на своите убеждения, като участва в леви политически движения. Кандидатира се за публични длъжности и настоява за по-справедливо общество. Синклер не е просто писател, а обществен деец, който се бори за промяна на системата.

Впоследствие „Джунглата“ е призната за един от най-важните американски романи от началото на XX век. Книгата е включена в учебни програми, адаптирана е в различни форми и често е цитирана като пример за ангажирана литература. В случая със Синклер посланието му е подменено, като вместо борба за социална промяна обществото вижда само хигиенна реформа. И все пак, въпреки всички опити да бъде заглушен, Ъптон Синклер успява да постигне нещо, което малцина писатели в САЩ са постигали – да промени закон, да събуди съвестта на нацията и да остави дълбок отпечатък върху литературната и политическата история на страната. Едно е ясно: в този случай сработва и страхът от идеологията, която стои зад книгата. Поради тази причина реакцията на властите е насочена не към основата на социалния проблем, а изцяло към решаването на въпроса за хигиенните норми в кланиците. Настояването за социална промяна е спряно и подменено с нещо много „по-лесно за преглъщане“.

Другия конкретен пример виждаме в творчеството на Теодор Драйзер. През 1925 г. той публикува романа „Американска трагедия“ (Dreiser 1925). Произведението моментално предизвиква огромен обществен отзвук. Книгата е вдъхновена от реалния случай на делото срещу Честър Джилет през 1906 г. (Swenson 2006, 8–13).

В романа се разказва за Клайд Грифитс, млад мъж, израснал в бедно религиозно семейство. Родителите му работят за Армията на спасението. Още от ранна възраст той мечтае за по-добър живот, пари и принадлежност към висшето общество. След като напуска семейството си, Клайд започва работа като камериер и впоследствие получава място във фабрика, собственост на богат роднина. Във фабриката той започва връзка с бедната работничка Робърта Олдън, която забременява. В същото време Клайд се влюбва в богата и красива млада жена на име Сондра Финчли. Той се страхува, че Робърта ще провали бъдещето му, и решава да я убие. Завежда я при едно езеро и я оставя да се удави. Независимо че не я убива пряко, той е арестуван, осъден и екзекутиран (Dreiser 1925).

Въпреки че романът следва класическа структура, сюжетът и дълбокият морален конфликт, в който изпада главният герой, предизвикват ожесточени реакции – както на възторг от смелостта на произведението, така и на отхвърляне. Основните теми, които Драйзер разнищава, са социалното неравенство, моралната деградация и лицемерието в американското общество. „Американска трагедия“ не е просто роман за престъпление, а психологически и социологически портрет на Америка, в която младежи от по-нисък социален слой са изправени пред невъзможен избор между морал, амбиция и отчаяние. Драйзер не предлага лесни отговори, неговият натуралистичен стил оставя читателя да съди сам. Именно тази амбивалентност и откритост към социалните противоречия довеждат до обвинения в „неморалност“ и „подриване на обществените устои“. Романът бързо е

обявен за скандален. В Бостън книгата е официално забранена и изтеглена от библиотеките и книжарниците.⁹ Скоро реакцията се разраства.

Критиките към романа не се ограничават до моралната му двусмисленост. Много съвременници обвиняват Драйзер в пропагандиране на безбожие, разврат и материализъм. Някои рецензенти стигат дотам да заявят, че романът руши вярата в семейството и човешката добродетел. Религиозни групи, включително католически и протестантски организации, се обявяват против разпространението му. Твърди се, че произведението съдържа „непристойни“ описания на сексуалност, което според тях е достатъчно основание за забрана. Освен това сюжетът не завършвал с ясно морално наказание или покаяние, което според критиците подкопава етичната рамка, която обществото се опитва да поддържа.

Драйзер се защитава от нападите с убеждението, че литературата не е длъжна да бъде морализаторска, а трябва да показва реалността такава, каквато е (Moorejje 1979, 338–342). Той вярва, че зад лъскавия фасаден образ на Америка се крият механизми на социална несправедливост, които трябва да бъдат разобличени. Романът му разкрива дълбоко вкоренената класова сегрегация и обречеността на онези, които не се раждат с привилегии. Цензурата, упражнена върху него, само потвърждава тезата му, че американската култура не желае да се изправи пред собственото си отражение.

Въпреки атаките „Американска трагедия“ добива огромна популярност и се продава в стотици хиляди копия. Забраната в Бостън и други места очаквано допринася за растящ интерес към книгата. Мнозина я възприемат като манифест срещу моралния формализъм и лицемерието на елитите. Появяват се статии, които защитават правото на авторите да изразяват социална критика, дори тя да е неудобна за читателите. В този контекст романът на Драйзер се превръща в символ на борбата за свободата на словото и художественото изразяване.

Цензурата срещу Драйзер не спира с тази книга. По-късно той се сблъсква с трудности при публикуването на други свои произведения, а репутацията му сред официалните кръгове остава компрометирана. Въпреки това той е твърдо убеден в социалната функция на литературата. Става ясно, че за Драйзер писателят има не само естетическа мисия, а и морално задължение – да говори за несправедливостта дори когато това е опасно или непопулярно. По време на Голямата депресия и в следващите години той се ангажира все по-открито с леви политически движения, а през 1945 г. дори се присъединява към Комунистическата партия на САЩ (Dreiser 2003, 965).

„Американска трагедия“ остава сред най-значимите произведения на американския натурализъм. Книгата е литературен връх в описанието на моралната дилема, пред която се оказва индивидът в една безразлична и враждебна социална система. Въпреки всички обвинения в цинизъм и аморалност, Синклер успява да улови дълбоко човешките страхове и

желания, без да предлага лесни отговори. Именно тази откровеност, това нежелание на автора да се подчинява на конвенциите, е и причината за отхвърлянето на романа, но и за трайния му успех.

Днес „Американска трагедия“ се изучава в университети като пример за ангажирана литература, която отразява конфликта между индивидуалните стремежи и обществените структури. Историята на цензурата срещу Драйзер е илюстрация как моралният контрол може да бъде използван като инструмент за ограничаване на интелектуалната свобода. Реакцията срещу Драйзер е не само проява на морална паника, но и симптом на дълбоки културни разломи в Америка от началото на XX век. В свят, в който ценностите се преосмислят под натиска на модерността, книгата му задава болезнени въпроси, които продължават да звучат актуално и днес.

Другият ярък пример на цензурата срещу социалната литература в САЩ е историята на „Гроздовите на гнева“ (Steinbeck 1939). Джон Стайнбек публикува романа през 1939 г. и той не само бележи връх в кариерата му, но и се превръща в една от най-цензурираните и обсъждани книги в американската история. Романът проследява съдбата на семейство Джоуд, земеделски работници от Оклахома, които след загубата на фермата си по време на Голямата депресия тръгват към Калифорния с надеждата за по-добър живот. Вместо обещаното изобилие, те се сблъскват с експлоатация, глад, унижение и насилие (Steinbeck 1939). Книгата съчетава социална критика, хуманистичен патос и библейска символика, превръщайки се в мащабен портрет на Америка в криза. Тя поставя нерешени и до днес въпроси. Колко са жертвите на глада тогава в САЩ и какво е направила държавата, за да се справи с кризата? Начинът, по който е представено отношението на калифорнийските власти и предприемачи към прииждащите икономически смазани фермери от Оклахома и централните щати, се превръща в огромен обществен и политически проблем благодарение на книгата.

Още с публикуването си „Гроздовите на гнева“ предизвиква бурна реакция. От една страна, романът е възторжено посрещнат от литературната критика и читателите (The New York Times 1940, 25). Той печели Националната книжна награда и наградата „Пулицър“, а през 1962 г. приносът на Стайнбек към литературата е признат с Нобелова награда.¹⁰ От друга страна обаче, книгата предизвиква яростен отпор от страна на политически, икономически и религиозни среди. Основната причина е изобличаването на експлоатацията на бедните фермерски семейства, както и откритата симпатия на автора към солидарността, колективното действие и социалната справедливост.

В редица щати книгата е забранявана в училища и библиотеки. В Калифорния, чиято плодородна земя Стайнбек показва като територия на безскрупулни латифундисти и корумпирани чиновници, властите реагират с изгаряне на екземпляри от романа.¹¹ В окръг Керн, център на аграрната индустрия, книгата е публично осъдена и забранена, тъй като се възприема

като „лъжа“ и „левичарска пропаганда“.¹² Подобна е реакцията в Оклахома и Тексас – щати, където социалната критика на романа го приема като предателство към националния дух. В тези региони книгата е оттеглена от училищните програми, а преподаватели и библиотекари, които я защитават, са подложени на натиск.

Реакцията не се ограничава само до местно ниво. Федералните служби също проявяват интерес към автора. ФБР започва да наблюдава Джон Стайнбек още през 1943 г., водено от подозрения за леви убеждения и връзки с комунистически организации. Документи, разсекретени по-късно, показват, че писателят е бил под контраразузнавателен надзор, особено след участието си в прогресивни инициативи, подкрепящи правата на работниците и ангажирани с борбата срещу фашизма.¹³ Стайнбек никога не е бил официално обвинен, но досието му съдържа над 120 страници наблюдения, свързани с контактите му с радикални журналисти, писатели и организации. Самият Стайнбек не крие симпатиите си към социалната борба, но категорично отрича принадлежност към която и да е политическа партия.

Обвиненията срещу Стайнбек не се ограничават до симпатии към лявото и проповядване на определен тип политика. Множество консервативни критици упрекуват романа в неморалност и порнография. Сцените на насилие, бедност, болест и отчаяние се тълкуват като разрушителни за патриотичното чувство. Финалната сцена на романа, в която Роуз от Шарън кърми умиращ непознат, предизвиква особено възмущение (Steinbeck 1939, 536). За някои тя е светотатство; за други – върховен акт на състрадание. Този поляризиращ ефект ясно показва как художественото изразяване се сблъсква с обществените табути и страха от социална промяна.

Въпреки всичко Стайнбек не се отдръпва от обществения дебат. Той продължава да пише, често пътува в САЩ и чужбина, работи като военен кореспондент през Втората световна война и участва в разследвания за условията на живот на бедните американци. За разлика от Драйзер, Стайнбек успява да запази до известна степен позиции в мейнстрийма, макар и не без конфликти. Сам признава, че натискът върху него след „Гроздовете на гнева“ го е накарал да бъде по-внимателен в изразяването си, но никога не се отрича от убежденията си. В по-късни интервюта споделя, че се е опитал да покаже не само бедността, но и човешкото достойнство, което оцелява въпреки нея.

Днес „Гроздовете на гнева“ се счита за върховно постижение на американската литература на XX век. То обединява документалната точност на социалния репортаж с художествената сила на епичния разказ. Библейските препратки придават на романа метафизично измерение: страданието е не само социална несправедливост, а част от универсалната борба между доброто и злото. Именно в тази дълбочина се крие причината романът да бъде подложен на цензура – защото той не просто описва реалност, а я интерпретира, преобръща и избличава.

Историята на цензурата срещу Стайнбек е част от по-широката история на американската литература като поле на напрежение между изкуството, властта и обществения морал. В един момент, когато Америка се опитва да запази образа си на свободна и справедлива страна, роман като „Гроздовете на гнева“ действа като огледало и именно това огледало властта често се опитва да счупи. Но както показва историята, истината, казана ясно и художествено, не може да бъде заличена. Дори когато е забранена, тя намира път към читателя.

Трите примера очертават ясно проблема със социалната литература в САЩ в началото на XX век. Оказва се, че темите за справедливостта в обществото автоматично довеждат до съмнения за пристрастие към левичарство. Интересно е, че и тримата автори не са напълно въввлечени в политическите движения, когато публикуват споменатите книги. Вероятно натискът на властта предизвиква при тях ответна реакция и ги сближава още повече със социалистическите идеи и организации.

Оказва се, че в този период дори САЩ, които са смятани за пример за демократично развитие, всъщност имат много ясно структурирана цензура, която, макар да не е централизирана, сработва веднага, когато се появят критични погледи към системата. Често опитът на властите и пресата е да бъде подменена основната тема, както става в случая с книгата на Синклер. Другият похват е да се отправят обвинения в „неморалност“, за да не бъде насочен погледът към ключовите проблеми на обществото.

В исторически контекст трябва да кажем, че цензурата срещу „неудобната“ литература в САЩ и Западния блок продължава и по време на настъпилата по-късно Студена война. В същото време днес книгите на Синклер, Драйзер и Стайнбек вече са част от американската класика. Този факт ни служи като светъл лъч надежда, че независимо от забраните, изкуството и литературата успяват да изпълнят своята мисия, особено когато се борят за едно по-добро и справедливо общество.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Заглавието в България е наложено с този превод, въпреки че оригиналното „Гроздовете на гнева“ – от англ. „Grapes of Wrath“, предлага преки конотации с Библията. В американски контекст то произлиза от един от бойните химни на Гражданската война в САЩ. Виж HOWE, J. W., 1862. The Battle Hymn of the Republic. *The Atlantic Monthly*, vol. 9, no. 52, 10 [online], [accessed 13.04.2025]. Налично на: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1862/02/battle-hymn-of-the-republic/305186/>
- ² ANASTAPLO, G., 2025, April 17. *Censorship*. In: *Encyclopedia Britannica*. [online], [accessed 13.04.2025]. Налично на: <https://www.britannica.com/topic/censorship>.
- ³ За ролята на цензорите в Римската република виж PALMER, R. E. A., 1965. The Censors of 312 B.C. and the State Religion. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, bd. 14, no 3, 320–323 [online], [accessed 13.04.2025]. Налично на: JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/4434886>.
- ⁴ Повече информация по темата виж в PUTNAM, G. H., 1906–1907. *The Censorship of the Church of Rome and Its Influence upon the Production and Distribution of Literature*, vol. 1–2.

- ⁵ UNITED STATES CONGRESS. An Act for the Suppression of Trade in, and Circulation of, Obscene Literature and Articles of Immoral Use. 17 Stat. 598 (1873).
- ⁶ От англ. „Banned in Boston“.
- ⁷ UNITED STATES CONGRESS. Pure Food and Drug Act. Public Law 59–384, 30 June 1906, 34 Stat. 768.
- ⁸ UNITED STATES CONGRESS. Meat Inspection Act. Public Law 59–242, 30 June 1906, 34 Stat. 674.
- ⁹ AMERICAN LIBRARY ASSOCIATION. Top 10 Most Challenged Books Lists: Archives. In: *ALA* [online], [accessed 13.04.2025]. Налично на: <https://www.ala.org/bbooks/frequentlychallengedbooks/top10/archive>.
- ¹⁰ John Steinbeck – Facts. In: *NobelPrize.org*. Nobel Prize Outreach [online], [accessed 13.04.2025]. Налично на: <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/1962/steinbeck/>.
- ¹¹ Public Burning of “The Grapes of Wrath”, Kern County, California [photograph], 1939. In: *San José State University, Digital Collections* [online], [accessed 13.04.2025]. Налично на: https://digitalcollections.sjsu.edu/islandora/object/islandora%3A76_2250.
- ¹² GERSHON, L., March 27, 2022. Banning “The Grapes of Wrath” in 1939 California. *JSTOR Daily*, 28 October 2015 [online], [accessed 13.04.2025]. Налично на: <https://daily.jstor.org/banning-the-grapes-of-wrath-in-1939-california/>.
- ¹³ Federal Bureau of Investigation. John Steinbeck – Part 01. In: *FBI* [online], [accessed 13.04.2025]. Налично на: <https://vault.fbi.gov/John%20Steinbeck/%20John%20Steinbeck%20Part%2001/view>.

REFERENCES

- ARTHUR, A., 2006. *Radical Innocent: Upton Sinclair*. New York: Random House, 400. ISBN 978-1400061518.
- COODLEY, L., 2013. *Upton Sinclair: California Socialist, Celebrity Intellectual*. Lincoln: University of Nebraska Press, 256. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt1ddr722>
- DREISER, T., 1925. *An American Tragedy*. New York: Boni & Liveright.
- DREISER, T., 2003. *An american tragedy*. Thomas P. Riggio, ed. Library of America, 972. ISBN 1-931082-31-6.
- SINCLAIR, U., 1906. *The Jungle*. New York: Doubleday, Page & Company.
- FOERSTEL, H. N., 2002. *Banned in the U.S.A.: A Reference Guide to Book Censorship in Schools and Public Libraries*. Westport, CT: Greenwood Press, 240. ISBN 978-0313311666.
- MOOKERJEE, R. N., 1979. Dreiser’s Views on Art and Fiction. *American Literary Realism, 1870–1910*, vol. 12, no 2, 338–342.
- PALMER, R. E. A., 1965. The Censors of 312 B.C. and the State Religion. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 14, no 3, 320–323.
- PUTNAM, G. H., 1906. *The Censorship of the Church of Rome and Its Influence upon the Production and Distribution of Literature*, vol. 1–2. New York: G. P. Putnam’s Sons.
- SINCLAIR, U., 1962. *The Autobiography of Upton Sinclair*. New York: Harcourt, Brace & World, 342.
- STONE, O., KUZNICK, P., 2012. *The Untold History of the United States*. New York: Gallery Books, 784. ISBN 978-1451613513.
- SWENSON, R., 2006. Chester Gillette: Sex, Murder and the 1906 Trial That Inspired An American Tragedy. *New York State Bar Association Journal*, July/August, 8–13 [online], [accessed 13.04.2025]. Налично на: <https://nysba.org/wp-content/uploads/2020/04/BarJournJulyAug06.pdf>. ISSN 1529-3769

THE NEW YORK TIMES (NYT). 1939 Book Awards Given by Critics: Elgin Groseclose's "Ararat" is Picked as Work Which Failed to Get Due Recognition. 14.02.1940, 25.

SOCIAL LITERATURE AND CENSORSHIP IN THE USA AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Abstract: *The text examines the manifestations of censorship on socially engaged literature in the USA during the first half of the 20th century, focusing on three emblematic works: Upton Sinclair's *The Jungle*, Theodore Dreiser's *An American Tragedy*, and John Steinbeck's *The Grapes of Wrath*. The author considers censorship not only as the restriction of information but also as a means of political and moral control within so-called democratic societies. Each of the three works provoked sharp public and institutional reactions due to its social critique, leading to bans, surveillance by agencies, and pressure on the authors. Specific censorship mechanisms are indicated – from laws like the Comstock Acts to self-censorship by publishers and editors. The text defends the thesis that social literature in the USA played a crucial role in exposing societal contradictions, despite efforts to suppress it.*

Keywords: *censorship; USA; XXth century; social literature; public reception; state policies*

Prof. Aleksander Sivilov, PhD

Sofia University St. Kliment Ohridski

Faculty of History

15 Tsar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, Bulgaria

ORCID: 0000-0002-4315-1293

E-mail: asivilov@gmail.com

ИСТОРИЯ НА КНИГАТА
BOOK HISTORYИСТОРИЯТА НА БИБЛИОТЕКА „ЕМАНУИЛ ВАСКИДОВИЧ“
В ГРАД СВИЩОВ (ОТ ЧАСТНА СБИРКА
КЪМ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗИРАНА ПАМЕТ)

Дора Савова

Софийски университет „Свети Климент Охридски“

<https://doi.org/10.70300/GfJG5sx9igbjaqs9YlP>

Резюме: В свищовското читалище „Еленка и Кирил Д. Аврамови – 1856“, в специално обособена библиотека, носеща името „Емануил Васкидович“, се съхраняват над 200 тома от личната му библиотека. Те са част от 800-те тома, които той завещава на Първото българско читалище при неговото основаване. Сбирката има голямо езиково и тематично разнообразие. Съдържа значителен брой учебници, свидетелстващи за високото ниво на образованието на собственика си, както и придобити в по-късен период образци на гръцката книжна продукция. Книгите са учебни помагала, списания, религиозни трактати, научни трудове, речници и псалтики, христоматийни текстове, поезия и произведения на античните автори. Как този ценен книжен масив е запазен до наши дни благодарение на статута си на читалищна собственост, е темата на настоящата статия.

Ключови думи: Емануил Васкидович; библиотека; Свищов; читалище

В хранилището на ПБНЧ¹ „Еленка и Кирил Д. Аврамови – 1856“ – град Свищов, е запазена архивна книжна колекция, съдържаща над 200 от личните книги на възрожденския ни учител Емануил Васкидович (1795–1875). Те са около една четвърт от 800-те тома, които той дарява за създаването на първата българска читалищна библиотека в далечната 1856 г.

В съвременната библиотека „Емануил Васкидович“² към Свищовското читалище са запазени 334 заглавия в 500 книжни тела. От тях 176 заглавия в 232 тома са с ктиторски надписи от Емануил Васкидович, с негов печат или екслибриси, които позволяват да се установи принадлежността им към неговата лична библиотека. Запазени са и част от учебниците, използвани от Васкидович при преподаването му в Преображенското училище на град Свищов. В сбирката са съхранени ценни и редки старо-

печатни гръцки издания, ръкописни учебници, приписки и посвещения за и от самия Васкидович.

Фиг. 1. Книгите от библиотека „Емануил Васкидович“ се съхраняват в специален метален шкаф в хранилището на читалището. Повечето от тях имат нужда от спешна реставрация.

Приписките върху книгите ни дават възможност да надникнем в творческата „лаборатория“ на учителя. Съавтор на архимандрит Неофит Бозвели (1785–1848) в написването на „Славеноболгарское детеводство за малките деца“ (1835), а сам той автор на редица училищни помагала и учебници, Емануил Васкидович играе важна роля за развитието на българското образование и личната му библио-тека е значим и ценен извор за изследователите. Оцелелите книги на Емануил Васкидович, съхраня-вани в специално обособената в свищовското читалище библиотека с неговото име, са предимно на гръцки език. Няколкото френски, латински, италиански и турски граматики и речници създават представа за езиково многообразие на сбирката, но основният обем е представен от издания на гръцката възрожденска книжнина (фиг. 1).

Запазените български книги на Емануил Васкидович се съхраня-ват в Архивно-музейния отдел на читалището, в сбирката със старо-печатни български и църковно-славянски книги.

Притежаваните от свищовското читалище лични книги на учителя разкриват ценна информация относно преподаването му в местното елино-българско училище, но са значим извор и за гръцкото образование в балканските провинции на Османската империя в периода края на XVIII и началните години на XIX век. Училищата, в които той получава образованието си, са известни и реномирани за времето си, но поради тежката им историческа съдба изследванията относно ролята им не успяват да пресъздадат пълноценно методите на работа и пособията, които са

използвали преподавателите в тях. Гимназията на остров Хиос например е разрушена от османската армия и нередовната турска войска (1822), като сградата е изгорена до основи, а при последвалото разорение на острова загиват повечето от преподавателите ѝ. За обучението в гръцките училища в Мелник информацията също е фрагментирана и оскъдна. В този смисъл оцелелите лични учебници на Емануил Васкидович добавят ценни сведения за учебните методи и пособия, използвани в училищата, в които е учил, както и за усвоените умения, които той по-късно пренася в българските училища.

Библиотека „Емануил Васкидович“ към свищовското читалище е позната на изследователите.³ Съдържанието ѝ е коментирано в сборниците на читалището⁴ и в двете монографии за делото на Емануил Васкидович⁵, анализирана е като значим извор за еманципацията на българското общество посредством гръцката книжнина.⁶ По инвентарния списък на Цветан Радославов са написани статии за тематичното ѝ съдържание⁷, а някои от произведенията са нещо коментирани след теренна работа с тях.⁸

Библиотеката за обществено ползване е създадена при самото основаване на читалището. Приема се, че свищовското читалище е първото, открито на българска земя. Организирано е на 30 януари 1856 г.⁹ в къщата на Димитър Начович¹⁰ (неизв.) от учителя Емануил Васкидович, учителя Георги Владикин (неизв. – ок. 60-те години на XIX век) и Христати Филчов (1820–1892), като първоначално започва да функционира като библиотека с читалня и музей. Създадено е в деня¹¹, в който всяка година е празнувало Преображенското училище в Горната махала. Функциите му са многостранни, а програмата – амбициозна. Грижата на организаторите и ръководството на читалището да популяризират дейността си, позволява да бъде проследена съдбата на неговата библиотека до днешни дни.

Още в началните години на съществуването си читалището се сдобива с разнообразни издания и непрекъснато попълва сбирката си. Според учителя Васил Манчев (1832–1906) – един от най-дейните читалищни отговорници, още в края на 1856 г. книжният фонд към библиотеката наброява над 2000 книги (Gunev 1972, 49). За попълването на читалищната библиотека активно се грижат множество свищовски граждани. Постепенно тя става притежателка на всички български издания до момента. Още в първата година на съществуването си читалището успява да поддържа абонамент за 30 български, руски, сръбски, френски, немски, румънски, гръцки и турски вестници и списания. Първоначално библиотеката и читалнята към нея се помещават в сградата на Преображенското училище (Dzhambazki 1959, 15), като за реда в читалището и опазването на фонда – книги, ръкописи и вестници, отговаря Емануил Васкидович¹², но по неизвестни причини много скоро той е отстранен.

След приключването на преподавателската му дейност (1865) и последвалото отдалечаване на Емануил Васкидович от Преображенското училище книгите му имат вече своя собствена съдба. Наличната информа-

ция къде и как са съхранявани, е невинаги последователна и ясна, но все пак съществува. Като важна и неделима част от читалището, на библиотеката е отделено достатъчно внимание, за да позволи реконструирането на съдбата ѝ следващите години.

Въпреки че Емануил Васкидович е отстранен от ръководството на читалището, книгите му продължават да бъдат на разположение на гражданите, а като се има предвид, че читалището и училището се намират в една и съща сграда, учителят вероятно е имал възможност да контролира достъпа до тях. Примерът му – да отстъпи личната си библиотека в полза на обществото, е последван от много негови съграждани, които подаряват книгите от частните си библиотеки за читалищната сбирка. Крупните търговци Цвятко Радославов (1820–1880) и Христаки Филчов са първите, които възприемат тази идея и даряват библиотеките си на читалището. Приписките и посвещенията по книгите свидетелстват за широкия отзвук на тази практика сред свищовското общество.

Поел ръководството на читалището, учителят Васил Манчев развива много активна дейност по събиране на книжнина и популяризиране на начинанието. Освен да води сметките на читалището, той се заема и с амбициозната задача да привлече съмишленици на делото си от Букурещ, Одеса, Москва, Виена, Цариград и Белград. Две стаи от Преображенското училище са отделени за читалище, писалище и библиотека (Manchev 1982, 47), събрани са значителни парични суми, църковни и светски книги, абонаменти за най-значимите чуждестранни вестници.

Една от най-съществените дейности на читалището е да осигури на гражданите достъп до възможно най-голям брой вестници и списания, както и най-съвременните издания на български език. В своите спомени Васил Манчев споменава (Manchev 1982, 53), че читалището е абонирано за 24 вестника, „дохождащи на разни езици“. Преображенското училище събира всички будни българи в читалнята си: „Гражданите имаха случай да се събират в читалището, което беше в сегашното Преображенско училище. Вечер зимно време се събираха до късно и четяха вестници и разни книги. Държаха се заседанията редовно по читалищните нужди“ (Manchev 1982, 53).

Активната дейност на Манчев е увенчана с голям успех. Освен парични средства, той успява да събере „почти всички книги и вестници, издадени дотогава на български език“, чуждоезични и старопечатни книги, като ръкописите на пергамент са 30 на брой, а 50 са на хартия. През есента и зимата на 1856 г. библиотеката на читалището вече притежава около 2000 тома. Получават се около 30 български, руски, сръбски, френски, немски, румънски, гръцки и турски вестници, някои от които са подарени, а други са с абонамент, заплащан от читалището.

Когато през 1865 г. Емануил Васкидович окончателно се оттегля от учителското поприще поради напредналата си възраст и разклатеното си здраве, книгите от личната му библиотека, заедно с останалата собственост

на читалището, се съхраняват в отделените за целта помещения на Преображенското училище. През следващата 1866 г. Васил Манчев е заточен от Мидхат паша в Ангора (Manchev 1982, 100).¹³ Ръководството на читалищната дейност се поема от Димитър Шишманов (ок. 1830–1875).

От съхранените протоколи на читалищните заседания можем да извлечем някои косвени данни за съдбата на библиотеката. На 5 юни 1869 г. например настоятелството решава читалището да се помещава временно в една стая на Преображенското училище.¹⁴ От гореспоменатото можем да направим извод, че в предходните години библиотечният фонд на читалището не е бил достъпен за гражданите и се е съхранявал, без да функционира като обществена библиотека. Престарял и болен, Емануил Васкидович най-вероятно вече не е използвал книгите си дори за учебна дейност и те остават на съхранение в помещенията на училището.

Междувременно интересите на свищовската интелигенция към гръцките издания отдавна са охладнели. Използвани единствено като подходящи за изучаването на гръцки език, книгите на Емануил Васкидович вече не са актуални. За това красноречиво говори следната публикация в дописка до вестник „Турция“. В бр. 21 от 10 юли 1871 г. са поместени, от неуточнен за момента дописник на вестника, следните коментари за библиотеката:

„В читалището има доста книги, но всички почти са вехти и латински. Нови книги има твърде малко. Мене ми се струва, че читалищата ни не трябва само да събират книги, но и да ги отбират. Добре е да имаме Платона, Ксенофонта, Тукидида, Цицерона и др., но още по-добре е да имаме новите книги таквизи, които ще ни научат, как стои днес света и що правят хората за доброто си. Старите книги не са храна за днешното време... В долното читалище няма много книги; там се ползват само вестници“.¹⁵

На 13 юни 1871 г. е свикано общо събрание, като уставът на читалището е допълнен.¹⁶ От протоколните записи се разбира, че се образува читалищен клон в Долната махала на града, който се управлява също от читалищно настоятелство със състав от десет членове. За нуждите му се предвижда да се купува по един брой от всеки български вестник и всяко списание, а чуждестранните, които получава главното читалище, след като се прочетат за два-три дни, да се изпращат на долния клон и да се връщат обратно, за да бъдат запазени в библиотеката. От текста на протокола личи ясно, че библиотека има само в горния клон на читалището.

За да могат гражданите да си избират книги, е направен препис на каталога – по един за всеки читалищен клон. Вероятно запазеният до днес каталог на наличните книги е един от тях.¹⁷

Читалищните книги са описани в списъци, изготвени по езиков признак. Заглавията са изписани на оригиналния език на изданието, без превод, с различен почерк за всеки от езиците. Листовите са разчертани на шест графи, които съдържат, както следва: брой книжни тела от заглавие, пореден номер в списъка, заглавието, придружено с името на автора,

добавено в скоби в същата графа, град на печатане на книгата, година на издаване, а последната графа съдържа имената на дарителя. За голяма част от книгите тази информация липсва. Списъците имат самостоятелна номерация и са подредени в следната поредност: първи са тези на български език, следват сръбските книги, последвани от книгите на руски, френски, немски и гръцки език. Написани са в края на тетрадката, като е оставено място към всеки от тях за евентуално дописване на приходящи заглавия.

Броят на зачислените книги показва, че в момента на изготвянето на списъците вече има много липсващи. Дори първичният фонд, създаден при основаването на читалището, е с по-внушителен обем. Ползвайки данните единствено от тази изворова база, изследователите правят неточни изчисления относно обема и съдържанието на читалищната, но и на личната, на Емануил Васкидович, библиотека (Aleksieva 1992, Stoyanov 1979).

Според каталога за 1871 г. библиотеката съдържа: български книги – 275 заглавия¹⁸, сръбски книги – 93¹⁹, руски книги – 100²⁰, френски книги – 92²¹, немски книги – 51²², гръцки книги – 398.²³

Най-големи загуби библиотечният фонд и имуществото на читалището претърпяват в годините на Освободителната война (1877–1878). Според спомените на учителя книгите са преместени в помещение на Преображенското девическо училище. Откъслечни сведения за създаването на Девическото училище в свищовската Средна махала намираме в труда на Стефан Ганчев (Ganchev 1929, 129). Училището отваря врати още през 1848 г., а през 1871 г. Църковната градска община решава да се обучат с нейни средства шест девойки за учителки в девическите училища (Ganchev 1929, 129), което свидетелства за нарасналия интерес на свищовлии към образованието на девойките. И така, за нуждите на града, през 1873 г. женското дружество „Съгласие“ поема инициативата за построяване на самостоятелно здание за девическо училище до Преображенската църква, на място, подарено от г-жа Еленка К. Аврамова (1861–1901).²⁴

В сградата функционира Девическото училище за момичетата от махалите „Св. Димитър“ и „Св. Преображение“. Според доц. Юлия Николова преди построяването му Девическото училище се намира в една и съща сграда с Главното мъжко училище на Средната махала – бивша Горна, Гръцка или Преображенска махала (Nikolova 2006, 64).

По време на Освободителната война (1877–1878) библиотеката е преместена от помещенията, които се използват за съхранението ѝ в Преображенското училище, в новопостроената сграда на Девическото. Това е първото засвидетелствано преместване на книгите от личната библиотека на Емануил Васкидович.

След Освобождението първите стъпки за възобновяване на читалищната дейност се предприемат от т.нар. „ученолюбиви дружества“. Те поемат традициите на старото читалище. От едно съобщение на свищовския ученически вестник „Лъв“ (Dzhonov 1958, 56) се разбира, че през 1881 г. в

Свищов функционира ученолюбивото дружество „Плод“. Основано през 1873 г. от Петър Ангелов²⁵ (1829–1886), Д. Шишманов и Ст. И. Попов (1840–1893), дружеството има за цел да разпространява четенето на книги, да подпомага бедни ученици и в него да се изнасят сказки. То поема съхраняването на читалищната библиотека, но не успява да развие значителна дейност. Дружеството функционира само през 1881 г. През следващата, 1882 г., в отговор на настъпателната протестантска пропаганда, която активно си пробива път в градските среди, свищовлии организират дружество „Свищовска учителска дружба“, което също има посредствен успех.

Тези сдружения остават с ограничен обществен отзвук, а дейността им се развива единствено в тесните учителски среди. С по-сериозно намерение да възобнови читалището в предишния му вид, е основаното през 1884 г. дружество „Цвят“. Благодарение на спомените на Йордан В. Николов (Nikolov 1931, 191–201), публикувани в юбилейния сборник на читалището, създаден по случай 75-годишнината от неговото основаване, имаме възможността да проследим съдбата на читалищната библиотека в годините непосредствено след Освобождението.

В разгара на Руско-турската война (1877–1878) училищните сгради, дори и църквата „Св. Пророк Илия“, се използват за болници. За нуждите на новосъздадените институции на младата българска държава повечето изявени учители са привлечени в столицата. Петър Ангелов, Васил Манчев, Стефан Попов и др. са призовани в столицата за нуждите на министерствата. В свищовските училища се редуват млади учители, които не се задържат за дълго в града. Поради липса на подходящо ръководство читалището остава затворено. През 1884 г. няколко добре образовани млади хора решават да възобновят читалищната дейност в града. Събранията им се осъществяват в Девическото училище „Миланович“ към църквата „Св. Троица“, чиято сграда изгаря малко по-късно (Nikolov 1931, 192).

Според изследването на Боян Джонов (Dzhonov 1956, 59) организаторите му си поставят за цел да издирят „имота“ на старото читалище, но не притежават нужния опит и така в продължение на осем години след Освобождението читалищната дейност все още не е възобновена, а библиотеката на читалището не е достъпна за ползване от гражданите. Както може да се очаква, нуждите на младите хора са насочени към организирането на място за срещи и беседи, осигуряването на вестници, списания и книги, които са на злободневни теми, практически насочени, актуални и най-вече на български език. Книгите на старото читалище отдавна са просто реликви от миналото и не са във фокуса на тези младежки инициативи.

Успех с организирането на оцелелите книги на старото читалище за пръв път има Славянското ученолюбиво дружество „Св. св. Кирил и Методий“. То е създадено на 22 декември 1885 г. от група младежи в килията при църквата „Св. св. Кирил и Методий“ (Mushmova 1956, 196). Главен

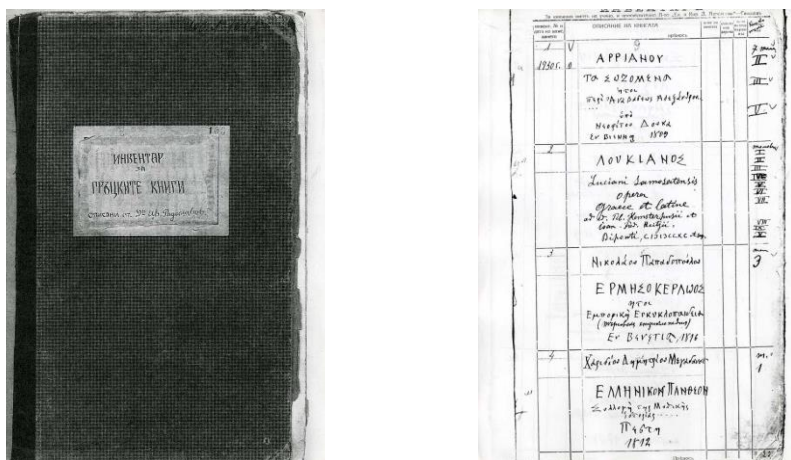
инициатор е синът на свещеника Милан Димов (Nikolova 2018, 290) – Георги Димов (1856 – ок. 1930) (Nikolova 2018). Първоначално читалището се помещава в една килия при църквата, впоследствие – в едно дюкянче срещу църквата, и по-късно, когато нарастват възможностите му, се премества в центъра на града, в зданието на Милинтер²⁶ до Народната банка. В последствие функционира в Павурджиевото здание²⁷, на долния етаж, сега клон на Народната банка (Nikolov 1931, 195), и накрая – в данъчната сграда под пощата.

В учредителния акт на новото ученолюбиво дружество не се говори за възобновяване на старото читалище, а за съставяне на дружество. От по-късните протоколи според изследователите (Dzhonov 1956, 63) става видно, че дружеството се е смятало за възобновител и наследник на старото читалище. Изглежда, че то не успява да получи капитала на старото читалище, паричните суми на което са останали у тогавашния секретар Теофан Ив. Панев²⁸ (неизв.). Но голям успех за новата организация е, че успява да се сдобие с оцелялата част от читалищния библиотечен фонд (Dzhonov 1956, 63). Вследствие на тези усилия библиотечната дейност в Свищов бива възобновена. Цялото внимание на настоятелството е насочено към обогатяването на библиотеката, която е смятана за основно звено на читалищната дейност (Mushmova 1956, 197). Още при създаването на дружеството се обособява малка читалня, доста скромна, а членовете носят по няколко книги от личните си библиотеки. Назначени са отговорници, които да следят за реда и да се грижат за чистотата на книгите. Ръководните дейци успяват да закупят нови книги, като от заглавията се вижда, че са български издания, сред най-актуалните за времето си. С преместването на читалището в Милтеновото здание се започват издирването и прибирането на книгите от библиотеката на старото читалище и се полагат грижи за тяхното съхранение.

През 1894 г. в Свищов се създава още едно дружество – „Просвещение“. В средите на успоредно действащите свищовски дружества се заражда напрежение поради възникнала конкуренция и лично съревнование между техните членове. Дейностите на дружествата се умножават – изнасят се театрални постановки, организират се семейни и литературни вечеринки. Поради засиления интерес към новосъздаденото дружество последва период на упадък за дружество „Св. св. Кирил и Методий“. От година на година финансовото му състояние се влошава, вследствие на което през 1907 г. то няма средства да плати наема на помещението, и фактически престава да функционира. Така се стига до следната ситуация – когато през 1908 г. се решава сливането на дружества „Св. св. Кирил и Методий“, „Просвещение“ и „Еленка и Кирил Д. Аврамови“, няма кой да предаде библиотеката и инвентара му, а всички книги и други вещи, натоварени на кола, са „докарани и изгърсени в новото театрално помещение“, където вече е настанено дружество „Просвещение“. Книгите и вещите са стоварени без опис и без някой да ги предаде. Въпреки лошото съхранение на книжния

фонд библиотеката отваря врати. Книгите на Емануил Васкидович, без наличен опис, не са годни за обществено ползване. От архивните материали, публикувани в годишниците на читалището (Chemshirov 1931; Kazanski 1958), става ясно, че след Освобождението книгите на Емануил Васкидович, принадлежащи вече на библиотеката, носеща неговото име, заедно с останалите дарени през годините гръцки книги, са съхранени като музейна сбирка и не са достъпни за четене. Новите български книги се ползват на място, но се заемат и извън читалнята, а старопечатните са пазени като музейни експонати.

През 1908 г. двете ученолюбиви дружества – „Св. св. Кирил и Методий“ и „Просвещение“, се обединяват в единно градско читалище „Еленка и Кирил Д. Аврамови“. При построяването на новата читалищна сграда книжният фонд е пренесен в нея, където се намира и до днес. През 1930 г. д-р Цветан Радославов²⁹ (1863–1931) изготвя инвентарен опис на библиотека „Емануил Васкидович“, който е ползван и до днес (фиг. 1, 2).

Фиг. 2, 3. Инвентарната книга на библиотека „Емануил Васкидович“ – корица и първа страница от списъка на книгите. Съхранява се в ПБНЧ „Еленка и Кирил Д. Аврамови – 1956“ – град Свищов.

Съдържанието на библиотеката не е разкрито за изследователите и до днес. За нуждите на дисертационния ми труд съм изготвила каталог на книгите на Емануил Васкидович, с кратко описание на заглавията, придружени с превод на български език, както и индексите на утвърдени гръцки каталози. Публикуването му предстои.

Личната библиотека на Емануил Васкидович е ценен архивен източник за историята на читалищното и просветното дело на град Свищов, но също би могла да бъде предмет на изследвания на гръцкото просветно дело и развитието на педагогиката в периода на Гръцкото просвещение, на

разпространението на идеите му и неговия отзвук извън ареала на прякото му предназначение. Други аспекти на изследвания на запазените книги са развитието на гръцкото книгопечатане през XVIII и XIX век, както и картографирането на разпространението на гръцката книжовна продукция във времето и пространството. Колекцията заслужава самостоятелно научно изследване, като поставянето ѝ в правилни рамки и осмислянето на значението ѝ изискват множество и прецизни интердисциплинарни подходи, а неоспоримо предизвикателство е и необходимостта от отлично познаване на гръцкия език, използван през епохата на националното ни Възраждане.

Благодарности

Благодаря на ББИА и редакционната колегия на списание „Издател“ за доверието и високото отличие – наградата „Проф. дфн. Ани Гергова“ за 2025 г. в областта на история на книгата. Текстът на статията ми е съставен въз основа на материали от докторската ми дисертация към катедра „История на България“ в Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Във връзка с това бих искала да благодаря на научния ми ръководител проф. д-р Пламен Митев за вложените усилия и подкрепа. Специални благодарности дължа и на доц. Юлия Николова, която обърна вниманието на академичната общност към запазените книги на Емануил Васкидович в свищовското читалище и към нуждата те да бъдат обект на по-задълбочено изследване. Отправлям топли благодарности и към проф. Стойна Пороманска, която ме насочи и насърчи да се заема с тази интересна и благодатна тема.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Първо българско народно читалище Свищов „Еленка и Кирил Д. Аврамови – 1856“.
- ² Библиотека „Емануил Васкидович“ е част от архивния отдел на свищовското читалище. Книгите са със статут на редки и ценни старопечатни книги и се ползват само за научни цели в читалня.
- ³ АЛЕКСИЕВА, А., 1992. Лични сбирки от гръцки книги в българските земи през Възраждането. В: *Studia balkanica*, год. XXI, 169–187; СТОЯНОВ, М., 1979. *Стари гръцки книги в България*. София, Издание на Народната библиотека; МЕТОДИЕВА, М. Класическата библиотека на някои образовани българи през XIX век. *Историческо бъдеще*, год. XXII, № 1–2, 136–150. ISSN 1311-0144.
- ⁴ ЧЕМШИРОВ, Б., 1931. *Юбилеен сборник на читалището „Еленка и Кирил Д. Аврамови“ в гр. Свищов (1856–1931)*. Свищов: Издание на читалището; КАЗАНСКИ, Р., 1958. *Сто години народно читалище – Свищов. Юбилеен сборник 1856–1956 г.* Свищов: Народно читалище „Еленка и Кирил Д. Аврамови“.
- ⁵ ГУНЕВ, И., 1988. *Емануил Васкидович и неговото славянобългарско светско училище*. София: Издателство на Отечествения фронт. ПАРАПУНСКИ, Й., 2015. *Емануил Васкидович – първият светски учител в България*. Свищов.
- ⁶ ДАНОВА, Н., 1993. Неофит Бозвели и Гръцкото просвещение. В: ДИМОВ, Г., ТАРИНСКА, С. *Неофит Бозвели и българската литература*, 24–45. София: Издателство на БАН.

- ⁷ НИХОРИТИС, К., 2016. Каталогът на доктор Цветан Радославов на гръцките книги в библиотеката на Емануил Васкидович. В: *Светът е слово, словото е свят*. 125–134. Благоевград: Издателство на Югозападен университет „Неофит Рилски“; САВОВА, Д., 2019. Гръцките книги в библиотеката на Емануил Васкидович. *Проглас*, год. XXVIII, № 2, 176–182. ISSN 2367-8585. DOI: <https://doi.org/10.54664/YAMR8567>
- ⁸ КРЪСТЕНОВ, Т., 1978. Книги на сърбохърватски език в библиотеката на българския просветител Емануил Васкидович и на свищовското читалище преди 1877 година. В: *Зборник за славистику*, № 14, 145–161. Матица Српска, Белград; ГУНЕВ, И., 2003. Как се създаде и разви първата читалищна библиотека в България. В: МЛАДЕНОВА, М. *История на библиотеките в България от Средновековието до средата на 40-те години на XX век*. 97–105. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 954-07-1831-7; МАРИНОВА, Е., 2019. Глаголните категории в двете гръцки граматики на Емануил Васкидович. *Език и литература*, год. LXI, № 3–4, 169–186. ISSN 0324-1270; КОЛЕВА, М., СПАСОВА, В., 2016. Книжовното присъствие на Емануил Васкидович в библиотеката на ПНЧБ „Еленка и Кирил Д. Аврамови – 1856“ – Свищов. *Библиотека*, год. XXIII, № 2, 47–56. ISSN 0861-847X
- ⁹ НБКМ, БИА, кол. 25, а. е. 136, л. 59–60.
- ¹⁰ Димитър Начович е виден свищовски търговец. Роден е около 1812 г. Предполага се, че е бил ученик на Неофит Бозвели и Емануил Васкидович (Dzhambazki 1956, 7–8; Hristov 1931, 111).
- ¹¹ Денят, в който Православната църква почита паметта на Светите Три Светители, покровителите на богословието, е избран от Емануил Васкидович за патронен празник на основаното от него училище.
- ¹² НБКМ – БИА, I Б 1882.
- ¹³ В мемоарите си Васил Манчев подробно описва отношенията си с Мидхат паша. Заточен е от него заради подозрения за участие в бунтовна дейност по време на преминаването на четата на Филип Тотю (1867). Писани в края на живота му, неговите спомени понякога имат грешно датиране на събитията.
- ¹⁴ НБКМ – БИА, кол. 25, а. е. 158, л. 17.
- ¹⁵ *ТУРЦИЯ*, VI, бр. 21, 10.VII.1871
- ¹⁶ *ТУРЦИЯ*, VI, бр. 21, 10.VII.1871
- ¹⁷ НБКМ – БИА, кол. 25, а. е. 146.
- ¹⁸ НБКМ – БИА, кол. 25, а. е. 146, л. 3–66.
- ¹⁹ НБКМ – БИА, кол. 25, а. е. 146, л. 17–18.
- ²⁰ НБКМ – БИА, кол. 25, а. е. 146, л. 26–28.
- ²¹ НБКМ – БИА, кол. 25, а. е. 146, л. 40–416.
- ²² НБКМ – БИА, кол. 25, а. е. 146, л. 546–55.ю
- ²³ НБКМ – БИА, кол. 25, а. е. 146, л. 686–746.
- ²⁴ Еленка Димитрова Аврамова е дъщеря на търговеца Димитър Каранчев и съпруга на Кирил Д. Аврамов. Двамата съпрузи са видни дарители. След смъртта на съпругата си Кирил Аврамов оставя на свищовската градска община 200 000 златни лева за построяване на сграда за театър и читалище (Nikolova 2018, 238).
- ²⁵ Изявен свищовски гражданин – Петър Ангелов учи в Киев със средства на съгражданите си. През 1871 г. е избран и за представител на църковния събор в Цариград. Депутат е в Учредителното народно събрание (1879). Преподавател и директор в Софийската класическа гимназия (1880–1886).
- ²⁶ Милинчев, Петър Илиев (неизв.) Роден в Свищов. В неговата къща през 1887 г. се премества читалището на дружество „Св. св. Кирил и Методий“ (Nikolova 2018, 337).

- ²⁷ Вероятно авторът има предвид дома на богатия свищовски търговец Димо Н. Павурджиев (неизв.), в който през 1893 г. се настанява читалището на ученолюбивото сдружение „Св. св. Кирил и Методий“ и остава там до сливането си с дружество „Просвещение“ през 1900 г. Това е и сградата, в която се е помещавала Народната банка (Nikolova 2018, 363).
- ²⁸ Теофан Панев е секретар на читалището в годините около Освобождението. Той предава запазилото се материално имущество на читалището на дружество „Св. св. Кирил и Методий“. Народен представител в III Велико народно събрание, 1886 г. (Nikolova 2018, 364).
- ²⁹ Роден в Свищов, д-р Цветан Радославов (Хаджиденков) е близък приятел на Алеко Константинов и ученик на Янко Мустаков. Името му се свързва преди всичко с песента, станала първооснова на националния химн („Мила родино“, известна и като „Горда Стара планина“). Защиства докторска теза по философия в Лайпциг. Изключително ерудирана личност, той е учител в Габровската гимназия (1888) и в София. Съдейства на Иван Шишманов при откриването в София на Музикалното училище и на театър „Сълза и смях“.

ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕКСИЕВА, А., 1992. Лични сборки от гръцки книги в българските земи през Възраждането. *Studia Balcanica*, год. XXI, № 1, 169–187. ISBN 9 786191 761432.
- ГАНЧЕВ, С., 1996. *Свищов*. (Фототипно издание). Издателство на Международна фондация „Алеко Константинов“.
- ГУНЕВ, И., 1972. Как се създаде и разви първата читалищна библиотека в България. *Библиотекар*, год. XIX, № 7–8, 47–51. ISSN 0204-7438.
- ДЖАМБАЗКИ, Х., 1958. Основаване на първото българско читалище. В: КАЗАНСКИ, Р. *Сто години народно читалище Свищов. Юбилеен сборник 1856–1956 г.* 1–55. Свищов.
- ДЖОНОВ, Б., 1956. Развитие на читалищното дело в Свищов от освобождението до 1944 година. В: КАЗАНСКИ, Р. *Сто години народно читалище Свищов. Юбилеен сборник 1856–1956 г.* 55–86.
- МАНЧЕВ, В., 1982. *Спомени, дописки, писма*. София: Издателство на ОФ, 180.
- МУШАНОВА-ГЕОРГИЕВА, Ф., АЛАМАНОВА-СПАСОВА, Ж., 1958. Библиотечна и издателска дейност на свищовското читалище от основаването му до 1944 г. В: КАЗАНСКИ, Р. *Сто години народно читалище – Свищов. Юбилеен сборник 1856–1956 г.* 187–228.
- НИКОЛОВА, Ю., 2006. *Достойно естъ*. София: Иврай. ISBN 978-954-9388-121.
- СТОЯНОВ, М. *Стари гръцки книги в България*. София: Народна библиотека „Кирил и Методий“.
- ХРИСТОВ, Г., 1931. Читалищни дейци преди освобождението. В: ЧЕМШИРОВ, Б. *Юбилеен сборник на читалището „Еленка и Кирил Д. Аврамови“ в гр. Свищов (1856–1931)*. 110–136. Свищов: Ч-ще Еленка и Кирил Д. Аврамови.

REFERENCES

- ALEKSIEVA, A., 1992. Lichni sbirki ot gratski knigi v balgarskite zemi prez Vazrazhdaneto. *Studia Balcanica*, god. XXI, № 1, 169–187.
- GANCHEV, S., 1929. *Svishtov*. (Fototipno izdanie). Svishtov: Izdatelstvo na Mezhdunarodna fondatsiya Aleko Konstantinov.
- GUNEV, I., 1972. Kak se sazdade i razvi parvata chitalishtna biblioteka v Balgariya. *Bibliotekar*, god. XIX, № 7–8, 47–51. ISSN 0204-7438.

- DZHAMBAZKI, H., 1958. Osnovavane na parvoto balgarsko chitalishte. V: KAZANSKI, R. *Sto godini narodno chitalishte Svishtov. Yubileen sbornik 1856–1956 g.* 1–55. Svishtov.
- DZHONOV, B., 1956. Razvitie na chitalishtnoto delo v Svishtov ot osvobozhdenieto do 1944 godina. V: KAZANSKI, R. *Sto godini narodno chitalishte Svishtov. Yubileen sbornik 1856–1956 g.* 55–86.
- MANCHEV, V., 1982. Spomeni, dopiski, pisma. Sofia: Izdatelstvo na OF, 180.
- MUSHANOVA-GEORGIEVA, F., ALAMANOVA-SPASOVA, Zh., 1958. Bibliotechna i izdatelska deyatnost na svishtovskoto chitalishte ot osnovavaneto mu do 1944 g. V: KAZANSKI, R. *Sto godini narodno chitalishte – Svishtov. Yubileen sbornik 1856–1956 g.* 187–228. Svishtov.
- NIKOLOVA, Yu., 2018. *Dostoyno estă*. Sofia: Ivrai. ISBN 978-954-9388-12-1.
- STOYANOV, M. *Stari gratski knigi v Balgariya*. Sofia: Narodna biblioteka „Kiril i Metodiy“.
- HRISTOV, G., 1931. Chitalishtni deysti predi osvobozhdenieto. V: CHEMSHIROV, B. *Yubileen sbornik na chitalishteto „Elenka i Kiril D. Avramovi“ v gr. Svishtov (1856–1931)*, 110–136. Svishtov: Ch-shte Elenka i Kiril D. Avramovi.

THE HISTORY OF THE “EMANUIL VASKIDOVICH” LIBRARY IN THE TOWN OF SVISHTOV (FROM A PRIVATE COLLECTION TO INSTITUTIONALIZED MEMORY)

Abstract: *At the “Elenka and Kiril D. Avramovi – 1856” Community Centre (Chitalishte) in Svishtov, approximately 200 volumes from the personal library of Emanuil Vaskidovich are preserved in a specially designated section named after him. These volumes are part of the 800 titles he bequeathed to the First Bulgarian Community Centre upon its founding. The collection is marked by great linguistic and thematic diversity. It contains a significant number of textbooks, attesting to the high educational level of its owner, as well as later acquisitions representing examples of Greek book publishing. The books include educational aids, periodicals, religious treatises, scientific works, dictionaries and psalters, chrestomathy texts, poetry, and works by classical authors. The present article explores how this valuable literary corpus has been preserved to this day thanks to its status as property of the community centre.*

Keywords: *Emanuil Vaskidovich; library; Svishtov; community centre (chitalishte)*

PhD student Dora Savova
Sofia University St. Kliment Ohridski
Faculty of History
15 Tsar Osoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
ORCID: 0009-0003-3552-156X
Email: dora.savova@abv.bg

НОВИ ПОДХОДИ И ИНОВАЦИИ
NEW APPROACHES AND INNOVATIONS

ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА НА ПРЕПОДАВАНЕТО ПО АРТ КНИГА
В БЪЛГАРИЯ. ИЗОБРАЗИТЕЛНИТЕ, ПРОСТРАНСТВЕНИ
И КОНСТРУКТИВНИ ПОДХОДИ В ТВОРЧЕСТВОТО
НА РЕГИНА ДАЛКАЛЪЧЕВА КАТО ПРИНОС
КЪМ РАЗБИРАНЕТО НА ПРОБЛЕМА „АРТ КНИГА“

Капка Кънева

Национална художествена академия

<https://doi.org/10.70300/ЗНТРОturjuB9Gyb>

Резюме: Публикацията проследява етапите на обособяване на учебната дисциплина „Арт книга“ като ключова за методиката на преподаване в специалност „Книга, илюстрация, печатна графика“ на НХА. Направен е паралел между личните творчески прояви на художничката Регина Далкалъчева и еволюцията на разбиране на проблема „арт книга“ на академично ниво – колкото като художествено направление в сферата на независимото книгоиздаване, толкова и като философия, в качеството на социален и културен феномен. Посредством сравнителен и морфологичен анализ на знакови творби на Далкалъчева е илюстриран процесът на конституиране на жанра на арт книгата като специфична и в най-голяма степен творческа художническа проява, както за самата нея, така и за съвременното българско книжно изкуство.

Ключови думи: арт книга; книга на художника; книга обект; независимо арт издание; илюстрация; дигитална графика; методика на преподаването

Настоящата разработка обръща поглед към една, общо взето, трудно подлежаща на дефиниране област от книжното изкуство. Терминът „арт книга“ приобщава смисловите граници на понятия като „книга на художника“, „книга обект“, „авторско издание“, „експериментална книга в лимитиран (авторски) тираж“, „книга уникат“, „книга асамбляж“, „книга арт инсталация“, „независимо арт издание“, „независима издателска дейност“ и др. Според англоезични законодатели на жанра книгата на художника не е художествено оформена книга, нито книга, представляваща произведения на изкуството, а самата тя е произведение на визуалното изкуство, което е специално създадено в книжна форма (Lippard 1977). В теоретичната база

на катедра „Книга, илюстрация, печатна графика“ на Националната художествена академия арт книгата е определена като автономно произведение на изкуството, концепирано и реализирано в специфичната пространствено-темпорална драматургична форма на книжен кодекс, в алтернативни негови вариации или в изцяло нови, иновативни като пространство и материали (книжни) структури (Dalkalacheva 2019).

Вероятно най-ранни примери за арт книги на българската художествена сцена са някои от т.нар. „библиофилски издания“ от втората половина на XX век.¹ Теоретизирането в полето на арт книгата на академично ниво у нас обаче датира едва от 90-те години на миналото столетие. Все пак, като изключим изкуствоведския коментар, съпътстващ каталожни издания или представящ отделни изяви на самостоятелни артисти² или творчески групи³, трудно може да се говори за професионално словесно дефиниране на полето на тази специфична и в най-голяма степен авторска художническа проява в областта на книгата в този период.⁴

Донякъде бихме могли да твърдим, че такъв процес стартира вследствие на акредитацията на НХА от 1997 г. и особено след 2000 г., с въвеждането на дисциплината „Авторска детска книга – нестандартно книжно тяло“⁵ като част от учебната програма в тогавашната специалност „Книга и печатна графика“⁶ в НХА, а впоследствие и като ключова (дипломна) задача за бакалавърския курс на обучение.⁷ Не разполагаме обаче с писмени свидетелства за осъзната катедрена политика, а още по-малко за практическа методика или стратегия в обучението по арт книга по-рано от 2019 г. През тази година дисциплината „Арт книга“ официално става част от учебния план в магистърска програма „Илюстрация“, където водещ преподавател и методолог е доц. д-р Регина Далкалъчева.

Регина Далкалъчева е родена през 1964 г. в София. Завършва Националната художествена гимназия за изящни изкуства „Илия Петров“ (1983) и Националната художествена академия „Николай Павлович“, специалност „Илюстрация и художествено оформление на книгата“ (1990). Специализира „Реклама и визуална комуникация“ в Академията за приложни изкуства във Виена (1997–1998). Редовен асистент в НХА (1992), доцент (2003) в катедра „Книга, илюстрация, печатна графика“, където преподава дисциплините „Илюстрация“, „Арт книга“ и „Композиция – книга“. Доктор по изкуствознание и изобразителни изкуства (2018). Заместник-декан на Факултета за изящни изкуства на НХА в периода 2020–2024 г., а понастоящем – негов декан.

Непосредствено след дипломирането си Далкалъчева се извява в сферата на илюстрацията. Произведенията ѝ за детската и младежката публика се отличават с характер и зрялост, непривични за младата ѝ възраст. Сред реализациите ѝ се открояват колекциите илюстрации към изданията „Приказка за палавото скакалче“ и „Непослуш 13“ от Кина Къдрева, които не остават незабелязани от критиката, при това не само у

нас.⁸ Виртуозен рисувач, ерудиран и проникновен читател, Далкалъчева съчетава актуални подходи, характерни за западната изобразителна традиция, с похвати и изразни средства, присъщи на българската илюстраторска школа. Тя уверено демонстрира завидно умение да изобразява, колкото линейно рисуващо, толкова и създавайки илюзията за обективни пластика и обем, с помощта на полутона, но любопитният подход към стилизацията на персонажите и условното третиране на средата ги отдалечава от това да бъдат реалистични и недвусмислено предани на натурата.⁹

Структурата в композициите е богата и многопластова – своеобразна амалгама от изящни, ювелирно виртуозни и същевременно монументални с недвусмислената си пластичност и чувствена растерна структура детайли създават усещане за пространство, експонирани върху цветен фон или хвърлят своите полупрозрачни сенки върху бялата повърхност на разтворите.¹⁰ Това отношение към изобразителната равнина Далкалъчева пренася в дизайна на книжното тяло и цялостната му композиционна структура. Пищността в подхода ѝ достига своя предел в „Непослуш 13“ (фиг. 1), където прилага алтернативен по отношение на типографията подход, по нейни думи „на границата на експлозията“.¹¹

Въпреки този несъмнено успешен творчески старт, Далкалъчева не разпознава за себе си пътя на отдадения на книгоиздаването за деца илюстратор, включително по отношение на преподаването. Фактът, че от страна на колегията творбите ѝ биват усетени като свеж полъх, особено на фона на характерната за годините на прехода у нас графична естетика, не обезсилва назряващия вътрешен конфликт, провокиран най-вече от нежеланието на художничката да бъде в каквото и да било смисъл „приложима“, да адаптира продукцията си към която и да било пазарна среда. Далкалъчева все по-ясно усеща необходимост от пълно творческо освобождаване, което отъждествява с бягство от утилитарното в книжното изкуство, с дистанциране от функционалността.

„Съществува сравнително широко разпространено разбиране, че книгата, поради функционалната си „обремененост“ остава отдалечена и встрани от водещите процеси и тенденции, протичали и протичащи в областта на съвременното изкуство. Приема се, че художникът на книгата е ограничен от „предварителни очаквания“ и поради това е принуден да „рециклира художествено поведение“, при това с много малки отклонения.

Именно съвременната арт книга, през философията и динамиката на идейния и пластическия си експеримент, опровергава подобно твърдение. Съвременните арт издания, в изключителното си многообразие на форми и художествени търсения, представляват средоточие на мащабни, глобални идеи и значими послания, осъществени с освободен артистизъм, без каквато и да било декларативност“ (Dalkalacheva 2014).

Убеждението, че книжното тяло само по себе си представлява концептуално пространство за преживяване и осмисляне; любопитството към

алтернативните техники на четене, възможните нетрадиционни форми на общуване между артиста и читателя, на територията на печатното издание, посредством иновативни визуално-словесни наративни структури; идеята за скулптурния, пластичен подход, обусловен от изначалната вещественост на книжното тяло, постепенно¹², но категорично завладяват Далкалъчева и в крайна сметка я мотивират изцяло да отдаде творчеството си на предизвикателствата и възможностите на арт книгата.¹³

Изследванията на актуални тенденции в сферата на съвременната реклама и визуална комуникация, които прави, докато специализира, и най-вече осъзнаването, че новите изразни средства сами по себе си предполагат, пораждат нова, алтернативна визуалност¹⁴, на свой ред я убеждават в потенциала на дигитално генерираното изображение и я насърчават да експериментира в полето на дигиталната графика.

Още през 2014 г. Далкалъчева прави опит да дефинира проблема „арт книга“ в публичното пространство в серия интервюта¹⁵ и най-вече посредством личните си артистични прояви. Нейните творчески търсения в сферата на арт книгата обаче датират отпреди това. Еволюцията на разбирането на потенциала на арт книжното пространство да съвмести в най-пълна степен порива на художника на книги за абсолютна свобода и творческа автономност – целеви фокус на личния творчески, но и на преподавателския метод на Далкалъчева – се разкрива и изяснява вероятно и за самата нея в процеса на работа по две мащабни авторски разработки – концептуалната серия фотографии и арт книга „Берлинската стена / Berliner Mauer“ (1990–2015) и пакета от три арт книги уникати „Чуждият: (1) Вие / (2) Ние / (3) Те“ (2012–2013).¹⁶

Далкалъчева подхваща работа по документално-художествената арт книга „Берлинската стена / Berliner Mauer“ (фиг. 2) под въздействието на разтърсващите промени от 1989 г. 25-годишната тогава художничка има уникалната възможност да заснеме серия макрокадри на текстури, зацапвания, заливания с боя и останки от заличени графити върху Берлинската стена, от страната на Източен Берлин, непосредствено преди разрушаването ѝ. Впоследствие манипулира и прекомпозира детайлите и създава привидно емоционално неутрална галерия от красиви, сведени до визуална абстракция визии. Своеобразно семантично „обръщане“ предизвиква добавянето към визиите на конкретни сведения за участието на най-малко 140 души, намерили смъртта си в опит да преодолеят Стената в периода на съществуването ѝ от 13 август 1961 г. до 9 ноември 1989 г.¹⁷ Парчетата цветна PVC плака (структурен аналог на опитите да бъдат укрити престъпленията) допълнително подпомагат разпада на изображенията, докато малките ръчно перфорирани кръгли отвори в тях дават възможност за една по-обективна и исторически вярна гледна точка.

Ако в този проект Далкалъчева вълнува през общозначимото, камерно интимен, но може би дори в по-голяма степен докосващ е

съвършено личният „Чуждият: (1) Вие / (2) Ние / (3) Те“ (фиг. 3). По страниците на трите арт книги, съхранявани в общ футляр, авторката наслагва текстури, ръкопис, светлинни петна и пробиви от ръчни шанци с фотографии на най-близките си или с кадри от фотоархив, създаден по време на пътувания и съхранил образи на абсолютно непознати. За зрителя е неизбежно „жегването“ от мисълта до каква степен невъзможни за универсализиране са понятия като „обичан“ и „напълно чужд“, за трагичната неспособност истински да съпреживееш, за в пълна степен „своето“, което е заключено за всекиго в една-едничка личност – самия него. В пространствен аспект с тази разработка художничката задълбочава експериментите си в полето на деконструкцията на книжното тяло – впоследствие ключов подход, включително в преподаването ѝ.

Темата за пола, телесното, сексуалността и най-вече обективизацията в отношението към женското тяло завладява Далкалъчева в периода 2012–2023 г. Литературна основа на проекта дава блазонът като хералдически жанр, върху който почиват поетични творби като сонетите на Петрарка, посветени на любимата му (Лаура). В тях тя е представена посредством отделни части и никога като цялостен образ (Dalkalacheva 2023). Художничката развива творбата си по аналогия с актуалната и днес иконична еротична представа за жената като пластмасов манекен, кукла (Барби) и в последна сметка – играчка. Резултат са сериите графики и арт книги с неконвенционална книжна форма „Светият Убрус“ и *Blazon ANTI-Blazon* (фиг. 4), носители на международни отличия и представени първоначално в Западна Европа, а след това и у нас.¹⁸ Илюстрациите са дигитални графики, за чиято основа Далкалъчева използва авторски фотографии. В тази серия проекти силно интригуващо и иновативно за творчеството на Далкалъчева е приложението на характерната авторска калиграфия (ръкопис), която присъства и в предишни нейни разработки, но тук прониква изображението много по-активно, деконструира го, подобно на магентена дантела, и на места изцяло го завладява и подчинява.¹⁹

Емблематичен за работата на Далкалъчева е проектът „КRYPTO-Graphics – ТриЪгълни / ТриЛистови / ТриСТИшия PS“ (2020–2023) (фиг. 5a и 5b) – серии дигитални графики и арт книги с иновативна пространствена триъгълна форма на страниците (квадратни, прегънати по диагонал разтвори, подкрепени и доразвити от вложки полупрозрачен паус в структури тип отворено лепорело), която сама по себе си представлява авторски принос към арт книжното изкуство. Специфичната авторска структура на лепорелото води до практически неизброими възможности за трансформиране на пространствения силует в процеса на разгръщане. В тъканта на изображенията художничката интегрира (буквално вгражда) типографски знаци, които напълно отделя от традиционната им функция на знаци за четене. Нещо повече – деконструира и хомогенизира до такава степен типографските и рисунъчни елементи с помощта на графичния

софтуер, че създава поредици неразделими изобразителни структури. Нетрадиционен е и подходът ѝ към предназначения за четене авторски хайку текст. Той е равен централно и разположен по диагонала на разтворите, и подобно на текстовете на сюрреалистите, въздейства повече като визуален звук и графичен растер (образ), отколкото като текст.

Специално внимание заслужава серията моливни рисунки и акваграфики и най-вече арт книгите по „Призоваване на океана“ от Лотреамон (2015–2024) (фиг. 6), в които сякаш Далкалъчева достига абсолютно ниво на концептуална зрялост и недвусмислена тъждественост между въздействието на творбата ѝ и цялостното внушение на авторския текст. В пълна степен уместен е пластично-скулптурният подход към експонирането на книжните тела в галериен контекст, при което те буквално се трансформират във водна стихия. Изявата на Далкалъчева поражда усещания, създава пространство на алтернативен прочит, своеобразно естетическо и емоционално преживяване, крайно различно от буквалното илюстриране на текста. Алтернативният прозрачен PVC материал, от който са реализирани кориците на арт книгите, допълнително усилва аналогията с водна повърхност и ги превръща в своеобразни контейнери, в които сякаш е уловена част от океана (Nikolova 2024).

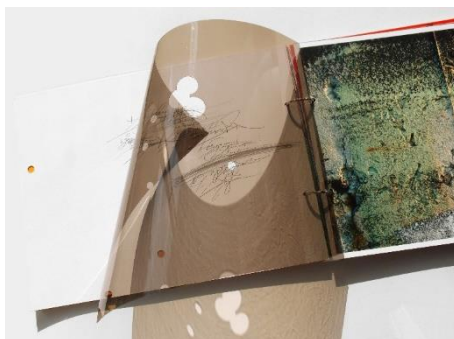
След въвеждането на арт книгата като учебна дисциплина в специалност „Книга, илюстрация, печатна графика“ на НХА и като резултат от методиката на преподаване на Регина Далкалъчева, осъзнатите действия на студентите по задачите вече очаквано водят до серии зрели като подход, респектиращи като професионализъм и вдъхновяващи като творчески резултат произведения. Следват общи изложби на арт книги, в които Далкалъчева се изявява колкото като творец, толкова и като селекционер и куратор.²⁰ Последователи практики, някои от които също преподаватели²¹, бивши студенти в магистърска програма „Илюстрация“²² и творчески съмишленици добавят своя принос и към теорията на специфичната арт книжна проблематика.

Немалко от проектите намират финансиране и биват реализирани често в бутикови, но понякога и в по-масови тиражи. Творбите на артистите от независимата творческа платформа ТиРе²³, както и тези на Бояна Павлова²⁴, Весела Кучева-Петрова, Дора Иванова и дипломираните илюстратори Десислава Найденова, Михаела Ангелова, Михаела Караджова, Георги Василев, Маринела Галева, Александра Младенова, София Попйорданова, Виктория Николова, Ирина Джонкова, Теодора-Яна Якова, Неда Ангелова, Елизавета Белова, Георги Бараков и др. представляват със самото си съществуване феномен, който просто не може да остане без обществен отклик.²⁵ Артистите прилагат методиката и въплъщават естетически принципи, залегнали в педагогиката на техния доайен – разчитат на една в определяща степен авторска интерпретация на текста и експериментират с възможностите на деконструкцията, активната трансформация на илюстра-

цията, а и на самото книжно тяло, на алтернативните творчески решения по отношение на цялостната му пластична структура.²⁶

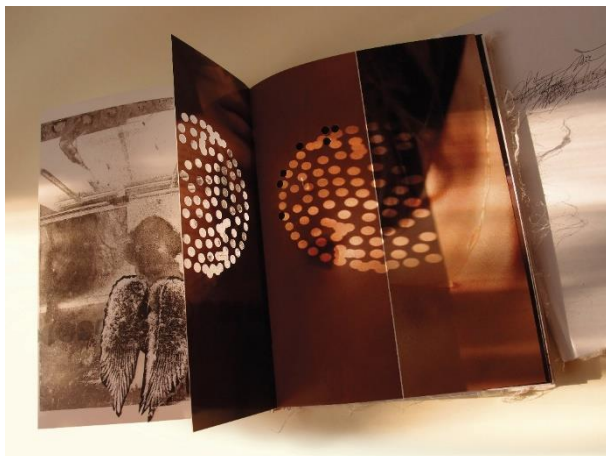

Фиг. 1. Регина Далкалъчева, илюстрация към „Непослуш 13“ от Кина Къдрева, смесена техника, издателство „Вис Виталис“, 2000.

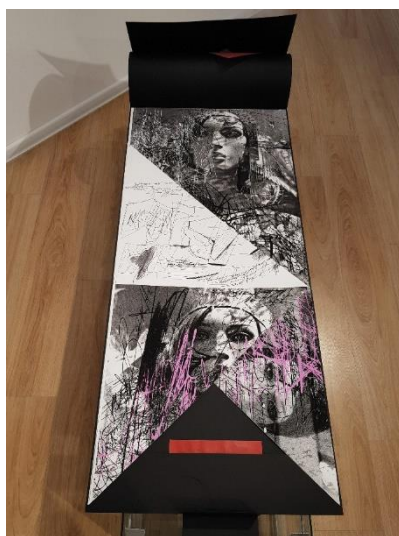

Фиг. 2. Регина Далкалъчева, разтвор от арт книгата „Берлинската стена / Berliner Mauer“, 1990–2015. CGD, Digital print; формат 21 x 29,7 см; пигментни мастила, специализирана хартия за артистичен печат „Munken Pure Rough“ 180 g/m², цветни PVC плаки с перфорации; ръчно книговезване, скрепване на книжното тяло с метални рингове.

Ставаме свидетели и на доскоро немислимото – кръгът професионалисти, разпознали себе си в арт книгата, се разширява дотолкова, че високата естетика и абсолютните стойности на авторство посредством книжното тяло, започват да се ценят от художниците, но и от съвременните млади читатели и почитатели на книжното изкуство. Потребността от арт книгите става осъзната и някак естествено започва да намира отражение и в света на многотиражната книга. Едва ли бихме могли да си представим нещо по-обнадеждаващо за естетиката на съвременното българско книгоиздаване.

Фиг. 3. Регина Далкалъчева, арт книга уникат „Vue“, 2012–2013 г.
Формат 19,5 x 26,5 см; CGD, ръчен Toner transfer на пигментни мастила върху сертифицирана хартия за художествен графичен печат Canson Infinity (270 g/m², 100% памук). Авторска фотография, авторска калиграфия, ръчно щанцоване, деформиране и надписване на трансферирания образ. Ръчно книговеждане на книжното тяло.

Фиг. 4. Регина Далкалъчева, арт книга уникат от серията Blazon ANTI-Blazon, 2012–2022. Неконвенционална пространствена форма, разгънат формат 110 x 220 см. Дигитален печат (Digital print), пигментни мастила върху сертифицирана хартия за художествен печат Fine Art Paper High Color Contrast 240 g/m², 50% памук. Полутвърда корица от картон Fabriano 5, 300 g/m², с ръчно рязане, биговане, сгъване и щанцоване. Ръчно номерирана, датирана и сигнирана.

Фиг. 5a и 5b. Регина Далкалъчева, арт книги от серията „KryptoGraphics – ТриЪгълни / ТриЛистови / ТриСтиишия“, 2020–2023.

Неконвенционални пространствени форми и производни формати, произтичащи от квадрат с формат 30 x 30 см; пигментни мастила, специализирана хартия за артистичен печат „Platinum Matt“ 280 g/m², цветен паус; ръчно книговеждане, концево скрепване на книжните тела, съставени от вложки.

Фиг. 6. Регина Далкалъчева, арт книга в ограничен авторски тираж с неконвенционална пространствена форма и материалност „Призоваване на океана“, 2024. Формат 39 x 27 см; дигитално трансформирани рисунки с молив; Digital giclee fine art print, пигментни мастила върху мелинекс (270 g/m²), корица от прозрачна PVC плака (300 g/m²). Ръчно книговеждане, концево шиене и скрепване на книжното тяло и корицата. Осъществена в ограничен (лимитиран) авторски тираж от 15 екземпляра, всеки от които е ръчно сигниран, номериран и датиран от художничката.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Този тип издания представляват ограничени, бутикови или авторски тиражи (нерядко върху ръчна, отлята от самия автор хартия). Прави впечатление, че техните автори често напълно се отказват или слабо се интересуват от възможностите на книжното тяло като пространствена форма (например представят серия ръчно тиражирани графики, вдъхновени от литературни текстове, под формата, да речем, на колекция в папка, лишена от характеристиките на книжно тяло, а често и от текстова част), докато за преподаването в специалност „Книга, илюстрация, печатна графика“ пластиката на книжното тяло е сама по себе си предпоставка за уникална форма на общуване с публиката (Dalkalacheva 2019).
- ² Например Греди Асса, Кольо Карамфилов, Елена Панайотова, Атанас Гаджев, Стефан Божков, Иван Газдов и др.
- ³ Например изложбата „Българска арткнига“, чийто каталог (Българска арткнига / Bulgarian Artbook 1997) представя творби на художници като Надежда Олег Ляхова, Явора Петрова, Тихомир Манолов, Милко Павлов, Аделина Попнеделева, Лъчезар Бояджиев, Правдолюб Иванов, Нина Ковачева, Даниела Сергиева и др. и включва текстове от Ярослав Бубнова и Ирина Баткова.
- ⁴ Даниела Олег Ляхова представя експериментална пластична книжна конструкция, създадена през 2000 г., в каталога „Награди за съвременно българско изкуство 2008“. Творбата е заявена като „книга – обект“ и е близка по дух на деформираните типографски книжни обекти на Марсел Бросар. Към жанра на арт книгата може да бъдат отнесени и произведенията на Капка Кънева (също описани като книги – обекти) и донякъде инсталацията „Свидетелства“ от Константин Денев, включени в същата каталожна селекция (Musakova et al. 2009). Като книги – обекти дефинира свои разработки и изявяващата се активно в сферата на съвременното изкуство извън пределите на страната Нина Ковачева.
- ⁵ За повече вж. КЪНЕВА, К., 2014. *Играта като книга*. София, 155–171.
- ⁶ Днес „Книга, илюстрация, печатна графика“.
- ⁷ До този момент, насърчени от преподавателския екип, към който вече се числи и Далкалъчева, студенти създават хибридни книжни форми, неназовани изрично като арт книги, но в голяма степен вписващи се в и отговарящи на характеристиките на жанра. Такъв пример е дипломната работа на Севда Потурлян от 1997 г. Авторската книга – обект „Когато Господ ходеше по земята“ представлява интерпретация на сборник с фолклорни легенди от Албена Георгиева. Илюстрациите са изградени от парчета непредана вълна, ръчна бродерия и везба с конци върху впоследствие опънато върху по-твърда основа платно. Уникалното, реализирано в един екземпляр книжно тяло се съхранява в обковано ковчеже от дърво. Впоследствие фотокопирана версия на творбата е публикувана и тиражно разпространена.
- ⁸ „Приказка за палавото скакалче“ е вписана в Почетния списък на IBVY за 1994 г. и получава приза за най-добро издание за деца на Министерството на културата на България за 1996 г.
- ⁹ Подобен изобразителен подход донякъде се забелязва в ранните творби на илюстратори като Ада Митрани, но не и по отношение на цветността на изображенията, която при Далкалъчева е повишена.
- ¹⁰ По-късно ще открием следи от този подход в дигитално генерираните „КриптоГрафики“ към арт книжните серии „ТриЪгълни / ТриЛистови / ТриСТИШИЯ“.

- ¹¹ За повече виж КЪНЕВА, К. 2007. За тенденциите в развитието на съвременната българска илюстрация за деца. *AEOLUS/EOЛ: Journal on South-East European Literature for Children*. София.
- ¹² В голяма степен интуитивно споделяни и от проф. Владислав Паскалев, ръководител на специалност „Книга и печатна графика“ в периода 1984–2003 г.
- ¹³ През 2018 г. тя става почетен член и член на GEDOK – мюнхенската секция на свободното сдружение на германски и австрийски художници – и на GEDOK-тус и участва в техни творчески проекти.
- ¹⁴ Например творчеството на визуални артисти като Невил Броуди.
- ¹⁵ Може би най-основополагащото от тях е „Експерименти между две корици“ на Светла Петкова по повод участието на Далкалъчева в изложбата „Арт книги / 2013 – алтернативен поглед върху изкуството на книгата“, организирана в Мюнхен от секцията на свободното сдружение на германски и австрийски художници GEDOK.
- ¹⁶ В този период значимо влияние върху начина, по който Далкалъчева осмисля и възприема работата си, оказват познанството и идейната ѝ близост с немския колекционер на арт книги Райнхарт Грюнер, както и впечатлението ѝ от творбите на артисти като Екланд Гьотц и Делио Дженаи.
- ¹⁷ Осъзнаването на този факт създава у възприемачия неочаквано болезнено и смущаващо усещане, което бих могла да сравня с емоционалния отклик, предизвикван от книжните арт инсталации на Матей Крен, посветени на Холокоста.
- ¹⁸ Проектите на Далкалъчева възникват спонтанно и са резултат от независима творческа дейност, но сериите „Светият Убрус“, „КриптоГрафики“ и „Призоваване на океана / Лотреамон“ биват, в процеса на работа, премирани и подкрепени от Kulturreferat der Landeshauptstadt München (Мюнхен) с творческа стипендия и престой по програмата Artist in Residence. Резултат от тези арт сесии са сериите арт книги, доразвиващи заявените от авторката теми.
- ¹⁹ Уместно е да отбележим, че в серията „Светият Убрус“ и особено в интерпретацията ѝ в графиките и арт книгите от серията *Blazon ANTI-Blazon* графичният принцип на взаимно проникване между текстовото съдържание и изобразеното е качествено различен от младежкия подход на Далкалъчева към типографията в „Непослуш 13“, но и от този в по-късната серия „КриптоГрафики“.
- ²⁰ През 2019 г. Далкалъчева, в партньорство със Снежина Бисерова, е съорганизатор на две мащабни изложби на арт книги. В рамките на проекта „Графични трансформации“, чийто ръководител е Бисерова, галериите „Сан Стефано“ и „Етюд“ представят селекции творби на преподаватели и студенти от Националната художествена академия и Софийския университет.
- ²¹ Като например Снежина Бисерова и Буян Филчев – преподаватели в Софийския университет.
- ²² Като Мария Налбантова, Александра Димитрова и Мария Стоева – преподавателки в НУИИ „Илия Петров“.
- ²³ Творческа група, основана от Виктория Стайкова, Мила Янева-Табакова, Велиана Иванова (възпитанички на катедра „Книга, илюстрация, печатна графика“) и Андреа Попйорданова. ТиРе отправя отворени покани за тематични инициативи или привлича и представя по свой избор автори на проекти в сферата на арт книгата, сред които Борис Праматаров, Стефани Неделчева, Мирела Белчева, Николай Петрусенко, Албена Лимони и мн. др., голяма част от които също представители на специалността.
- ²⁴ В момента главен асистент в катедра „Книга, илюстрация, печатна графика“ в НХА.

- ²⁵ През 2025 г. бяха реализирани общи изложби на успешно дипломирани бакалаври и магистри от випуск 2024 г. в Добрич и Русе.
- ²⁶ За повече виж: *Книга, илюстрация, печатна графика: 100 години в НХА*, 2023. София: НХА.

ЛИТЕРАТУРА

ДАЛКАЛЪЧЕВА, Р., 2023. *Изложба „Blazon ANTI-Blazon“* – авторска концептуална обосновка.

ДАЛКАЛЪЧЕВА, Р., 2025. Арт книгата като жанр в съвременното визуално изкуство – дефиниция и основни направления. *Издател*, год. XXVI, кн. 2, 19–32. ISSN 1310-4624.

ДАЛКАЛЪЧЕВА, Р., *Програма на учебната дисциплина „Арт книга“ в магистърска програма „Илюстрация“ на специалност „Книга, илюстрация, печатна графика“ в Изящния факултет на Националната художествена академия*. Приета с решение на АС на НХА, с протокол № 27 от 10.10.2019 г. и с решение на ФС при ФИИ, с протокол № 8 от 28.06.2019 г.

ДИМИТРОВА, Л., 2024. Изложбата „POST SCRIPTUM / P.S.“ на Регина Далкалъчева в галерия „Алма Матер“, София. *Визуални изследвания*, год. 8, № 1, 29–33. ISSN 2603-381X; ISSN 2535-101X.

ДОНЕВСКА, Б., БАЛЧЕВА-БОЖКОВА, М. (съст.), 2023. В: *Книга, илюстрация, печатна графика, 100 години в НХА*. София: Национална художествена академия. ISBN 978-954-2988-80-9.

МУСАКОВА, Е., КРЪСТЕВ, Ц., ЧАКАЛОВ, В., ГРОЗДАНОВ, Д., 2009. *Награди за съвременно българско изкуство 2008*. София: Галерия „Витоша“. ISBN 978-954-91822-4-8.

НИКОЛОВА, С., 2024. Призоваване на океана / Лотреамон. Самостоятелна изложба на доц. д-р Регина Далкалъчева в галерия Аросита. *Изкуство и критика*. № 1, 66–70. ISSN 2738-7275.

LIPPARD, L. R., 1977. The Artist's Book Goes Public. *Art in America*, vol. 65, № 1. ISSN 0004-3214.

THURMANN-JAJES, A., VÖGTLE, S. (ed.), 2010. *Manual for artists' publications (MAP). Cataloging rules, definitions, and Description*. Bremen, Ljubljana. Chatou: Research Centre for Artists' Publications at the Weserburg, Museum of Modern Art. ISBN 978-3-928761-82-6.

REFERENCES

DALKALACHEVA, R., 2025. Art knjigata kato zhanr v savremennoto vizualno izkustvo – definitisia i osnovni napravlenia, Sofia. *Izdatel*, god. XXVI, kn. 2, 19–32. ISSN 1310-4624.

DALKALACHEVA, R., 2023. *Izlozhba „Blazon ANTI-Blazon“* – artists' conceptual statement.

DALKALACHEVA, R., *Programa na uchebnata distsiplina „Art knjiga“ v magistarska programa „Ilyustratsia“ na spetsialnost „Kniga, ilyustratsia, pechatna grafika“ v Izyashtnia fakultet na Natsionalnata hudozhestvena akademia*. Accepted by AU of NAA, with protokol № 27 from 10.10.2019 and by decision of FU of FFA, with protokol № 8 ot 28.06.2019 g.

DIMITROVA, L., 2024. Izlozhbata „POST SCRIPTUM / P.S.“ na Regina Dalkalacheva v galeria „Alma Mater“, Sofia. *Vizualni izsledvania*, god. 8, № 1, 29–33. ISSN 2603-381X; ISSN 2535-101X.

DONEVSKA, B., BALCHEVA-BOZHKOVA, M. (comp.) 2023. V: *Kniqa, ilyustratsia, pechatna grafika, 100 godini v NHA*. Sofia: Natsionalna hudozhestvena akademia. ISBN 978-954-2988-80-9.

MUSAKOVA, E., KRASTEV, Ts., CHAKALOV, V., GROZDANOV, D., 2009. *Nagradi za savremenno balgarsko izkustvo 2008*. Sofia: Galeria „Vitosha“. ISBN 978-954-91822-4-8.

NIKOLOVA, S., 2024. Prizovavane na okeana / Lotreamon. Samostoyatelna izlozhba na dots. d-r Regina Dalkalacheva v galeria Arosita. *Izkustvo i kritika*. № 1, 66–70. ISSN 2738-7275.

THEORY AND METHODOLOGY OF TEACHING IN ART BOOK IN BULGARIA. DEPICTIVE, SPATIAL AND CONSTRUCTIVE APPROACH IN REGINA DALKALACHEVA'S ART AS A CONTRIBUTION TO UNDERSTANDING ART BOOK AS A SUBJECT

Abstract: *The publication follows the stages of development of the “Art Book” academic discipline as a key to the teaching methodology in “Book, Illustration, Printed Graphics” Department of the National Academy of Art. A parallel is drawn between the personal artistic achievement of Regina Dalkalacheva and the evolution of understanding art book at an academic level – both as a creative direction in the field of independent book publications, and as philosophy, as a social and cultural phenomenon. Through comparative and morphological analysis of Dalkalacheva's iconic works the process of constituting the art book genre as a specific and highly creative artistic act, both to herself and to the Bulgarian book art, is illustrated.*

Keywords: *Artist's Book; Object Book; Limited Edition; Illustration; Digital Graphics; Teaching Methodology*

Assoc. Prof. Kapka Kaneva, PhD
National Academy of Art
1 Shipka Street
1000 Sofia, Bulgaria
ORCID: 0009-0002-3830-9006
E-mail: k.kaneva@nha.bg

ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ
THEORETICAL ASPECTSДНЕШНОТО БЪЛГАРСКО КНИГОИЗДАВАНЕ –
ИЗЛИШЕСТВО И НЕДОСТИГ**Алберт Бенбасат**

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

<https://doi.org/10.70300/Ador94IX0GdZrE3YDWE>

Резюме: В статията се разглежда излишеството в издаването на съвременни български автори. Статистическите данни, предоставени от Националния статистически институт, сочат, че издаваната у нас художествена литература през последните години е приблизително една трета от цялата книжна продукция. Следователно книжният ни пазар е пренаситен с български автори, но издателствата продължават да се надпреварват да ги публикуват. И с малки изключения критерият за качество все повече ерозира. Издателското търсене не отговаря на предлагането на добра литература. Повечето от родните бестселъри са плод на един фалшив тренд, който експлоатира наивността (меко казано!) на онази част от населението, която няма трайни читателски нагласи и съответния интелектуален капацитет. От друга страна, повече от трийсет години няма многотомни издания на родната класика. Израснаха цели поколения, лишени от възможността да притежават и четат пълните събрани съчинения на Иван Вазов, Алеко Константинов, Елин Пелин, Йордан Йовков, Антон Страшимиров и мнозина още класици. Това отваря огромна културна празнина и напълно изкривява представите на тези поколения за облика и посланията на българската литература от миналото. Друг разглеждан проблем е т.нар. дигитален маркетинг. Съществуват у нас опити за такъв маркетинг предимно от онлайн книжарниците, които могат да си го позволят чисто финансово, но при самите издателства той все още е липсващ. Техните прояви в някои от насоките на дигиталния маркетинг са инцидентни, но отсъства цялостна концепция, която да се прилага целенасочено и постоянно. Липсват и достатъчно подготвени кадри, защото освен доброто познаване на дигиталния маркетинг, книжният бизнес е трудна за овладяване ниша. Затова е нужно дигиталният маркетинг да бъде преди всичко добър професионалист издател, а сетне да се професионализира и в тази сфера.

Ключови думи: книгоиздаване; съвременна българска литература; масова книга; литературна класика; многотомни издания; дигитален маркетинг

Този текст е посветен на паметта на доц. д-р Марин Бодаков. Не само защото беше мой приятел, но и защото възгледите ни по отношение на съвременната българска литература и книгоиздаване силно си схождаха. С Марин разговаряхме по тия въпроси, правехме го както на страниците на вестниците „Култура“ и „К“, така и в многото ни лични контакти из коридорите на Факултета по журналистика, из кабинетите, на улицата, къде ли не. Той беше майстор на интервюто, умееше да пита, умееше и да слуша, не по-малко умееше и да се вклинява в разговора и да го повежда в неочаквана посока, оказала се вълнуваща и за двама ни. Марин Бодаков беше и майстор на кратките рецензии, рубриката му „Ходене по буквите“ възвърна частично доброто име на този жанр, като го приобщи отново към традицията на литературната журналистика, към която и двамата имаме траен афинитет, моят лично видим в миналото на страниците на вестниците „АБВ“, „Свободна книга“ и „Литературен форум“. Марин присъства духом от страниците на книгите му, но липсата на нови негови публикации е невъзможно да бъде компенсирана (Bodakov 2019; 2023).

Преди доста години (февруари 2019 г.) във вече останалия в спомените ни вестник „К“ излезе едно негово интервю с мен, озаглавено „Пазарът вече пуши от български автори...“.¹ Този знаменателен диалог, обговарян и цитиран из интернет в два противоположни плана – плюсов и минусов, се оказа устойчив в контекста на изтеклото време. Той ще легне в основата и на по-нататъшните ми разсъждения.

Излишество

Става дума за излишество на издаваните български автори, съвременни, разбира се. Данните на Националния статистически институт (НСИ) за излезлите през 2024 г. книги не са още оповестени, имаме обаче данните на Националната ISBN агенция. Според тях през изтеклата година са получени 13 547 ISBN-а, а общо заявените книги (имах предвид хартиените) са 10 595. От тях българската литература наброява 6459 заглавия, а чуждата/преводната се представя с 2937 (с незначителен спад спрямо предходните години), останалите 1199 са учебници.² За съжаление, в тази статистика художествената литература (оригинална и преводна) не е отчетена отделно. С други думи, данните са ориентировъчни.

Разполагаме обаче с данните на НСИ за излезлите книги през 2023 г. Общият им брой е 10 361, от които 7673 са оригинални, а 2688 преводни. Сумарно излезлите заглавия художествена литература са 3943, от тях българските са 2446, а преводните – 1497.³

Ако се ръководим от съотношението в статистическите данни, предоставени от НСИ за 2023 г., при които художествената литература е приблизително една трета от цялата книжна продукция, можем да заключим, че през въпросната година общото количество литературно-художествени заглавия е около 4000, от които български са приблизително

две трети, или около 2450. Ориентировъчна е тази сметка, но тя по безспорен начин показва, че българската художествена литература значително надвишава преводната. Тук, разбира се, трябва да имаме предвид и друг фактор, а именно, че поезията винаги преобладава, но отново, за съжаление, статистиката не отчита съотношението.

Книжарската верига „Хеликон“ редовно публикува своята годишна класация на най-продаваните български книги. За 2024 г. обаче такава няма, ето защо тук ще ползваме класацията за 2023 г. Според нея първата десетка на българската литература се подрежда така: Георги Господинов, „Времеубежище“ (трето издание), Георги Господинов, „Времеубежище“ (твърда корица), Виктория Бешлийска, „Сърце“, Виктория Бешлийска, „Глина“, Мария Лалева, „Живот в скалите“, Мария Лалева, „Пасиансът на архангелите“, Людмила Филипова, „Войната на буквите“, Людмила Филипова, „Войната на верите“, Васил Попов, „Мамник“, Александрина Крушарска, „Болница за безсмъртни създания“.⁴

Във втората десетка отново присъстват Георги Господинов („Физика на тъгата“ – поредно издание), Мария Лалева („Пасиансът на архангелите“ – твърда корица), Виктория Бешлийска („Сърце“ – твърда корица), но се добавят и имената на Захари Карабашлиев („Рана“), Цветелина Цветкова („Лейди Гергана 3“), Георги Бърдаров („Аз още броя дните“) и др. Книги на писатели като Теодора Димова, Михаил Вешим, Георги Данаилов, Здравка Евтимова, Виктор Пасков отиват далеч назад, а автори като Боян Биолчев, Кирил Топалов, Иван Станков, Кристина Димитрова, Алек Попов и много още изобщо ги няма. Както разбирате, говорим за високохудожествена съвременна българска литература.

Като разгледаме класацията на „Хеликон“ от месец март-април 2025 г., картината почти не се променя. Сред най-продаваните български автори отново са Виктория Бешлийска и Мария Лалева, а появата на „Майките“ от Теодора Димова е логическо следствие от излъчването по БНТ на едноименния филм по нейния роман, издаден през 2020 година. Подобно е положението с романа „Войната на буквите“ от Людмила Филипова, който отново се появи в класацията на „Хеликон“, десетилетие след първото му издание, само защото БНТ излъчи едноименния сериал, отнесъл справедлива критика, каквато заслужава и романът. От друга страна, фактът, че Георги Господинов оглавява листата на „Хеликон“ за 2023 г., се дължи най-вече на обстоятелството, че през същата година му бе присъдена международната награда „Букър“.

Изводът от всичко изложено е, че *ПАЗАРЪТ ПРОДЪЛЖАВА ДА ПУШИ, ДОРИ ПО-СИЛНО*. Мога да препотвърдя, че родният книжен пазар е пренаситен с български автори, но издателствата продължават да се надпреварват да ги публикуват. И с малки изключения критерият за качество все повече ерозира. Издателското търсене на нови заглавия не

отговаря на предлагането на добра литература. Така се получава задръстване със *сив поток* – това, на което навремето се подигравахме...

Критерий за литературно качество отдавна стана продажбата. Сливането между количество продажби и качество за мен, като ценител на литературата, е силно обезпокоително. Свръхпродуктивността – също.

Не е възможно един добър автор в разстояние на две години да напише между три и пет книги. Продажбата се превърна в индикатор за литературен успех. Представете си, над 300 000 бройки реализиран тираж на романа „Живот в скалите“ от Мария Лалева, който е на нивото на ранния Паулу Куелю, чиято мода вече отшумя на Запад... Българската масова литература влезе в пряка пазарна конкуренция със западната масова, а и не само масова книга. Родният автор се превръща в комерсиален, масов автор, макар че не признава това.

Свидетели сме на драстично разминаване между естетическа и пазарна стойност (бестселър) при издадените у нас български книги. Подобно разминаване е световно явление. Нашенският „принос“ в тази област е, че при този „бум“ в издаването на съвременни автори и при отсъствието на критически интерпретации, заменени от плоски „ревюта“, читателите се объркват и също подменят стойностите. Критиката ни (сериозната!) се е сгушила в елитарния „Литературен вестник“ и онлайн изданието „Портал Култура“, където се подбират добри книги, но не се обръща внимание на посредствените.

Повечето от родните бестселъри са плод на един фалшив тренд, който експлоатира наивността (меко казано!) на онази част от населението, която няма трайни читателски нагласи и съответния интелектуален капацитет. Сред тези божем бестселъри има лъжепатриотични и лъжеисторически книги, които величаят примерно героиката на далечното минало, средновековни царе, богомили, хайдути и пр., но в съчинен, фантастичен, изкривен образ. Някои от тях разгаждат „тайни“, свързани с произхода на българите и тяхната роля в световната история, търсят съкровища, които „доказват“ тази скрита от погледа ни уникалност. Или се опират на „традицията“, на народния гений – фолклор, обичаи, празници, лечителство, гадателство, магьосничество, също профанизирани до карикатурност и грубо противопоставени на модерността. Между тези два тренда има и смесване, което е върхът на айсберга – те градят утопичния модел на идеалния свят от миналото, към който трябва да се стреми човекът, отричайки съвременната цивилизация. Налице е също една псевдофилософска струна, която поучава, проповядва, морализаторства, основно за ценности от нравствен порядък, но го прави толкова повърхностно, че всеки що-годе културен човек би разпознал този ерзац. Естествено, всичко това е гарнирано с любовни драми и перипетии, повечето с щастлив край – както за участниците в тях, така и по отношение на народната съдба като цяло, с която авторите имат навика да жонглират и да се разпореждат, сякаш са

нейни демиурзи. Ако се позовем на класациите, ще научим и имената на самите автори.

Да не забравяме и нехудожествените бестселъри – теории на световната конспирация, „тайни/забранени истории“ на човечеството, „научни“ хипотези относно свръхсили, които ни командват, манипулират и управляват съдбата ни. Много се харчат и лъжеисторически и лъжеезиковедски съчинителства, според които нашата държава е най-старата, нашата писменост е първата и т.н.

Разборът ми не е пълен, но пък очертава някои от основните мотиви, заложи в родния бестселър от масов тип. За щастие, съществуват и български художествени творби, които пародират този тренд (Алек Попов е блестящ пример), съществуват и образци на високохудожествената литература (Георги Господинов, но не само), които също се продават във високи тиражи и измиват (частично!) срама заради споменатите.

Марин Бодаков ми беше задал много умния въпрос прищява ли ми се да препоредя книгите в една голяма книжарница. Отговорих му, че моят критерий е субективен, но въпреки това ми се иска да ги препоредя. И първата ми работа би била да махна от предните места фалшивите бестселъри. Знам обаче, че това не е възможно. Защото както за издателствата, така и за книжарниците на първо място стои нейно величество продажбата, т.е. печалбата.

Недостиг

А) Класиката – крециящо отсъствие

На фона на „бузма“, който настъпи през последното десетилетие при издаването на съвременна българска литература (лидери са „Сиела“, „Жанет 45“, „Захари Стоянов“, „Хермес“, „Лексикон“, активно участващи – „Книгомания“, „СофтПрес“), можем ли да отличим издателство или поредица, посветени на българската литературна класика? Освен ученическите (които прогресивно намаляват), други няма. С нищожни изключения, от книжния ни пазар днес напълно отсъстват многотомните издания на повечето български класици. С неясен, дори странен статут е поредицата „Българска класика“ на ИК „Захарий Стоянов“, където съжителстват съвременни и класически автори, без да се разбира какво ги обединява. Едно от изключенията – появилото се между 2023 и 2025 г. петтомно издание на Пенчо Славейков е на непоносимата за отделен том цена между 39 и 45 лв.

Над 30 години ние нямаме многотомни издания на родната класика, каквито издаваше навремето „Български писател“. Израснаха цели поколения, лишени от възможността да притежават и четат пълните събрани съчинения на Иван Вазов, Алеко Константинов, Елин Пелин, Йордан Йовков, Антон Страшимиров и мнозина още класици. Това отваря огромна културна празнина и напълно изкривява представите на тези поколения за облика и посланията на българската литература от миналото.

Къде са причините за това крещящо отсъствие? На национално ниво не бе изработена нито стратегия, нито цялостна политика по отношение на високостойностната литература/книга, която е важна, обществено значима и държавата е длъжна да я обгрижва, да я подпомага финансово, разбира се, на базата на програми и конкурсен принцип. Подкрепа в този аспект е крайно необходима, защото многотомните издания на литературната класика са скъпи и трудоемки.

Класиката не е бързоликвидна стока, нейното реализиране на книжния пазар трае години, време, през което подобна крупна инвестиция от страна на издателя не може да се възстанови, камо ли да се инкасира печалба, както е при масовите книги. А ако се изчислява на пазарен принцип, цената на тези многотомници би била непосилно висока за средностатистическия купувач, което ще означава, че томове просто ще останат непродадени. И ще загубят всички – и производители, и търговци, и потребители.

Изключенията са плод на инициативи от страна на наследници, отделни общини, фондации, като по правило издадените многотомници остават не по джоба на потенциалните им купувачи. Което говори, че такива индивидуални акции не изпълняват предназначението си.

Може би PR-ите на новите технологии ще изтъкнат, че класиката присъства във виртуалното пространство на символична цена или направо безплатно. Да, вярно е, но не е същото. Защото *класичността* не може да бъде виртуална. Литературната класика *тежи* именно в своя *класически книжен формат*, в своята обемност и представителност – като съчетание между дух и телесност. Такива издания трябва да присъстват постоянно на пазара в хартиен вид, на най-представителното място в книжарницата, при това на достъпни цени, за да може всеки гражданин да ги намира и купува, когато пожелае. Във всеки един момент той трябва да бъде сигурен, че литературната класика му е под ръка, че може да я притежава в библиотеката си като домашна библия. И да я завещае на потомците си. Присъствието на книгите – особено класическите – в личната библиотека има въздействие върху човешката психика; дори без да бъдат четени постоянно, те оказват облагородяващо душевно и интелектуално влияние. Възможно е да действат позитивно и върху физическото здраве.

Държавата трябва да инвестира в професионалната направа на такива *физически издания*, в тяхното присъствие на книжния пазар, в тяхната достъпност и като цена. Инвестицията не е твърде голяма като финансово изражение, ала е неизмерима в нейното културно-образователно и нравствено значение. Така е във всички цивилизовани страни.

Б) Дигиталният маркетинг – недоразвитата иновация

Като изследовател на книжовността и книгоиздаването, а и като практик от „старата школа“, тази бизнес иновация не ми беше особено позната, но благодарение на способни по-млади колеги разбрах нейната

изключителна важност. Става дума за управление и насочване на потребителското търсене посредством инструментариума на дигиталните технологии. Редица издатели и търговци у нас си мислят, че е достатъчно да притежават устройствата и достъпа до различните онлайн платформи, за да организират успешен дигитален маркетинг на своите фирми. Не, не е достатъчно. Необходима е компетентна обработка и използване на данните, с които разполагаме, за да вкараме клиента в т.нар. маркетингова фуния. Тук е важен анализът на моделите на пазаруване и поведение при разглеждане на сайт/бюлетин, предпочитаните заглавия, както и дали потребителят завършва покупката докрай или само съхранява продукти в кошницата – как стимулираме клиента да завърши покупката и т.н.

На базата на дигиталните компоненти и професионалното им използване е необходимо създаването на работеща издателска стратегия – краткосрочна и дългосрочна. За да е успешна тя, се използва набор от инструменти. Дигиталният маркетинг е вид комуникация между производител/търговец и потребител; той е в състояние да даде много повече информация, отколкото традиционният, съответно и по-добра представа как да се постигне максимален икономически ефект във възможно най-много сфери на влияние. Разбира се, необходимо е да се ползва комбинация от тези два вида маркетинг. Пример: Амазон, колкото и да е силен в онлайн пространството и да постига най-много продажби, се зае да създава и физически обекти, да ги брандира и да прилага офлайн маркетинг, за да разшири разпознаваемостта на бранда, а и защото търси клиентска лоялност.

Но за да работи с пълен капацитет дигиталният маркетинг, е необходима SEO оптимизация на всички нива: техническо, семантично и линк билдинг. SEO е *search engine optimization* – оптимизация на търсещи машини. Това ще рече създаването на такива връзки с други сайтове, които да водят потребителя до собствения; да се създадат такива описания на книгите, че те да се отличават от останалите и да се „харесват“ на Гугъл, та да ги показва на по-предни места; да се създават статии за различните категории книги, които да се публикуват както на собствения сайт, така и в други сайтове, но да бъдат релевантни на търсенията на потребителите. Тук вече роля имат т.нар. копирайтъри, които трябва да знаят колко дълго да е едно послание и как да бъде интересно, какъв тип да е текстът, как да е структуриран, какви ключови думи да включва, какво търсачката чете и разбира – съответно предлага на потребителите като резултат. И още – как и защо се правят семантични клъстърс с ключови думи за един сайт или онлайн книжарница (Hartman 2020). Маркетингът чрез публикуване на съдържание означава да се даде на потребителя качествен текст за книга, а не поредно копиране на анотацията, каквото правят 90% от онлайн книжарниците. Дигиталните реклами, естествено, силно влияят и на продажбите във физическите книжарници, така че симбиозата между едните и другите не трябва да се подценява.

Съществуват у нас опити за такъв маркетинг предимно от онлайн книжарниците, които могат да си го позволят чисто финансово, но при самите издателства той все още е липсващ ограничена практика. Спорадични са техните прояви в някои от насоките на дигиталния маркетинг, но отсъства цялостна концепция, която да се прилага целенасочено и постоянно. Липсват и достатъчно подготвени кадри, защото освен доброто познаване на дигиталния маркетинг, книжният бизнес е трудна за овладяване ниша заради разликата на продуктите и твърде голямото им разнообразие – за разлика, да речем, от търговията с дрехи и обувки. Затова е нужно дигиталният маркетинг на книги да бъде преди всичко добър професионалист издател, а сетне да се професионализира и в тази сфера. Чрез дигиталния маркетинг едва ли можем да препоредим книжарниците по свой вкус, но със сигурност можем да направим потърсени някои стойностни заглавия.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ БЕНБАСАТ, А., 08.03.2019. Пазарът вече пуши от български автори... Разговор с проф. Алберт Бенбасат. В: *Портал Култура* [online], [прегледано на 14.04.2025]. Достъпно на: <http://kweekly.bg/publication/2546>.
- ² НАЦИОНАЛНАТА библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Книги и издатели в системата ISBN за 2024 г. В: *Национален регистър на издаваните книги в България* [online], [прегледано на 14.04.2025]. Достъпно на: <https://shorturl.at/HbvYU> [линкът е съкратен].
- ³ РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ, Национален статистически институт. Издадена оригинална и преводна литература по десетична класификация през 2023 година. В: НСИ. *Издавателска дейност – книги, вестници и списания* [online], [прегледано на 14.04.2025]. Достъпно на: <https://shorturl.at/j3bWM> [линкът е съкратен].
- ⁴ ХЕЛИКОН, 28.11.2023. Топ 101 на „Хеликон“ за 2023-а – златен дубъл при българските за Георги Господинов. В: *Лура* [online], [прегледано на 14.04.2025]. Достъпно на: <https://shorturl.at/IANyj> [линкът е съкратен].
- ⁵ Вж. повече в: HARTMAN, K., 2020. *Digital Marketing Analytics: In Theory And In Practice*. USA: Independently Published, 263. ISBN 979-8686359451.

ЛИТЕРАТУРА

БОДАКОВ, М., 2019. *Кой „уби“ критиката?: политики на представяне на българската литература в печатните медии през 90-те години на XX век: проблеми на критическата авторорефлексия*. В. Търново: Фабер, 192. ISBN 978-619-00-0866-8.

БОДАКОВ, М., 2023. *Ходене по буквите*. София: Точица, 430. ISBN 978-619-71-7245-4.

HARTMAN, K., 2020. *Digital Marketing Analytics: In Theory And In Practice*. USA: Independently Published, 263. ISBN 979-8686359451.

REFERENCES

BODAKOV, M., 2019. *Koi „ubi“ kritikata?: politiki na predstaviane na bŭlgarskata literatura v pechatnite medii prez 90-te godini na XX vek: problemi na kriticheskata autorefleksia*. V. Tŕnovno: Faber, 192. ISBN 978-619-00-0866-8.

BODAKOV, M., 2023. *Khodene po bukvite*. Sofia: Tochitsa, 430. ISBN 978-619-71-7245-4.

TODAY'S BULGARIAN BOOK PUBLISHING – SURPLUS AND SHORTAGE

Abstract: *The article examines the excess in the publishing of contemporary Bulgarian authors. Statistical data provided by the National Statistical Institute indicate that the fiction published in our country in recent years is approximately one third of the entire book production. Therefore, our book market is oversaturated with Bulgarian authors, but publishing houses continue to compete to publish them. And with few exceptions, the criterion of quality is increasingly eroding. Publishing demand does not correspond to the supply of good literature. Most of the domestic bestsellers are the result of a false trend that exploits the naivety (to put it mildly!) of that part of the population that does not have lasting reading attitudes and the corresponding intellectual capacity. On the other hand, for more than thirty years there have been no multi-volume editions of the Bulgarian classics. Entire generations have grown up deprived of the opportunity to own and read the complete collections of works by Ivan Vazov, Aleko Konstantinov, Elin Pelin, Yordan Yovkov, Anton Strashimirov, and many more classics. This opens up a huge cultural gap and completely distorts the perceptions of these generations about the appearance and messages of Bulgarian literature from the past. Another problem under consideration is the so-called digital marketing. There are attempts at such marketing in our country, mainly by online bookstores that can afford it purely financially, but it is still lacking among the publishing houses themselves. Their manifestations in some of the directions of digital marketing are incidental, but there is no overall concept that can be applied purposefully and constantly. There is also a lack of sufficiently prepared personnel, because in addition to good knowledge of digital marketing, the book business is a difficult niche to master. Therefore, the digital book marketer needs to be, first of all, a good professional publisher, and then to become professional in this field as well.*

Keywords: *book publishing; contemporary Bulgarian literature; popular book; literary classics; multi-volume editions; digital marketing*

Prof. Albert Benbasat, PhD
Sofia University St. Kliment Ohridski
15 Tsar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: albert_benbasat@abv.bg

РЕЦЕНЗИИ И АНОТАЦИИ
REVIEWS AND ANNOTATIONSREVIEW OF THE NEWLY PUBLISHED MONOGRAPH
ON OSMAN PAZVANTOĞLU'S LIBRARY IN VIDIN
AND ITS PUBLISHED CATALOGUE**Gabriela Angelova***University of Library Studies and Information Technologies,
National Library of Bulgaria St. St. Cyril and Methodius
<https://doi.org/10.70300/wvOUEw0wzGxHNO9ZdYN>*

Abstract: *This review focuses on the recently published monograph by Prof. Stoyanka Kenderova. The book provides insights into the history, thematic scope, and the catalogue of the Vidin Vakuf Library (1837–1887) established by Osman Pazvantoğlu. The work represents a logical progression of an enduring interest in the subject and offers significant contributions to the realm of Ottoman studies and the history of vakuf libraries within the Bulgarian territories of the Ottoman Empire.*

Keywords: *Osman Pazvantoğlu; Vidin Vakuf Library; catalogue; 1837–1887*

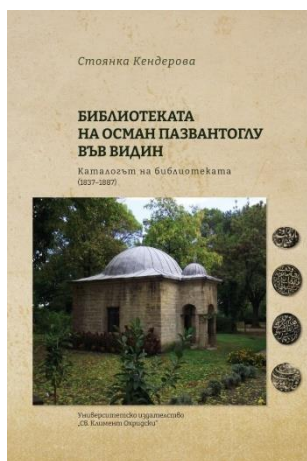

Fig. 1. Kenderova's, St., (2024). *The Library of Osman Pazvantoğlu in Vidin: (1837–1887)*

Professor Stoyanka Kenderova's recent book, *The Library of Osman Pazvantoğlu in Vidin: The Catalogue of the Library (1837–1887)* (fig. 1), addresses the complex issues of several particularly interesting and deftly integrated scholarly disciplines. The present work merges the intricacies of Ottoman studies with the diverse perspectives of the Book History and studies of provenance. The author's primary research objective is to provide an insight into the catalogue of the Vakuf Library in Vidin, founded by Osman Pazvantoğlu. A further objective of the research is the identification of all the manuscripts and old printed books that are currently present in the collections of the St. st. Cyril and Methodius National Library of Bulgaria (NLCM) and recorded in the catalogue of the Vidin Library.

The book was published at the end of 2024 with the support of the St. Kliment Ohridski University Press and the Research Centre of the Higher Islamic Institute (Kenderova 2024).

The author's broad professional experience and scholarly expertise in the field are evidenced by many academic publications on various subjects, for which she has received international recognition. The library of Osman Pazvantoglu in Vidin has been a persistent area of interest in Prof. Stoyanka Kenderova's scholarly pursuits. Over the years, she has progressively approached the topic through various perspectives, dealing with aspects related to the history and description of the Osman Pazvantoglu's library (Kenderova 2004; 2008; 2018; 2019; 2020), as well as specific thematic segments of the vakuf library (Kenderova 2013; 2023). Professor Kenderova addresses important issues concerning both the library's historical course and equally emphasizing on contemporary concerns, such as its current institutional status and the present location of once united holdings of the library. The present comprehensive work is a natural progression of scholarship in the field, and represents the result of many years of dedicated research.

The book's conceptual framework involves two main parts; the first comprises five chapters. In the first part of the monograph, the author introduces the reader to the biography of Osman Pazvantoglu and the complex political context surrounding the establishment of the Vakuf library in Vidin. Particular attention is devoted to the library's catalogue, which is preserved within the *sicil* collection of the NLCM. The study examines in detail the traditions of cataloguing within the Ottoman Empire, alongside the codicological, paleographical, and structural features of the catalogue and the elements of the individual manuscript and printed book records.

The focus of the study is directed towards the library's contents, which are of obvious importance. To this purpose, a detailed analysis of the thematic sections of the catalogue is made, with a particularly critical approach to its original layout. The author puts forward the argument that a number of works, originally assigned to certain rubrics, need to be reclassified in order to more accurately reflect the actual thematic and genre proportions within the collection. The thematic analysis follows the traditional Islamic classification of knowledge, beginning with the fundamental manifestations of Islamic spirituality and scholarship: copies of the Qur'an and Hadiths, works of exegesis and jurisprudence. The analysis extends in depth to other branches of knowledge, including philosophy, philology, history, geography, and astronomy, which are regarded as auxiliary sciences in the hierarchy of the traditional classification used.

The individuals who donated books play a vital role in shaping the collections of vakuf libraries – a role almost as important as that of the founder. Consequently, an entire chapter is devoted to them, focusing on the system of private book donations to the vakuf and the contributors mentioned in the library's cata-

logue, as well as those documented in the endowment notes in the books. A particularly interesting aspect is the study of their social status, profession and educational background.

The final chapter of the book's first section introduces the metrics of the library collection's content and quantitative characteristics. The chapter pays special attention to the prehistory and later events that influenced the institutional status and current location of the collections of the Vidin Vakuf Library in Bulgaria and Turkey.

The second part of the study presents the original structure of the library catalogue. The records elements include the authors, the titles of the works, the donors, the type of script used, the number of volumes, leaves and lines, as well as the shelf marks of the units found *de visu*. In order to identify the codices, a total of 700 volumes from the Oriental Manuscripts Collection of the NLCM were examined. As a result, the catalogue presented in the study was further supplemented with descriptive, palaeographic and codicological data. The research is supported by a large number of primary sources and the most important catalogues and bibliographies of Arabic-script literature. A diverse range of archival sources, including documents, manuscripts, Vidin *sicil* examples, and materials from the Beyazit State Library and the Austrian National Library, have been integrated into scholarly discourse, illuminating the collection's provenance.

The scholarly apparatus of the monograph is particularly extensive and complex. It includes a chart of the adopted transliteration standard, which ensures consistency and clarity in the presentation of titles and terms in their corresponding languages – Ottoman Turkish, Arabic or Persian. As the book has plenty and diverse illustrations an illustration index table is also provided. The bibliography is comprehensive, covering both primary and secondary sources, and demonstrates the depth of research into the issue. Of particular value is the list of Vidin manuscripts and printed editions found in the NLCM, offering detailed descriptions and shelfmarks of Pazvantoglu's library collection. The publication is accompanied by a precise and multi-component corpus of indices, which serve the content by means of personal names, toponyms, titles of works and names of vakuf donators and others. This multifaceted reference apparatus is of particular importance for engaging with studies that employ an interdisciplinary methodology. The organization of the book's content affords both convenient and efficient access for research and reference, positioning it as an essential tool for scholars engaged in the research field.

The book typographic design is distinguished by high-quality professional work, as well as high aesthetic value and functionality. The volume is bound with a hardcover and features a plenty of high-quality illustrative materials, both in black and white and in colour, which are integrated into the text or presented in an appendix. The visual materials are carefully chosen to contribute to the better understanding of the context of the particular parts of the study. The text layout facilitates easy orientation, the font is readable, and provides a pleasant contrast

with the paper. The numerous tables are formatted in a reader-friendly manner, in accordance with their composition and the number of their components.

Professor Stoyanka Kenderova's monograph, "The Library of Osman Pazvantoglu in Vidin: Catalogue of the Library (1837–1887)", represents a landmark interdisciplinary study, characterized by its rigorous methodology and scholarly precision. Central to this research is the ambitious endeavor to reconstruct the dispersed Vidin Vakuf Library, both bibliographically and institutionally— a task requiring considerable expertise and a well-defined methodological framework. By presenting newly identified specimens from this library, the study establishes a paradigm for the scientifically rigorous examination of Ottoman literary heritage within Bulgarian territories. Furthermore, the meticulous analysis of the catalogue's contents facilitates the reconstruction of the intellectual predilections and cultural perspectives of the region's Muslim populace during the Ottoman Empire period. Consequently, this monograph provides a complex analysis of the historical, cultural, religious, and political aspects of Vidin during that era, rendering it an invaluable resource for scholars in Ottoman studies, history, religious and literary history, regional studies, bibliography, and other related disciplines. This research significantly enriches our understanding of Ottoman cultural heritage, offering a detailed and nuanced reconstruction of a vital intellectual repository. Encompassing over 2,600 manuscripts and printed books, this collection stands as the most extensive among vakuf libraries in Bulgarian lands, thus amplifying its scholarly significance. Moreover, it lays a crucial foundation for future research by offering a meticulously curated catalogue and a methodological framework that can be applied to other similar collections, thereby ensuring the preservation and scholarly accessibility of this important historical legacy for generations to come.

REFERENCES

- KENDEROVA, St., 2004. Bibliotekata na Osman Pazvantoglu po vreme na Sofronii (spored novootkrit nein opis). V: KARADZHOVA, D. i dr. (sast. i red.) *Sofronii Vrachanski. Sbornik izsledvaniya*. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 304–311. ISBN 954-430-834-2.
- KENDEROVA, St., 2008. Daritelite na knigi za bibliotekata na familiya Pazvantoglu vav Vidin. *Biblioteka*, god. 10, № 1, 17–30. ISSN 0861-847X.
- KENDEROVA, St., 2013. Pravnata literatura v bibliotekata na Osman Pazvantoglu (1837). *Biblioteka*, god. 20, № 5, 155–161. ISSN 0861-847X.
- KENDEROVA, St., 2018. Bibliotekata na Osman Pazvantoglu vav Vidin - sreshta na iztoka sas zapada. V: NAZARSKA, Zh., SHAPKALOVA, S. (sast.) *Harmoniya v razlichiyata: sbornik dokladi ot nauchnata konferentsiya*, 306–314. ISSN 2367-7899.
- KENDEROVA, St., 2019. Sled 130 godini fondat na Vidinskata biblioteka na Osman Pazvantoglu se razkriva v palnota. *Biblioteka*, god. 26, № 1, 64–68. ISSN 0861-847X.
- KENDEROVA, St., 2020. Otnovo za Vidinskata biblioteka na Osman Pazvantoglu. *Biblioteka*, god. 27, № 1, 38–49. ISSN 0861-847X.

KENDEROVA, St., 2023. Poetichni tvorbi na savremennitsi na Proroka Muhammad v bibliotekata na Osman Pazvantoglu vav Vidin. V: EVSTATIEVA, G., PAVLOVICH, P. (sast.) *Arabskata knizhovnost i Koranat: izsledvaniya v chest na prof. dfn Tsvetan Teofanov*. Sofia: Iztok-Zapad, 232–254. ISBN 978-619-01-1360-7.

KENDEROVA, St., 2024. *Bibliotekata na Osman Pazvantoglu vav Vidin: katalogat na bibliotekata: 1837–1887*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“; Vissh islamiski institut, 576. ISBN 978-954-07-5958-6; ISBN 978-954-92197-6-0.

KENDEROVA, S., 2020. Pazvantoglu Osman Kütüphanesi'nde Bulunan Tasavvufi Eserler. In: KALA, A., GÜLEÇ, İ., GÜLER, Ö. S. (eds.) *Rumeli'de Osmanlı Vakıfları Üzerine Araştırmalar: Bulgaristan*. 179–191. ISBN 978-605-80624-3-6.

ЛИТЕРАТУРА

КЕНДЕРОВА, Ст., 2004. Библиотека на Осман Пазвантоглу по времето на Софроний (според новооткрит неин опис). В: КАРАДЖОВА, Д. и др. (съст. и ред.) *Софроний Врачански. Сборник изследвания*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 304–311. ISBN 954-430-834-2

КЕНДЕРОВА, Ст., 2008. Дарителите на книги за библиотеката на фамилия Пазвантоглу във Видин. *Библиотека*, год. 10, № 1, 17–30. ISSN 0861-847X.

КЕНДЕРОВА, Ст., 2013. Правната литература в библиотеката на Осман Пазвантоглу (1837). *Библиотека*, год. 20, № 5, 155–161. ISSN 0861-847X.

КЕНДЕРОВА, Ст., 2018. Библиотеката на Осман Пазвантоглу във Видин - среща на изтока със запада. В: НАЗЪРСКА, Ж., ШАПКАЛОВА, С. (съст.) *Хармония в различията: сборник доклади от научната конференция*, 306–314. ISSN 2367-7899.

КЕНДЕРОВА, Ст., 2019. След 130 години фондът на Видинската библиотека на Осман Пазвантоглу се разкрива в пълнота. *Библиотека*, год. 26, № 1, 64–68. ISSN 0861-847X.

КЕНДЕРОВА, Ст., 2020. Отново за Видинската библиотека на Осман Пазвантоглу. *Библиотека*, год. 27, № 1, 38–49. ISSN 0861-847X.

КЕНДЕРОВА, Ст., 2023. Поетични творби на съвременници на Пророка Мухаммад в библиотеката на Осман Пазвантоглу във Видин. В: EVSTATIEVA, G., PAVLOVICH, P. (съст.) *Арабската книжовност и Коранът: изследвания в чест на проф. дфн Цветан Теофанов*. София: Изток-Запад, 232–254. ISBN 978-619-01-1360-7.

КЕНДЕРОВА, Ст., 2024. *Библиотеката на Осман Пазвантоглу във Видин: каталогът на библиотеката: 1837–1887*. София: УИ „Св. Климент Охридски“; Висш ислямски институт, 576. ISBN 978-954-07-5958-6; ISBN 978-954-92197-6-0.

Assist. Prof. Gabriela Angelova, PhD

University of Library Studies and Information Technologies

119, Tsarigradsko shose, Blvd.

1784 Sofia, Bulgaria

National Library of Bulgaria “St. st. Cyril and Methodius”

88 Vasil Levski Blvd.

1504 Sofia, Bulgaria

ORCID: 0000-0002-2803-9172

E-mail: g.angelova@unibit.bg

РЕЦЕНЗИИ И АНОТАЦИИ
REVIEWS AND ANNOTATIONS

ПРОЕКТ „БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА ЗА ДЕЦА
И ЮНОШИ XX–XXI В.“

Александра Антонова

Институт за литература при Българската академия на науките

<https://doi.org/10.70300/oWHiY3qoZZoP9rfX>

Резюме: Текстът представя идеята и основните направления на работа на проекта „Българската литература за деца и юноши XX–XXI в.“ и демонстрира неговия интердисциплинарен характер, който съчетава литературоведски, архивистки и психодраматични подходи към литературата ни за деца. В представянето е възпроизведен моделът на многоаспектен подход на проекта към литературнохудожественото наследство, който мисли творбата и естетически, и психологически, и педагогически, и методически, и илюстрационно, и поколенчески, търсейки да улови динамиката и дефиницията както на самия канон, така и на понятието за канон. Акцент в настоящото представяне на проекта са концепцията и подготовката на предстоящата кръгла маса на тема „Съвременната българска литература за деца и юноши“.

Ключови думи: детско-юношеска литература; публикации; архиви; работилници; кръгли маси; изследвания; илюстрации; канон

Проектът „Българската литература за деца и юноши XX–XXI в.“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ и реализиран в Института за литература при БАН, се насочва към проучването на художествени текстове за деца и юноши от български автори, на архивни материали и критическа рецепция, разделена в две основни области – проблемни изследвания и изследвания на отделни автори, като включва издирване и дигитализация на български периодични издания за деца и юноши, които не са били експонирани в интернет до този момент. През първия етап на проекта са дигитализирани и представени в персонални профили над 750 книги на 40 автори, а през втория дотук са добавени още 52 книги на трима автори, като работата по дигитализация продължава. Принцип в подбора на книгите за дигитализация е да обхване различни издания на един и същи текст с цел да се проследи динамиката на възприятието и преиздаването му, което само по себе си е важен показател за литературния историк, както и да представи впечатляващото разнообразие от илюстраторски почерци в изработването

на българската детска книга, да възпроизведе живота на книгата и чрез битието на текста в илюстрацията. По този начин експонираните на сайта книги за деца оформят своеобразни каталози и галерии.

Акцент в работата на проекта е проучването и представянето на архивни документи, експонирани в галерии в персонални профили на сайта: снимки, ръкописи, лични библиотеки, лични документи, кореспонденция и др. Снабдяването на представените документи със съответни метаданни ги въвежда още по-пълноценно в изследователската работа на учени, преподаватели, архивисти, студенти.

Съществена цел на проекта е цялостното представяне на критическата рецепция на литературата ни за деца и юноши, разделено в три направления: „проблемни изследвания“ – тук са включени аналитични наблюдения върху проблеми и явления в развитието на детско-юношеската ни литература; „форум“ – тук са обединени изследвания върху автори, които нямат обособен собствен профил на сайта; текстове „за автора“, които допълват критическата рецепция за автор с изграден собствен профил на сайта. Освен че са в различен съдържателен формат, публикуваните изследвания носят и схващанията за литературния процес на различни поколения критици и историци с особена чувствителност към художествените специфики на детско-юношеската ни литература.

Направление в работата по проекта е и организирането и провеждането на научни събития, които консолидират общността от съвременни изследователи, като присъединяват и специалисти от съседни, свързани области – педагози, психолози, методици, илюстратори, библиотекари, архивисти, писатели. След научната конференция „Пътят на българската литература за деца и юноши“, последвана от сборник с текстовете на докладите, през втория етап, в края на април 2025 г., предстои провеждането на кръгла маса под наслов „Съвременната българска литература за деца и юноши“, която отново цели да събере различни гледни точки. Проблемните полета на форума създават културни синхронии и диахронии чрез аналитични исторически и компаративистки прочити, които залагат като „скрит“ знаменател на изследванията въпроса за оперативната критика на съвременната детска литература. Направленията на работа на кръглата маса ще бъдат интердисциплинарни, ще съчетават социологически, педагогически, методически, литературноисторически, оперативно-критически, илюстраторски и сценични подходи към текста за деца, разгръщайки го в различни контексти.

Литературноисторическият контекст на интерпретацията на съвременните текстове за деца ще се създаде от наблюдения върху книги за деца на Фани Попова-Мутафова, Вера Балабанова, Цоньо Калчев, Емилиян Станев, Атанас Цанков, върху основополагащото и все още неизследвано в цялост интелектуално средище на писатели и художници – в. „Септемврийче“ (и приложението му „Родни простори“ – жива и отзивчива платформа за най-новите текстове и илюстрации за деца), върху издателската отговорност в амбициозни проекти на издателство „Отечество“. Литературнокритическият

подход ще изследва естетически явления и тенденции в съвременни български текстове за деца и юноши, както и интеркултурните взаимодействия с текстове на чужди автори. Съществен литературно-теоретичен фокус е динамиката в съотношението форма – съдържание при интерактивните дигитални формати на новото четене.

Педагогическият и психологическият подход ще се интересуват от възприемането и осмислянето на художествен текст от детето на XXI в., анализа на актуалните читателски интереси, писането по трудни теми, дебата за добрата книга за деца.

На основата на емпирични наблюдения ще се разгърне и методически анализ на преподаването на съвременната литература за деца в различни възрастови и образователни етапи: начална училищна възраст и предучилищна възраст. Методиката ще обгледа сама себе си чрез анализ на интерактивните методи при преподаването на дисциплината „Литература за деца и юноши“ на бакалаври. Важен акцент в работата на кръглата маса ще бъде и илюстрацията за деца като една от най-ранните и ярки срещи с изкуството.

В програмата на кръглата маса е очертан блок с разработки на студенти, които ще съпоставят различни поколения български и чуждоезични текстове за най-малките читатели. Предвидено е и участието в онлайн дискусии на колеги – преподаватели в български училища в чужбина. По време на работата на кръглата маса ще бъде представен проектът „Препоръчай ми книга“, инициатива на Втория салон на съвременната българска литература за деца и младежи, провел се на 30 ноември и 1 декември 2024 г. във Флоренция. По време на кръглата маса ще бъде представен и вече изграденият сайт на проекта с неговата богата дигитална библиотека и архивохранилище.¹

Проектът осъществява активна връзка наука – образование, като организира и поредица от творчески работилници с ученици от различни възрасти с акцент върху психодраматичните възможности и провокации на текста за деца. В работилниците в първия етап учениците бяха поощрени да драматизират импровизирано текстове за деца на български автори от различни поколения – както съвременни, така и превърнали се в класически. Творческите импровизации предоставиха интересни наблюдения, които предстои да бъдат анализирани и обобщени в полза на педагози, психолози и методици. За втория етап на проекта са замислени работилници с ученици от гимназиален етап, работен семинар с учители и работен семинар със студенти, на който те ще представят свои разработки в областта на българската литература за деца и юноши.

Проучването на психологическите и педагогическите възможности на литературата за деца е в основата и на поредицата от срещи с писатели „по трудни теми“, предвидени за всеки от двата етапа.

Важен продукт от работата по проекта са изданията – тематичните антологии и книгите с нови научни изследвания. След тематичната антология „Играта“, събрала текстове от двете най-значими издания за деца преди периода на Народната република – сп. „Светулка“ (1904–1947) и сп.

„Детска радост“ (1910–1947), във втория етап ще бъде реализирана още една тематична антология: „Вярата и семейството“, текстовете за която понастоящем се селектират и нормализират.

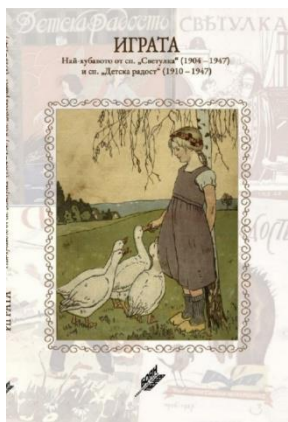
Дотук по проекта са реализирани още две издания: монографията на Огняна Георгиева-Тенева „Големите периодични издания и литературата за малките“ и сборникът с текстове от първата конференция – „Пътят на българската литература за деца и юноши“. В момента освен по втората антология по проекта – „Вярата и семейството“, тече работата и по подготовката на издание с лирически текстове за деца на Васил Павурджиев, останали пръснати в периодиката. До края на втория етап са предвидени още авторски издания: творчески портрети на Лъчезар Станчев и Стоян Дринов, както и изследвания върху текстове за деца на Фани Попова-Мутафова, Николай Фол, Христо Радевски, Младен Исаев, Янаки Попов, Биньо Иванов, Иван Цанев, Петя Караколева и Велизар Николов. Заедно с разработките върху Гео Милев, Емилиян Станев, Калина Малина, Васил Попов, Леда Милева, Елин Пелин, Ангел Каралийчев, Емануил Попдимитров, Николай Райнов, Стилиян Чилингиров, Лъчезар Станчев, Яна Язова, Елисавета Багряна, Асен Босев, Санда Йовчева, Чичо Стоян, Петко Славейков, Змей Горянин, Веса Паспалеева, Иван Вазов и Дора Габе, осъществени през първия етап, те ще бъдат включени в колективна монография по проекта. На сайта ще бъде публикувана и „монография в развитие“, която ще представи в поредица студии върху актуалния жанр на българското фентъзи.

Извършваните проучвания разширяват, допълват, структурират и популяризират знанието за автори, явления, контексти и чрез свободния достъп до дигиталните онлайн ресурси на проекта, предназначени изключително и само за научни и образователни цели, ще бъдат полезни в работата на специалисти, преподаватели и студенти, на българските лекторати и училища в чужбина, на различни поколения любители на златната и преоткриваната детска книга.

Фиг. 1. Лого на проекта
„Българската литература за
деца и юноши XX–XXI в.“

Акцентът върху новите научни изследвания през втория етап на проекта насочва вниманието към критическата рецепция на детската ни литература, видяна в приемственост и развитие, и към днешната критическа чувствителност и отговорност спрямо многоаспектния ѝ феномен.

Фиг. 2. *Играта*.
Най-хубавото от сп. „Светулка“ (1904–1947) и
сп. „Детска радост“ (1910–1947).
Лице на корица

Фиг. 3. Огняна Георгиева-Тенева, „Големите
периодични издания и
литературата за малките“.
Лице на корица

Фиг. 4. „Пътят на
българската литература
за деца и юноши“.
Лице на корица

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Уебсайт на проект „Българската литература за деца и юноши XX–XXI в.“ [online], [прегледано на 01.06.2025]. Достъпно на: bglitdetska.ilit.bas.bg

ЛИТЕРАТУРА

АНТОНОВА, А. и др. (съст.), 2023. *Играта: Най-хубавото от сп. „Светулка“ (1904–1947) и сп. „Детска радост“ (1910–1947)*. София: ИЦ „Боян Пенев“ – Институт за литература при БАН, 260. ISBN 978-619-7372-63-2.

АНТОНОВА, А. (съст.), 2024. *Пътят на българската литература за деца и юноши*. Сборник с научни изследвания. София: ИЦ „Боян Пенев“ – Институт за литература при БАН, 284. ISBN 978-619-7372-87-8.

ГЕОРГИЕВА-ТЕНЕВА, О., 2024. *Големите периодични издания и литературата за малките*. София: ИЦ „Боян Пенев“ – Институт за литература при БАН, 156. ISBN 978-619-7372-88-5

REFERENCES

ANTONOVA, A. i dr. (sast.), 2023. *Igrata: Nay-hubavoto ot sp. „Svetulka“ (1904–1947) i sp. „Detska radost“ (1910–1947)*. Sofia: ITs „Boyan Penev“ – Institut za literatura pri BAN, 260. ISBN 978-619-7372-63-2.

ANTONOVA, A. (sast.), 2024. *Putyat na balgarskata literatura za detsa i yunoshi*. Sbornik s nauchni izsledvania. Sofia: ITs „Boyan Penev“ – Institut za literatura pri BAN, 284. ISBN 978-619-7372-87-8.

GEORGIEVA-TENEVA, O., 2024. *Golemite periodichni izdania i literaturata za malkite*. Sofia: ITS „Boyan Penev“ – Institut za literatura pri BAN, 156. ISBN 978-619-7372-88-5

PROJECT “BULGARIAN LITERATURE FOR CHILDREN AND YOUTH XX–XXI C.”

Abstract: *The text presents the idea and the main directions of work of “Bulgarian Literature for Children and Adolescents of the 20th–21st Centuries” project, demonstrates its interdisciplinary nature, which combines literary, archival and psychodramatic approaches to our literature for children. The presentation reproduces the project model of a multi-faceted approach to literary heritage, which considers texts aesthetically, psychologically, pedagogically, methodologically, illustratively and generationally, seeking the dynamics and definition of both the canon itself and the concept of canon. Accent of the present text is the concept and the organization of the upcoming “Contemporary Bulgarian Literature for Children and Adolescents” Round Table.*

Keywords: *literature for children and adolescents; publications; archives; workshops; Round tables; research; illustrations; canon*

Assoc. Prof. Aleksandra Antonova, PhD

Institute for Literature, Bulgarian Academy of Science

52 Shipchenki Prohod Blvd.

1113 Sofia, Bulgaria

WOS Researcher ID: AAC-1897-2022

E-mail: aantonova@ilit.bas.bg

ИЗДАТЕЛ

„За буквите – О писменехъ“
Университет по библиотекознание
и информационни технологии
ДИРЕКТОР

Доц. д-р Диана Стоянова
бул. „Цариградско шосе“ № 119,
ет. 2, стая 213
София 1784, България
тел.: +359 879 14 83 85
е-поща: d.stoyanova@unibit.bg

Списание „Издател“ излиза два пъти
годишно:
книжка 1 – януари – юни;
книжка 2 – юли – декември.
Формат: 70/100/16.

PUBLISHER

„Za Bukvite – O Pismeneh”
University of Library Studies
and Information Technologies
DIRECTOR
Assoc. Prof. Diana Stoyanova, PhD
119, Tsarigradsko Shosse Blvd.
fl. 2, room 213
Sofia 1784, Bulgaria
tel.: +359 879 14 83 85
E-mail: d.stoyanova@unibit.bg

Publisher Journal is published
semiannually:
book I – January – June;
book II – July – December.
Size: 70/100/16.

ISSN: 1310-4624 (Print)
ISSN: 2367-9158 (Online)

УКАЗАНИЯ ЗА АВТОРИТЕ**GUIDELINES FOR AUTHORS**

E-version: www.publisher.bg

Списание „Издател“ се индексира в:

ISSN 1310-4624 (Print)
ISSN 2367-9158 (Online)

Очакваме вашите предложения за научни публикации и рецензии, които да бъдат публикувани в декемврийската книжка на сп. „Издател“ (2025), на адрес: publisher@unibit.bg

www.publisher.bg